

2. ПОСТОЈЕЋЕ СТАЊЕ, ПОТЕНЦИЈАЛИ И ОГРАНИЧЕЊА РАЗВОЈА

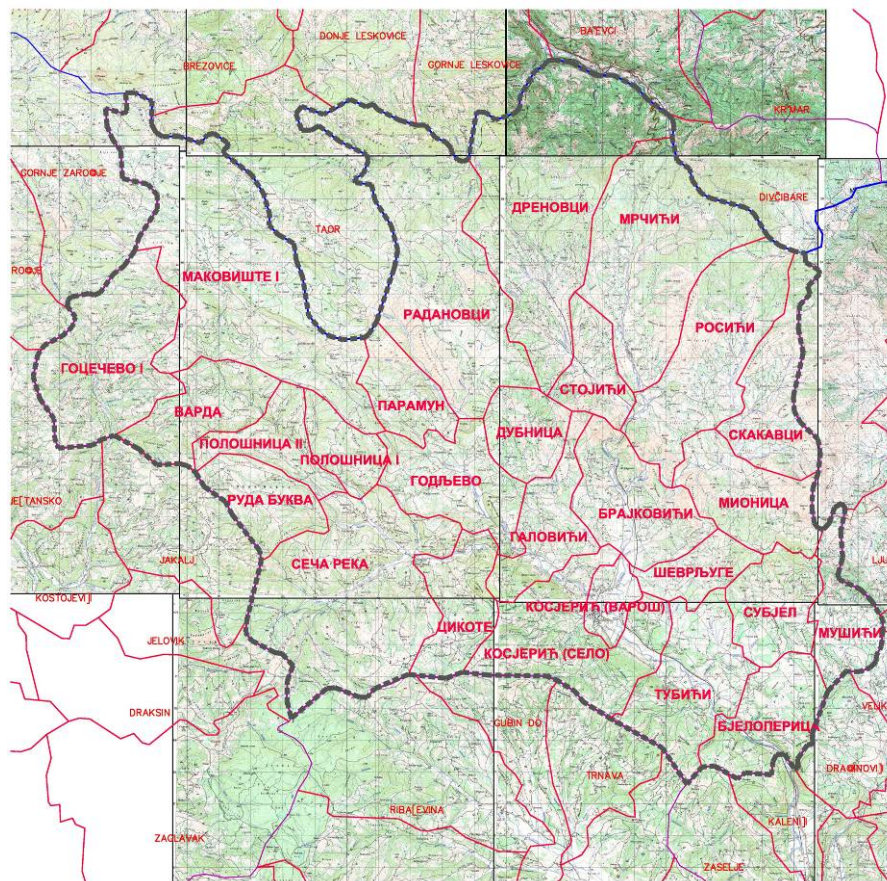
2.1. ПОСТОЈЕЋЕ СТАЊЕ

2.1.1. ПРИРОДНИ УСЛОВИ

2.1.1.1. Географски положај територије општине Косјерић

Општина Косјерић налази се у Западној Србији, на пола пута између Ваљево и Ужице. Припада Златиборском округу и његова је најсевернија општина. Обухвата горњи слив и изворишта река Скрапежа и Кладоробе које припадају сливу Западног Поморавља.

Општина се, ка северу, шири по обронцима планина Маљена (1102 m), Таора (801 m) и Повлена (1346 m). Границу према западу чини развође са Рогачицом, са врховима Лисина (1126 m), Кафта (822 m), Церје (913 m) и Бјелик (756 m), а на југу врх Град (1022 m), Сандук (776 m), Камал (765 m). Источну границу чине Голеш (859 m) и Дивчибаре са Црним врхом (1096 m).

Слика 2.1. Карта општине Косјерић

Најважније компоненте географског положаја територије општине Косјерић представљају:

1. позиција општине у односу на друге градске центре (Београд, Ваљево, Ужице, Чачак..) и јако добре друмске везе.
2. веза са Дивчибарама као значајним туристичким местом.
3. близина Златибора као једног од најпосећенијих туристичких центара Србије.

2.1.1.2. Геоморфолошке карактеристике

Опште гледано, подручје општине Косјерић је брдско-планинско, прожето долинама речних токова: Скрапеж, Кладороба, Шепачка река, Сеча река, речица Дубница,...

Кључни фактори формирања и развоја општине су долина реке Скрапеж и котлинско проширење у њој. Косјерићка котлина са североистока је ограничена обронцима Маљена, са југоистока Честобрадицом, са југозапада Црнокосом, а са запада Јеловом Гором.

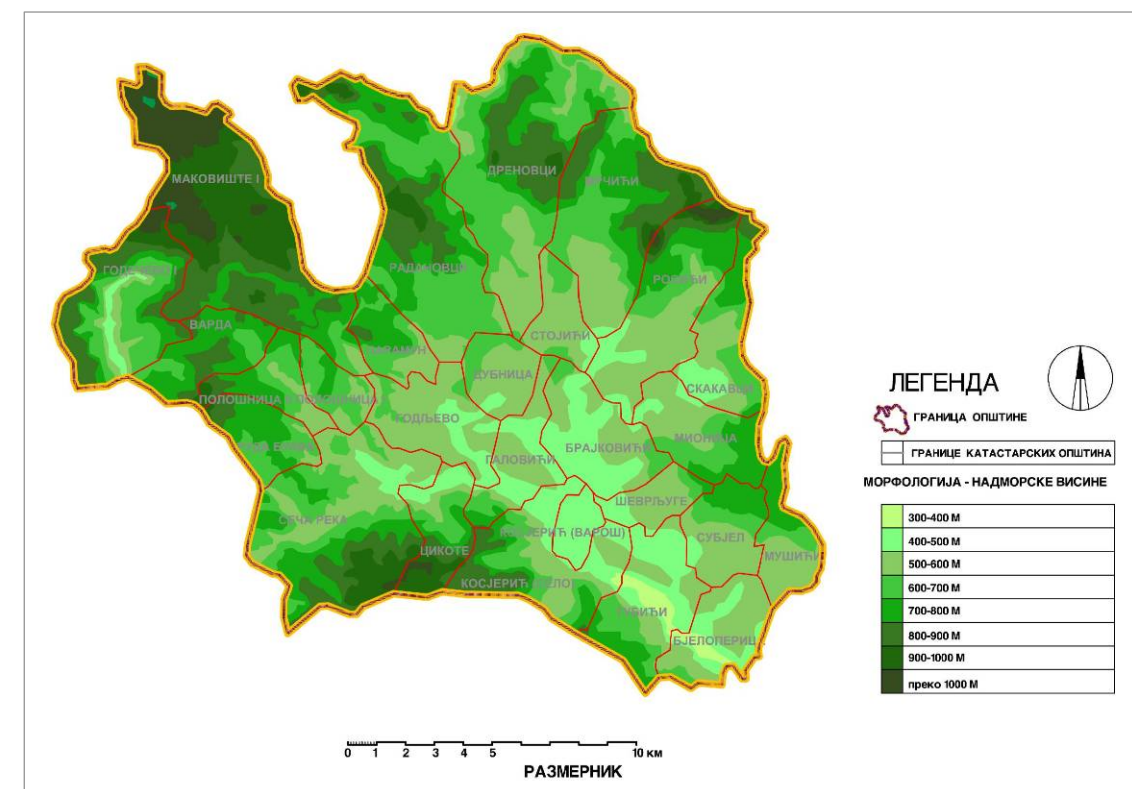
Дакле, рељеф подручја може се поделити на две основне целине:

- 1 - алувијална равна око реке Скрапеж.
- 2 - брдско-планинско подручје, са највишом надморском висином у северозападном делу.

Насеље Косјерић налази се на 420 м н.в. Најнижа тачка је на југу општине и износи 340 м н.в., док је највиша врх Повлена од 1347 м н.в.

Надморска висина

Надморска висина има више климатогени него морфолошки значај за неке људске активности. Нпр. одређује зоне узгајања неких земљорадничких култура, утиче на развој туризма итд.

Слика 2.2. Приказ надморских висина терена општине Косјерић

На посматраном подручју присутне су значајне висинске разлике, а крећу се од 340 m н.в. (на југу општине) до 1347 m н.в. (врх Повлена). Надморска висина расте од долине реке Скрапеж и њених притока ка околним брдско-планинским подручјима.

Табела 2.1.: Подела општине Косјерић према заступљеним висинским зонама

ВИСИНСКА ЗОНА	ПОВРШИНА У km ²	УЧЕШЋЕ (%)
300-400m	2.5 km ²	0.7%
400-500m	33.65 km ²	9.4%
500-600m	89.86 km ²	25.1%
600-700m	81.98 km ²	22.9%
700-800m	69.81 km ²	19.5%
800-900m	44.75 km ²	12.5%
900-1000m	25.06 km ²	7%
Преко 1000m	10.38 km ²	2.9%
Укупно	358 km ²	100%

Највећи део територије општине налази се на надморској висини између 400 и 800m. Терен до 400 m н.в. простире се у јужном делу на јако малој површини. Територија са надморском висином до 600m претежно је на југоистоку општине. Зона од 600 m до 1000 m н.в. простире се на крајњем северу и западу подручја. Врхови преко 1000 m су само на највишим деловима планина, на ободу подручја општине (Повлен).

Нагиб терена

Нагиб терена је значајан фактор оптималне просторне организације већине људских активности. Важан је при избору локација за индустријске објекте, градска и сеоска насеља, при одређивању траса саобраћајница. Већи нагиби имају лимитирајући утицај на коришћење пољопривредних површина изражен смањивањем приноса земљорадничких култура, онемогућавањем примене тешке пољопривредне механизације, обимним мерама заштите земљишта од ерозије.

Највећи део територије, око 60%, је под нагибом већим од 12°. Такви терени углавном заузимају ободне, брдско-планинске делове општине. Повољни нагиби су углавном уз алувијална проширења речних токова и њихове терасе где су и концентрисана насеља, инфраструктурни објекти, индустрија и површине под житарицама..

Експозиција терена

Експозиција терена је једна од значајнијих карактеристика рељефа. Мезоклиматске разлике између подручја условљене су морфологијом терена тј. правцем пружања планинских гребена, а посебно ако је правац пружања меридијански.

Утицај експозиције терена на пољопривредну производњу, шумске врсте, оптималну осунчаност стамбених и других објеката итд. изражава се азоналним микроклиматским

варијацијама као последица разлика у количини примљене сунчеве енергије тј. у времену, дужини и интензитету осунчавања.

Јужна, југозападна и југоисточна експозиција представљају, уз остале погодне услове (влага у земљишту, нагиби, стабилност земљишта, саобраћајна приступачност итд.) најповољније терене за већину корисника (пољопривреда, шумарство, насеља, саобраћај...) док су површине окренуте ка северу, североистоку и северозападу најмање повољне.

Јужне, југоисточне и југозападне експозиције најзаступљеније су на истоку подручја. Приближна је заступљеност источних и западних експозиција. Северне, североисточне и северозападне експозиције су најзаступљеније на западу и југозападу територије. Неекспониране површине су алувијалне равни уз реку Скрапеж.

Педолошки састав

Ако се положај општине посматра у односу на педолошку структуру, онда се може рећи да није повољан. У педолошком смислу највеће пространство у општини заузимају слабије врсте земљишта.

Присутни су разноврсни типови земљишта, различитих производно-бонитетних вредности:

- **Скелетна земљишта на серпентину** погодују гајењу шума, углавном борових, а на пропланцима трава. Иако им се не поклања већа пажња, ливаде и пашњаци на овом земљишту су солидног квалитета. Тло овог типа заузима јужне стране Маљена у атарима села Росићи, Скаваци и падинама Козомора.

- **Смеђе рудо земљиште на кречњаку** углавном је погодно за шуме и пашњаке. Заступљено је у Маковишту, потесу Реновици, у атару села Парамуна према Радановцима, у Галовићима (уз Скрапеж), у Бјелоперици и западном и јужном делу села Тубићи.

- **Смеђе скелетоидно земљиште на шкриљцима** је најдоминантнија врста земљишта у деловима изнад 800 m, претежно у југозападном делу општине. Ова земљишта, по свим својим особинама, предодређена су за шуме, ливаде и пашњаке. Међутим, уколико се ђубре, ова земљишта могу бити погодна за гајење воћа, кромпира и крмног биља. Распрострањено је у атарима села Годечево, Варда, Руда Буква, Сеча Река, Цикота и источном делу Годљева.

- **Смеђе кисело земљиште на дијабазу:** Производна вредност није велика и може се сматрати добрим шумским стаништем јер спречава ерозију. На овим земљиштима могуће је направити добре вештачке ливаде. Јавља се на обронцима Маљена и Повлена, у пределу Букова, Дреновца, Радановца и западно од Косјерића према Субјелу - у атару села Шеврљуге и Мушићи.

- **Смонице** спадају у квалитетнија земљишта на овом простору. Интервентним мерама би се бонитет смонице битно побољшао и могла би се привести врло вредним производним карактеристикама. Овај тип тла заузима више положаје старијих речних тераса јужно од Ражане.

- **Параподзол (псеудоглеј):** Већина ових земљишта користи се за ливаде, а на површинама које се обрађују приноси су мали и нестабилни. Заузима веће површине у централном делу општине Косјерић, између Годљеваче и Ражанске реке, леву долину страну Скрапежа, низводно од Косјерића.

- **Алувијално-флувијална земљишта** спадају у потенцијално најплоднија земљишта простора општине Косјерић. На њима најбоље успевају жита, поврће и крмно биље. Њихову продуктивност угрожавају поплаве и наношења материјала са околних терена бујицама, а у доба топљења снега често је онемогућена благовремена обрада и сетва. Ово тло заузима ужи простор дуж доњих делова Скрапежа, Кладоробе и Ражанске реке.

Велике површине земљишта на просторима општине Косјерић су формиране на подлогама врло погодним ерозији (шкриљци, пешчар, серпентин). Плиткоћа земљишног слоја, слаба везаност честица и недовољно изражена структура узроци су јачем еродирању земљишта на овим просторима. Неприлагођени начин коришћења земљишта и промене природне вегетације под утицајем човека, чести су узроци појаве јаче ерозије.

Теренска истраживања, неретко су указала на појаву коефицијента њивског коришћења земљишта преко 30%, а ближе насељима и чак до 60%, као и на надморским висинама чак до 800 м, што утиче на убрзано појаву ерозивних процеса. Чест је случај и неприлагођености правца пружања и величине њива на нагнутим теренима, наима њиве се често пружају дуж нагиба, па се у истом првцу и обрађују, што је важан чинилац појачане ерозије земљишта. Неправилно трасирани сеоски путеви, коридори вуче дрвене грађе из шуме, кретање стоке по пашњацима и др.

На просторима општине Косјерић највећи део земљишта је захваћен врло слабом ерозијом, али се за даље њихово коришћење поставља потреба увођења или проширивања заштитних противерозионих мера. Ово нарочито важи за њивске и пашњачке површине.

- **Ерозија прве категорије (ексцесивна ерозија)**, везана је, у већини случајева, за колске путеве и стазе, сточарске путање, неправилно трасиране и хидролошки нерегулисане путеве, огољене површине на већим нагибима - без педолошког и вегетацијског покривача.

- **Јака ерозија (друге категорије)** је изражена на пољопривредном земљишту, пре свега на ораницама под већим нагибом, али је запажена и у малињацима који су на нагибима већим од 100.

- **Средња ерозија (треће категорије)** јавља се на пољопривредним површинама под мањим нагибима. Да би се земљиште заштитило, мора се, пре свега, водити рачуна о правилном коришћењу сваке њиве, нагибу, потезима на којима треба гајити оне културе које ће земљиште најбоље заштитити, уз правовремену примену свих превентивних антиерозивних мера.

Оцена земљишта, као потенцијала за пољопривредну производњу показује да простор општине Косјерић (према подацима Геодетске управе) спада у просечне брдско-планинске просторе:

- да најквалитетнијих земљишта прве и друге катастарске класе има 4,2% укупне површине општине Косјерић. Од укупне површине под њивама овим катастарским класама припада само 2.0%. Посебно треба истаћи да је, од укупне површине која припада овим, најквалитетнијим катастарским класама 46.4% под шумама. Највеће учешће површина I катастарске класе има насеље Косјерић Варош (4,5% од укупне површине катастарске општине), затим следе Брајковићи (3,7%), Галовићи (3,2%) и др. Највеће учешће површина II катастарске класе има насеље Брајовићи (23,8% од укупне површине катастарске општине), затим следе Косјерић Варош (21,2%), Галовићи (19,6%), ...

- да земљишта треће и четврте катастарске класе заузимају 64.6%. Од укупне површине под њивама, овим катастарским класама припада само 16,0%. Од укупне површине која припада овим катастарским класама 55,7% је под шумама. Учешће површина III катастарске класе највеће је у насељу Шеврљуге (51,4% од укупне површине катастарске општине), затим следе Субјел (50,3%), Мушићи (49,7%) итд. Површине IV катастарске класе највише су заступљене у насељу Мрчићи (77,4% од укупне површине катастарске општине), затим следе Дреновци (65,2%), Росићи (63,62%).

- да земљишта слабијих катастарских класа (V, VI, VII и VIII) заузимају 30.2%. Од укупне површине под њивама овим катастарским класама припада чак 82.1%; Учешће површина слабијих катастарских класа указује да је највеће учешће површина V катастарске класе у насељу Маковиште (52,6% од укупне површине катастарске општине), затим следе Радановци

(38,6%) и Годечево (35,7%); највеће учешће површина VI катастарске класе има насеље Годјево (10,2% од укупне површине катастарске општине), затим следи Парамун (9,2%) и Цикоте (7,7%); највеће учешће површина VII катастарске класе има насеље Варда (19.1% од укупне површине катастарске општине), затим следе Цикоте (17,1%) и Годечево (16,5%); и на крају, највеће учешће површина VIII катастарске класе има насеље Годечево (5,1% од укупне површине катастарске општине).

2.1.1.3. Климатске карактеристике

За општину Косјерић може се рећи да има врло повољну и пријатну климу.

Заступљене су **две врсте климата**:

1. **Умерено-континентална клима** са континенталним плувиометријским режимом заступљена је на већем делу територије. То подручје је ниже надморске висине, са умерено топлим летима, умерено хладним зимама и дугим прелазним добима.

2. **Субпланинска клима** заступљена је на планинским врховима чија надморска висина прелази 800м. Њу одликују врло хладне зиме, свежа лета, док су температурне амплитуде мале са топлијим јесенима од пролећа.

Дакле, могу се издвојити две целине са мезоклиматским карактеристикама: планински обод и котлинско-долински делови.

Неке климатске карактеристике прате се са две станице на различитим надморским висинама: Пожега (на 311m н.в.) и Дивчибаре (на 960m н.в.), а неке са Главних метеоролошких станица: Златибор, Пожега и Ваљево.

Температура ваздуха

Максимална температура је у јулу 23 °C, а минимална у јануару - 3,5°C.

Температура опада са порастом надморске висине. Хладан ваздух са Повлена, Маљена, лети струји према нижим деловима и ублажује летње врућине. Најмање су разлике зими због температурних инверзија, које се јављају у Пожешкој котлини услед „ујезеравања” хладних ваздушних маса, а највеће су у пролеће, када се на већим надморским висинама већи део топлоте троши на отапање снега, а у котлини се снег већ отопио и топлота се углавном троши на загревање ваздуха.

Табела 2.2.: Температурна кретања у Косјерићу по месецима у години

ТЕМПЕРАТУРА °C	јан	феб	мар	апр	мај	јун	јул	авг	сеп	окт	нов	дец	год.
Средња максимална	0,3	2,3	6,3	11,4	16,1	19,0	21,1	21,2	18,0	12,9	7,4	1,9	11,5
Средња минимална	-6,4	-4,6	-1,6	2,7	7,3	10,1	11,8	11,9	9,0	4,7	-0,1	-4,5	3,4
Нормална вредност	-3,3	-1,5	2,0	6,6	11,5	14,4	16,3	16,3	13,1	8,4	3,2	-1,5	7,1
Апсолутни максимум	13,8	18,2	21,7	24,5	29,7	31,1	34,0	32,4	30,8	25,0	20,6	17,1	34,0
Апсолутни минимум	-22,8	-19,8	-18,7	-7,3	-3,3	-2,2	4,2	2,4	-2,0	-7,0	-14,5	-19,0	-22,8

Први мразеви се јављају у септембру. На овој територији ледени дани се јављају од новембра до марта са максимумом у јануару. Мразни дани се, пак јављају и у априлу, па чак и у мају (позни мразеви).

Табела 2.3.: Кретање броја мразних и тропских дана по месецима у Косјерићу

	јан	феб	мар	апр	мај	јун	јул	авг	сеп	окт	нов	дец	год.
Ср. бр. мразних дана	27,0	22,5	18,5	7,6	0,4	0,0	0,0	0,0	0,2	4,2	15,2	24,7	120,3
Ср. бр. тропских дана	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,8	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3

Влажност ваздуха

У пракси се најчешће говори о релативној влажности ваздуха. Она показује степен засићености ваздуха воденом паром. Влажност ваздуха зависи, пре свега, од температуре ваздуха и количине падавина. Значајна је јер утиче на биљни и животињски свет, али и на здравље људи.

Влажност ваздуха на подручју општине Косјерић је минимална у априлу (око 71%), а максимална у децембру (око 86%) што је последица обилних падавина које се излучују у виду кише и снега и ниских температура ваздуха.

Табела 2.4.: Кретање просечне количине падавина по месецима у Косјерићу

РЕЛАТИВНА ВЛАГА (%)	јан	феб	мар	апр	мај	јун	јул	авг	сеп	окт	нов	дец	год.
Просек	84,3	81,5	75,3	70,6	72,2	74,7	72,7	71,9	74,8	77,2	80,9	85,4	76,8

Најниже вредности релативне влажности ваздуха су у априлу, јулу и августу. Април има релативно ниске температуре ваздуха, али мање количине падавина у односу на мај и јуни. Падавине су у јулу и августу смањене док су температуре знатно више.

Падавине

Уз температуру ваздуха, падавине представљају један од најважнијих климатских елемената.

Просечна годишња количина падавина за подручје општине Косјерић износи 778mm, максимални просек је у мају (94mm), а минимум у фебруару (48mm). Број дана са снежним падавинама се креће од 56 у нижим до 94 у вишим пределима.

За средње месечне и годишње падавине може се рећи да су неравномерно распоређене. Однос између најкишовитијег месеца и месеца са најмањом количином падавина се креће око 2:1. Изражена су два максимума и минимума. Први максимум се јавља крајем пролећа. На свим станицама, изузев Дивчибара и Пожеге, где је први максимум у мају, први максимум се јавља у јуну. Примарни минимум се јавља у октобру на ободним деловима, а у фебруару у котлинама, са изузетком Дивчибара, где је први минимум у фебруару. Секундарни

максимум се јавља у новембру, а секундарни минимум на планинама у фебруару, а у котлинама у октобру.

Табела 2.4.: Кретање просечне количине падавина годишње и по месецима у Косјерићу и околини

Станица	н.в.	с.г.ш.	и.г.д.	јан	феб	мар	апр	мај	јун	јул	авг	сеп	окт	нов	дец	год.
Пожега	311	43.51'	20.02'	52.0	43.8	48.4	58.0	86.1	84.0	80.5	60.0	58.5	49.9	62.4	56.0	739.6
Косјерић	430	43.59'	19.55'	53.8	43.5	50.3	58.5	88.4	97.3	84.6	69.6	60.2	51.5	67.0	56.9	781.6
Бјелоперице	455	43.58'	19.58'	52.3	46.8	50.1	55.5	95.5	96.8	84.7	65.5	59.1	49.4	65.2	59.8	780.7
Сеча Река	460	44.01'	19.51'	53.6	46.4	53.3	61.6	93.9	103.3	83.5	65.3	60.9	49.3	67.2	60.2	798.5
Ражана	475	44.04'	19.55'	57.2	51.1	52.9	54.9	70.0	72.4	50.9	48.1	49.9	48.3	73.6	65.4	694.7
Г. Добриња	530	43.58'	20.05'	55.8	52.2	54.5	61.6	91.8	99.3	90.0	69.0	58.1	47.8	64.4	61.4	805.9
Гостиница	810	43.55'	19.49'	64.2	59.4	59.1	75.2	105.4	112.2	92.9	82.9	69.6	61.0	72.7	71.4	626.0
Таор	900	44.06'	19.48'	68.9	63.7	77.6	83.1	113.7	123.2	91.5	70.9	71.2	56.0	78.1	80.5	978.4
Севојно	390	43.51'	19.54'	54.4	45.6	47.2	62.2	85.6	92.4	78.9	72.1	63.1	52.4	69.8	57.5	781.2
Каменица Пожешка	460	44.01'	20.09'	52.3	45.1	49.4	52.7	88.1	93.3	74.4	66.5	56.5	45.0	60.8	52.9	737.0
Костојевићи	700	44.00'	19.40'	58.8	50.3	55.1	63.4	90.9	100.2	86.7	74.4	63.6	50.1	68.6	64.4	826.5
Јагодићи	760	44.06'	19.41'	66.4	58.8	65.2	73.7	113.7	126.2	95.1	82.2	68.4	55.4	74.3	75.,0	954.4
Дивчибаре	960	44.07'	20.00'	63.1	58.1	67.5	88.2	139.0	138.2	99.8	77.7	69.0	60.4	70.5	70.2	1001.7

Из таб. 2.4. је такође уочљиво да количина падавина расте са надморском висином. Локална одступања од овог правила свакако постоје, па тако на пример Јагодићи иако су на нижој н.в. у односу на Гостиницу, примају нешто више падавина. Ту разлику евентуално могу објаснити нешто веће падавине у зимским месецима на станици Јагодићи, настале због јужнијег положаја те станице. Карактеристична је и кишна депресија у Ражани, која настаје стога што је Ражана са свих страна сем са југозапада окружена врховима, а падавине следе гребене и заобилазе ражанску котлину. Веће количине падавина у Сеча Реци, Косјерићу и Бјелоперицама, које се налазе на нижој надморској висини, објашњавају се њиховим наветринским положајем. Наиме, оне су окренуте према надирућим ваздушним таласима обогаћеним влагом, који долазе са запада и северозапада, док се на осталим станицама налази у заветрини, па без обзира што има већу надморску висину од ове три станице прима мању количину падавина.

Снежни покривач

Снег служи као заштита зимских усева од јаких мразева а сем тога из њега се добија залиха воде у земљишту важна за биљке у првим пролећним месецима. Трајање и висина снежног покривача важно је за водопривреду због пораста нивоа река у пролећњем периоду, затим за електропривреду због оптерећења далековода, за грађевинску делатност као и за друмски, железнички и водени саобраћај.

Табела 2.5.: Кретање броја дана за снегом и снежним покривачем по месецима у Косјерићу

број дана са...	јан	феб	мар	апр	мај	јун	јул	авг	сеп	окт	нов	дец	год.
снегом	14,1	13,4	11,7	6,7	0,7	0,0	0,0	0,0	0,1	2,0	7,3	11,8	67,8
снежним покривачем	28,0	23,1	19,0	6,2	0,5	0,0	0,0	0,1	0,1	2,0	11,1	22,2	112,3

Облачност и осунчаност

Сунчева светлост је веома битан климатски елемент, јер служи воћу као извор енергије за стварање органске материје, првенствено шећера, али је и добродошла у туристичке сврхе.

Са око 2000 сунчаних сати годишње, подручје општине Косјерић изузетно је повољно за туристе и зими и лети. На овом подручју светлости има довољно. у знатном периоду вегетације доминира директна светлост, што уз друге факторе омогућава висок квалитет плодова.

Табела 2.6.: Параметри облачности и осунчаности по месецима у Косјерићу

ТРАЈАЊЕ СИЈАЊА СУНЦА	јан	феб	мар	апр	мај	јун	јул	авг	сеп	окт	нов	дец	год.
Просек	81,2	92,9	136,9	161,6	197,7	213,8	263,3	250,6	201,2	162,9	106,2	72,0	1940,3
Број ведрих дана	3,5	2,7	3,9	3,2	2,2	2,5	6,7	8,5	7,9	6,8	4,3	3,0	55,2
Број облачних дана	14,3	12,6	11,8	8,9	8,2	7,6	5,7	4,8	6,7	9,0	11,0	13,2	113,8

Стварно трајање Сунчевог сјаја креће се од 1950—2240h за годину дана, односно од 1346—1430h у току вегетације, што је 66—69% годишње суме, а што се може сматрати повољним за успешно гајење воћа. Облачност на годишњем нивоу износи 5.1—5.9 десетина, а у току вегетације 4.3—5.1 десетина. Облачност је више изражена у току зиме и на почетку вегетације. Такође, котлински делови имају већу облачност од ободних делова, а те се разлике јављају у свим месецима током године.

Ветрови

Ветар утиче на испаравање тла и водене површине, на раст биљака, људске активности, посебно туризам и водопривреду. Најважнији параметри су честина и брзина ветра.

На подручју општине јављају се ветрови свих праваца. У планинским пределима честина и јачина ветра далеко више зависе од рељефа него у низијским крајевима јер се са променама надморске висине мења распоред ваздушног притиска. Такође, маркантни рашчлањени рељеф у планинским пределима знатно више утиче на правац ветра. Услед знатне отворености према Панонској низији на северу подручја доминирају северни и северозападни ветрови. Дивчибаре су карактеристичне по релативно малој ветровитости, односно високом учешћу тишина (225 %), али и по нешто већој јачини ветрова у односу на остале делове. Хладни ветрови дувају са Дрине и познати су по томе што доносе падавине. У пролеће и јесен дувају југо и ветар са Златибора наговештавајући промену времена.

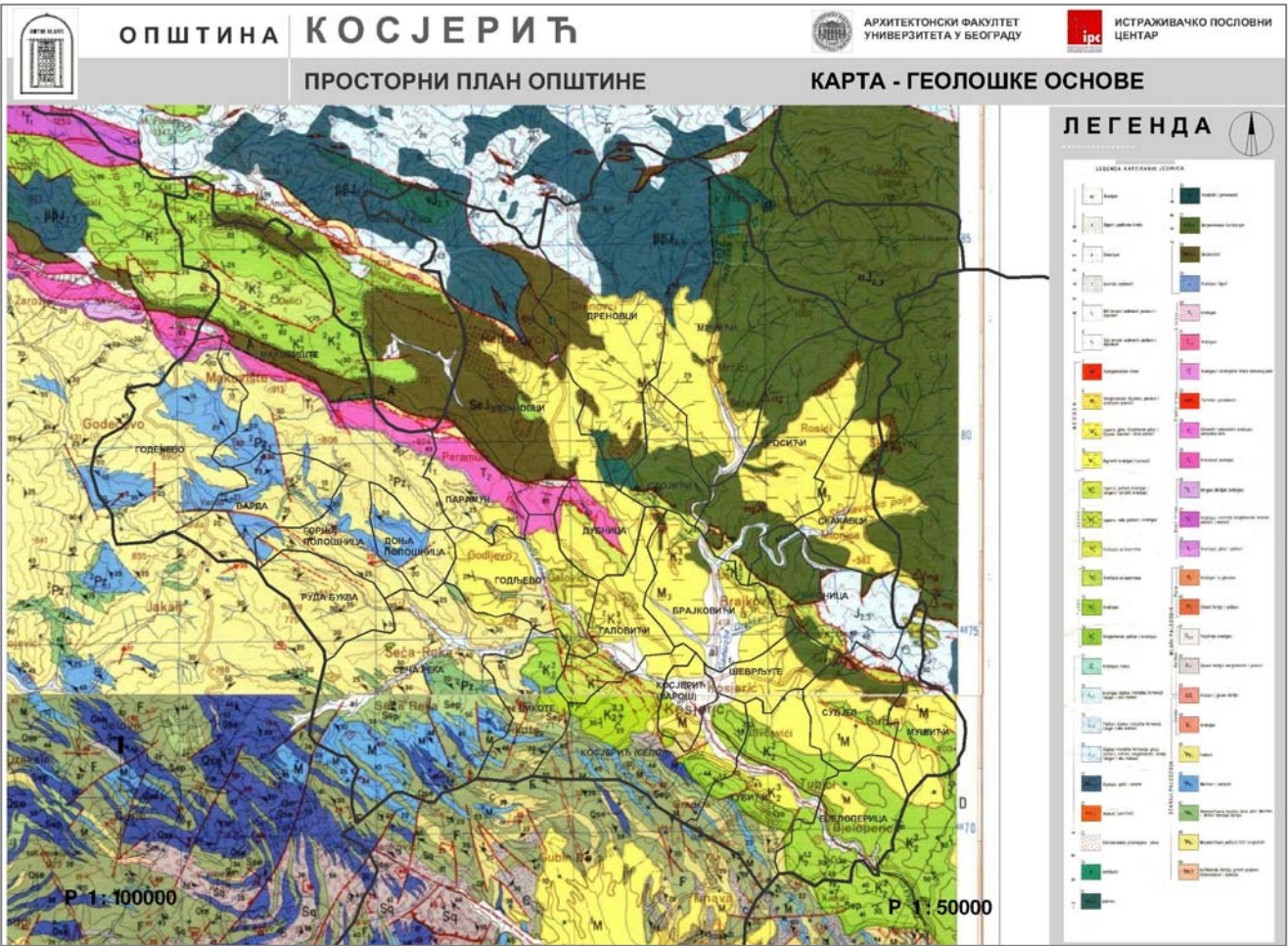
2.1.1.4. Геолошка предиспозиција развоја

Геолошка истраживања западне Србије краја, међу које спада и Косјерић са околином спровођена су још од краја 19. века, и многи еминентни геолози (Жујовић, Цвијић, Миловановић, Илић, ...) допринели су садашњем познавању геолошке грађе. Ипак, прва свеобухватна

геолошка истраживања Косјерића са околином, спроведена су при изradi Основне геолошке карте листови Ужице (К 34-4) и Ваљево (К 34-136) 70-тих година 20. века. Сва каснија истраживања ослањала су се на ова истраживања и имала су карактер детаљних истраживања за одређене потребе (лежишта минералних сировина, водоснабдевање и др).

Косјерић са околином, припада геотектонској јединици Дринско ивањички елемент (Димитријевић и Димитријевић, 1973) и геолошку грађу сачињавају палеозојски блок са неогеним покровом на северу и истоку, према суседној геотектонској јединици, односно Вардарској зони.

Распрострањење картираних јединица Косјерића са околином приказано је на слици испод.

Сл. 2.3.: Геолошка карта општине Косјерић

Опис картираних јединица

Палеозоиц (Pz)

Најстарији седименти на истражном подручју налазе се јужно и западно од Косјерића и припадају карбонској јединици (C). Основна карактеристика ове јединице је велика разноврсност седимената и метаморфисаних стена интензивно набраних у више фаза. Литолошки састав чине кварцни пешчари, аренити, алевролити са филитима и серицитским

кварцитима, као и мермерима и мермерисним кречњацима. На основу анализе конодонтске фауне констатована је средњокарбонска старост формације. Ове стене карактерише фина пликативна структура, која је местимице пробијена танким кварцним жицама. На западу, у подручју Сеча Реке развијена је серија албит-хлоритских и епидот-хлоритских шкриљаца.

Седименти средњокарбонске старости (C_2^2), представљају продукте метаморфизма тоњења (Карамата, 1974).

Мезозоик (Mz)

Седименте и стене мезозојске старости на територији плана представљају:

Тријаске творевине (**T**) леже трансгресивно преко стена палеозојске старости, и распрострањени су кластични и карбонатни седименти доњег и подређено средњег тријаса.

Седименте доњег тријаса (T_1) представљају кварцни конгломерати, пешчари и кварцити, а потом кречњаци који су местимице доломитични и битуминозни. У анизијском кату (T_2^1) средњег тријаса развијени су микро до макрокристалсти кречњаци.

Стене јурске старости (**J**) су развијене у северном делу истражног подручја, а заступљени су стене офиолитског меланжа (ранији назив дијабаз рожначка формација) и серпентинисани перидотит, претежно по ободу маљенског масива.

Седименти горњокредне старости (K_2) распрострањени су у околини Косјерића, а најбоље су откривени дуж пута Косјерић-Пожега и у долинама притока Скрапежа. Туронске творевине (K_2^2) леже трансгресивно преко палеозокских и сачињавају их кварцни конгломерати, бреча и кварцни пешчари који навише прелазе у песковите кречњаке са прослојцима пешчара. У њима је констатована веома богата фауна орбитолинида, натица, неринеа и друго (Мојсиловић и др, 1978). Туронске творевине, чија је дебљина констатована на око 600 метара, су развијене и рашчлањене на доњи, средњи и горњи, а заједничка карактеристика им је распрострањеност различитих кречњака.

Кенозоик (Kz)

На истражном простору веома су распрострањени кенозојски седименти, односно творевине миоценске и квартарне старости.

Миоценске творевине (**M**) чине слатководни језерски седименти у околини Косјерића. У оквиру њих издвојене су три јединице: базална, песковито глиновита и карбонатно лапоровита. Базална јединица је трансгресивном положају преко палеозојских стена. У североисточном делу истражног простора констатована је богата фауна остракода слатководног карактера. Укупна дебљина ових седимената варира и до 150 метара.

Седименти квартарне старости заузимају веће пространство у долини водотока Скрапеж. У оквиру ових творевина издвојени су падински, и алувијални (**al**) седименти.

Пролувијални (**pr**) седименти настају развојем падинских процеса, односно површинским спирањем и повременим наглим акумулацијама бујичног карактера. Њихово учешће у геолошкој грађи овог подручја није значајније, а распрострањени су по северозападном ободу терена.

Алувијалне насlage (**al**) су распрострањене у долинама Скрапежа, Кладороба, Тмуше, Сечице и осталих мањих водотокова. Изграђују их шљункови, пескови и глине, а дебљина је местимице већа од 10 метара.

Структурне карактеристике

Истражно подручје припада тектонској зони Дринског палеозоика који се протеже североисточним ободом офиолитске зоне, и на северозападу наставља на палеозојске терене листа Ваљево (Олујић, Каровић, 1985).

Склоп дринског антиклиноријума је правилно изражен са падом ка СЗ и ЈЈЗ, односно паралелно току Дрине. Палеозојске стене су веома интензивно набране у неколико фаза (Ђоковић, 1985). Боре имају јако изражену северозападну вергенцу уз стварање кливажа аксијалне површи, док им анвелопа оцртава неколико антиформних и синформних облика dkm димензија.

СЕИЗМОЛОШКА ОБЕЛЕЖЈА ТЕРЕНА

Подручје Србије карактеришу тектонски земљотреси, а величина штетних дејстава зависи од литолошког састава стенског комплекса, регионалних и локалних сеизмогених услова. Територија Косјерића налази се у Дринско ивањичком елементу који се простире у залеђу Динарида, тачније ван зоне примарних утицаја. Према карти напонских поља Србије (Сикошек, 1996), истражни терен се налази на граници зоне компресије и зоне интеракције компресије и ундације астеросфере, на растојању од око 200 до 350 km од примарног контакта. "Ту су могући земљотреси са магнитудама $7,5 > M > 6,5$, односно интензитета $10^\circ > MCK > 9^\circ$ (Сикошек, 1996)".

Сеизмотектонски склоп је условљен првенствено неотектонском издељеношћу и савременим активним раседима који у њој учествују. На основу анализе података о догођеним земљотресима на подручју Србије (Сикошек, 1996) запажа се да је истражно подручје било погођено земљотресима магнитуде $4,3 > M > 5$, односно интензитета $6^\circ > MCK > 8^\circ$.

Подручје Косјерића са околином према својим сеизмолошким обележјима је једно од мање сеизмички угрожених подручја Србије.

МИНЕРАЛНЕ СИРОВИНЕ

Простор плана сходно важећој подели Србије (1996) на зоне експлоатације металичних минералних сировина налази се на граници *Динарске и Српско-македонске зоне*, а по подели на рудне рејоне, ово подручје припада ободном делу Шумадијског рудног рејона.

На основу садашњег степена истражености појава и заступљености лежишта у експлоатацији, као и оних у фази истраживања и припреме, на подручју Косјерићке општине има веома ограничено распрострањење металичних сировина (само CU), које се не користе услед економске исплативости.

Од неметаличних минералних сировина, најзначајнији су лапорци и мрежасти магнезит. На територији општине су ипак распрострањени највише архитектонски и технички камен.

На основу степена истражености појава или лежишта минералних неметаличних сировина, сва су подељена на:

- Лежишта у експлоатацији;
- Појаве минералних сировина или потенцијална лежишта у истраживању или оверене резерве;

Лежишта у експлоатацији**а) неметаличне минералне сировине**

локалитет „Савићи“ и „Воденица“ ладински кречњак (комерцијални назив *галеб*; локалитет „Лазови“ црвени рудистни горњокредни кречњаци;

Поред наведених локалитета где се експлоатишу минералне сировине, на терену је присутно индивидуално коришћење мањег обима за сопствене потребе локалног становништва, најчешће камена као геолошког грађевинског материјала.

Појаве минералних сировина у истраживању**а) неметаличне минералне сировине**

локалитет „Таван“ габро; локалитет „Тмуша“ мермери и мермерисани кречњаци; локалитет „Бобија“ мермери и мермерисани кречњаци; локалитет „Реновица“ црни кристалисти кречњаци; локалитети „Кузмански вис“, „Цикотска стена“ и „Баре“ сенонски кречњаци; локалитет „Соко“ код Тубића, банковити кречњак.

ИНЖЕЊЕРСКОГЕОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

На територији Косјерића распрострањени геолошки састав има одговарајуће инжењерскогеолошке карактеристике, али и појаве и процеси који деградирају или ограничавају намену терена. Све стене истражног подручја подељене су на:

- везане стенске масе;
- слабо везане стенске масе;
- неvezане стенске масе.

Групи везаних стенских маса припадају шкриљци, односно комплекс карбонске старости. Ове стене карактерише променљива и мала чврстоћа, као и велико хабање. Процес површинског распаѓања је интензиван, и у њима су честа површинска клизишта, па нису повољни за изградњу ни индивидуалних објеката.

Слабо везане стенске масе представљају миоценски седименти. Уколико ниво подземних вода није висок, инжењерскогеолошке карактеристике су доста повољне за изградњу.

Невезане стенске масе, представљају алувијални седименти, и њихове инжењерскогеолошке карактеристике су углавном неповољне, а могућност угрожености поплавама додатно оптерећује коришћење ових терена. Антропогени утицај у овим теренима огледа се у самоволној експлоатацији шљунка и песка.

* * *

На основу геолошке грађе терена и развијених или потенцијалних инжењерскогеолошких процеса и појава, у циљу коришћења тла за планиране потребе треба израдити карту хазарда како би се смањио ризик, односно:

- Извршио сигуран избор локације већих привредних објеката;
- Координирало планирање, пројектовање и изградња;
- Смањила рањивост терена;
- Организовао мониторинг хазарда (деформација тла где је то изражено).

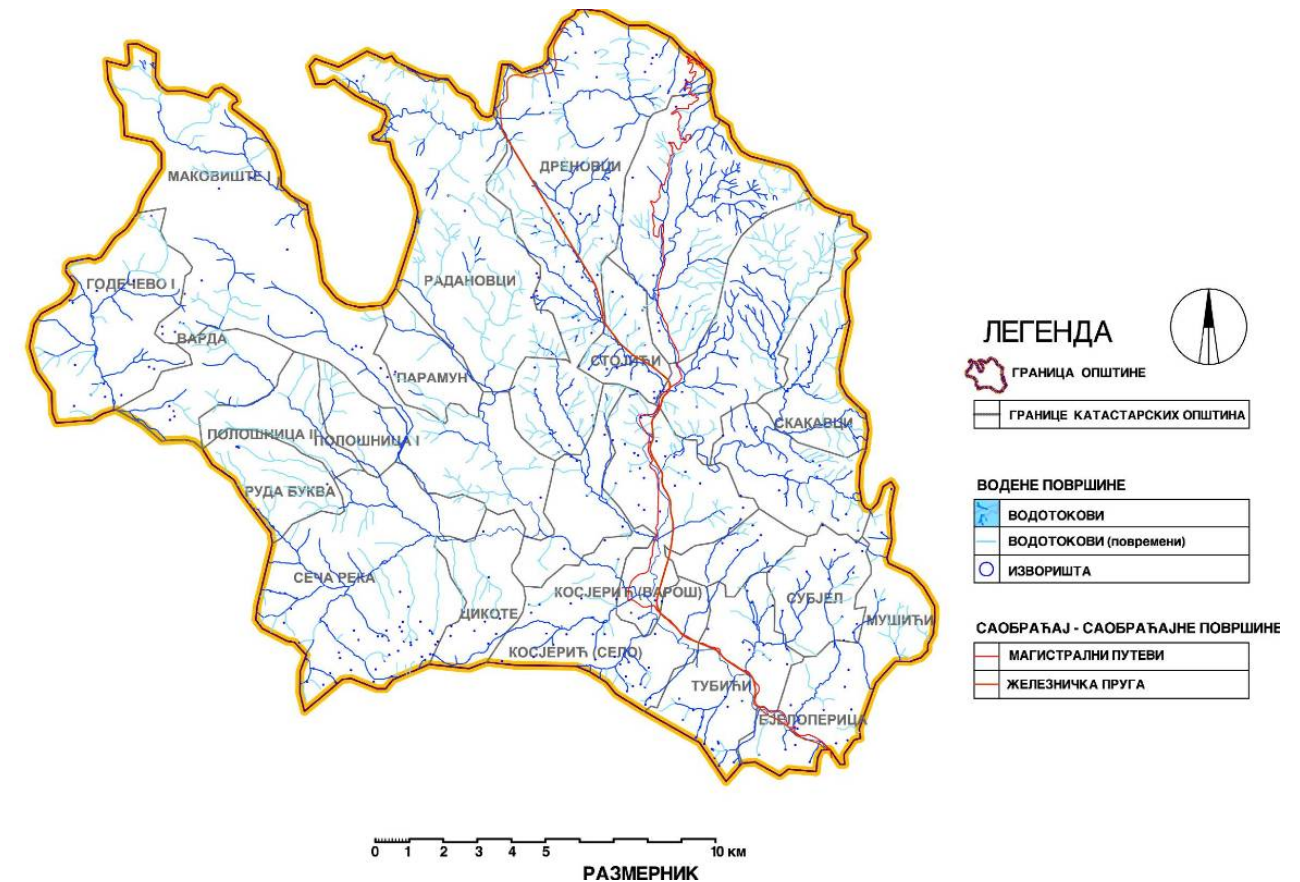
2.1.1.5. Хидролошке карактеристике

Територија општине прожета је мрежом речних токова.

Основна хидролошка обележја овом простору даје река Скрапеж са бројним притокама чија су корита нерегулисана и представљају потенцијалну опасност, јер су то планински потоци бујичастог карактера. Река Скрапеж извире на југоисточној страни Повлена. Настаје спајањем двеју речица: Годљевачом и Сечицом. Дугачка је 26km. Протицај реке износи 3 до 5 m³/s.

Притоке су јој Кладороба и Лимац, Добрињска река и Лужница. Има променљив водостај. Када набуја таложи песак и шљунак на плодне њиве у алувијалној равни. Скрапеж се код Пожеге састаје са Ђетињом и Голијском Моравицом, од којих настаје Западна Морава.

Поред речног потенцијала, на овом подручју има и извора са минералном водом. Два изворишта квалитетне термоминералне представљају добру основу за развој бањског, здравствено-лечилишног и рекреативног туризма. Један извор се налази у засеку Деспотовићи. Вода је температуре 21°C и користи се за пуњење спортског базена у Косјерићу. Други извор је у засеку Спасојевићи и назива се Бањица. Температура воде је 25,6°C, а издашност 25 l/s.

Слика 2.4. Хидролошке карактеристике општине Косјерић

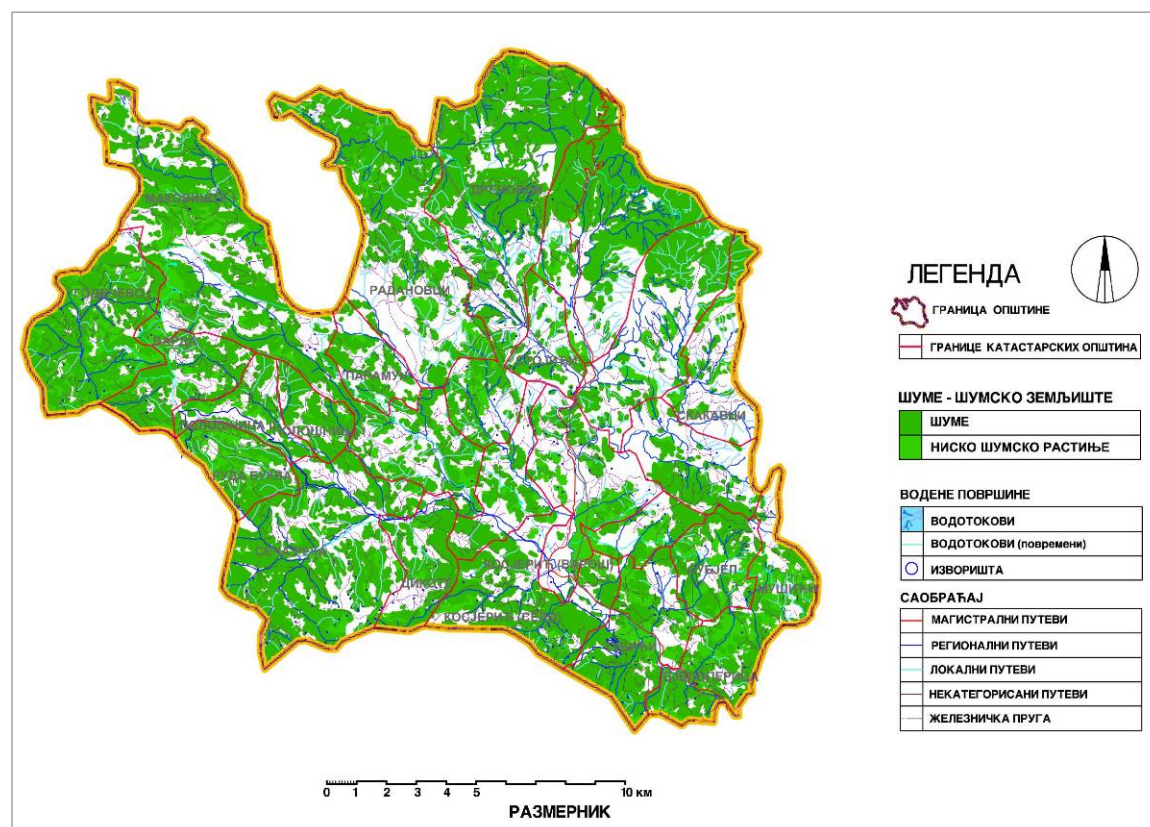
2.1.1.6. Биљни и животињски свет

Шуме

Укупна површина шума и шумског земљишта у општини Косјерић износи 5612 ha (41%) у државном, односно 8109 ha (59%) у приватном власништву. Укупно 13721ha. Пошумљеност подручја општине је око 37%. Од укупне површине шума и шумског земљишта у државном власништву на природне шуме отпада 54,37%, на шумске културе (вештачки подигнуте шуме) 34,92%, на шумско земљиште 9,61%, а на остало земљиште 1,1%.

Површина државних шума и шумског земљишта на подручју општине Косјерић подељена је на **три газдинске јединице**: Букови, Маљен-Ридови и Јеље-Тавник.

Букови - припадају ваљевским планинама и заузимају средњегорје између Косјерића и Ваљева. То су шумска станишта скромног потенцијала, али и поред стрмих терена, захваљујући добром обрасту шума, не долази до ерозије и одношења земљишта. Од шумских екосистема заступљене су брдске букове шуме, шуме букве и јеле и шуме храста китњака у једном делу су замењене у културе четинара (на голетима). Коришћење других шумских ресурса (гљиве, лековито биље, дивљач и сл.) је мало.

Слика 2.5. Шумско земљиште у општини Косјерић

Маљен-Ридови – терен ове јединице је претежно падина која се спушта у Косјерићку котлину, у непосредној близини је туристички центар Дивчибаре. Од шумског екосистема заступљене су шуме црног и белог бора, шуме храста границе и цера, а на мањим површинама шуме букве и јеле и вегетација ливада и пашњака. Вештачки су подизане и културе четинара. Дакле, ради се о газдинској јединици са изразито малим потенцијалом шумских станишта, у којој су у прошлости били јаки антропогени утицаји.

Јеље-Тавник – налази се у саставу ваљевских планина. Од шумских екосистема заступљене су брдске букове шуме, шуме храста границе и цера, а на сувљим стаништима и великим степеном деградираности присутне су шуме медунца, као и вештачки подигнуте културе борова и смрче на голетима.

Може се закључити да је стање шума неповољно и да је потребно посебну пажњу обратити на њихово очување и унапређење. Па ипак, на подручју Косјерића присутна је тенденција повећања и унапређења шумских ресурса. Подаци у шумским основама за државне шуме показују да се у целини повећава површина под шумом, односно да се смањује површина необраслог шумског земљишта. То је последица све већег пошумљавања, неге и заштите шума, као и природних сукцесија, због смањења сеоског становништва.

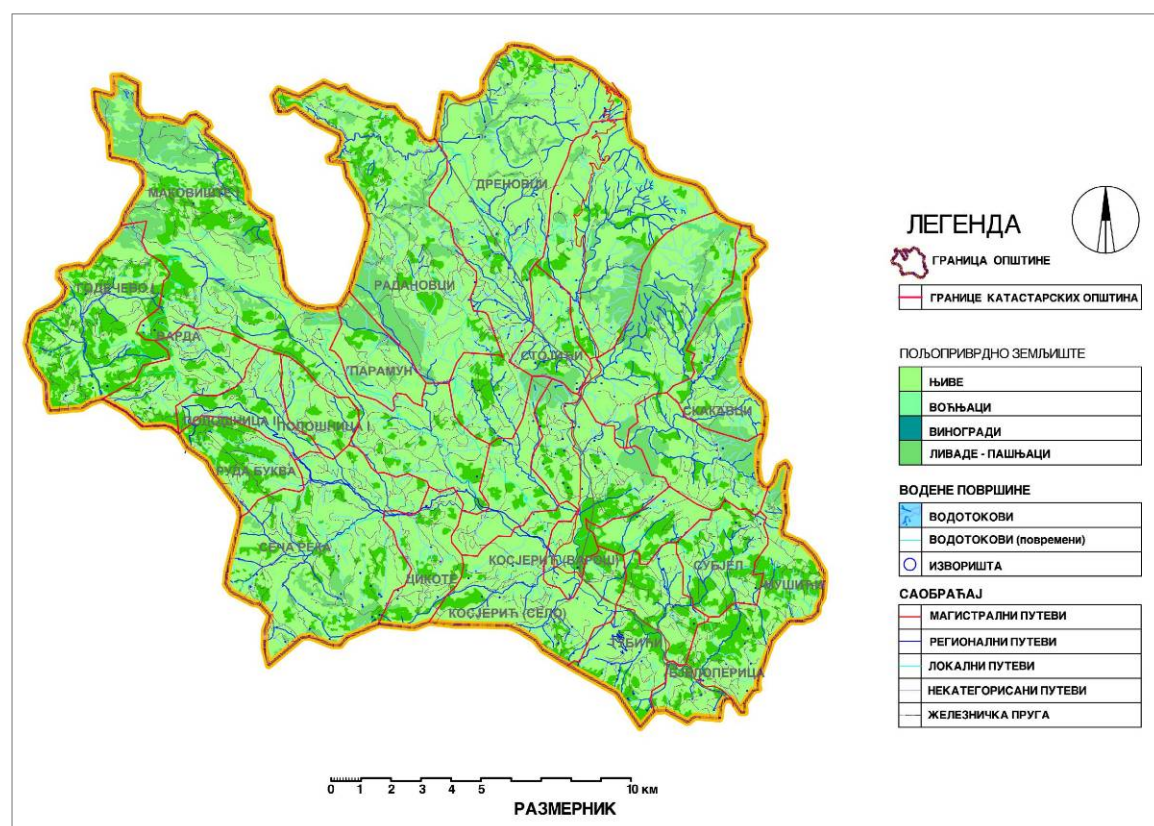
Животињски свет Општине Косјерић се ни по чему не разликује од оног у Западној Србији. Реч је о средњоевропским врстама домаћих и дивљих животиња. Ограђених и контролисаних ловишта нема, те се о ловним туризму не може говорити са економског аспекта.

Пољопривреда

Подручје општине Косјерић од давнина је познато као воћарски крај, пре свега погодан за производњу шљива и јабука. Међутим, шљивици су углавном пропали и стари и треба их обнављати.

Анализа података о стално травнатим површинама (ливаде и пашњаци) у општини Косјерић указује да су те површине значајне, али да је њихово стање далеко од задовољавајућег, састав трава је у већини случајева неповољан, а количина травне масе по јединици површине релативно мала. Многобројни корови (неретко врло штетни за исхрану и здравље животиња) и све јача ерозија погоршавају стање пашњака и значајно доприносе њиховој деградацији. Ове травне површине се непрекидно експлоатишу, било косидбом или испашом, најчешће се не ђубре, иако се правилно развиће и пораст трава без ђубрења не може замислити. На највећем делу травнатих површина једино се чисти камен и парцеле евентуално ограђују.

О потреби измене травног покривача и заснивања нових ливада и пашњака на просторима општине Косјерић нема видних акција. Ситуација на стално травнатим површинама указује на императивну потребу примене мелиоративних мера (ђубрење, подсејавање, сузбијање коровских биљака, крчење жбуња и др.) и заснивање вештачких ливада, дакле свеукупне поправке и подизања продуктивности производње, чиме би се оствариле могућности повећаног приноса и квалитетније сточне хране.

Слика 2.6. Пољопривредно земљиште у општини Косјерић

2.1.2. СОЦИОДЕМОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ И УСЛОВИ

Постојеће стање

Социодемографске карактеристике и услови

Становништво у процесу привредног развоја има посебно место и велики значај, јер с једне стране оно обезбеђује најважнији инпут у развојном процесу (радну снагу), а са друге стране се јавља као крајњи корисник развојних резултата. Три кључна чиниоца развоја привреде су становништво, величина територије и располагање привредним ресурсима.

Становништво је најзначајнији хумани капитал сваког подручја.

Општина Косјерић је најсевернија општина Златиборског округа, са површином од 358 км². Косјерић представља управно-административно седиште истоимене општине у чији састав улазе 27 насеља од којих 26 насеља сеоског карактера, док је само једно насеље градског типа – Косјерић. Просечна густина насељености је 36 становника на 1 км². Основне демографске показатеље можемо видети у следећој табели.

Табела 2.1.: Главни демографски показатељи општине Косјерић

1. Демографски показатељи	
Укупан број становника по попису 2002.	14.001
Укупан број становника по попису 1991.	15.236
Укупа пад - стопа пада	-1.235 (91,9%)

Природни прираштај - 2007.год.	-8,7‰
2. Индикатори демографске старости	
Просечна старост становништва	42,9
Млади до 20 година	2.782 (20%)
Млађи од 40 година	6.111 (43,6%)
Старији од 60 година и више	3.829 (27,3%)
Индекс старења	1,07
Стадијум демографске старости	VI стадијум - дубока демографска старост
3. Економска структура становништва	
Изддржавано становништво	4.860
Лица са личним примањима	2.676
Активно становништво	6.445
Коефицијент економске зависности	117%
4. Образовна структура становништва	
Неписмено становништво	821(6,8%)
Основно образовање	3.082 (25,4%)
Средње образовање	3.563 (29,4%)
Више образовање	317 (2,6%)
Високо образовање	241 (2%)
5. Домаћинства	
Укупан број домаћинстава	4.584
Просечна величина домаћинства	3,05
Домаћинства са газдинством	2.979 (65%)
Домаћинства без газдинства	1.605 (35%)

У међупописном периоду 1991-2002. г., просечна годишња стопа раста становништва је негативна у анализираном подручју, што указује на присуство проблема депопулације у 23 насеља општине.

Будући ниво социодемографског развоја општине Косјерић у великој мери зависи од даљег демографског развоја и подстицајних мера.

2.1.2.1. Оцена стања по насељима

Становање у насељима општине Косјерић од 1948. условљено је друштвено -политичким и економским променама. Миграције становника из села у град, међунасељске миграције условиле су промене у самој структури становника и делатностима које то становништво обавља.

Табела 2.2.: Кретање броја становника по насељима Општине у протекла 4 пописа

Ред. број	Подручје	Укупан број становника							
		по методологији ранијих пописа				по методологији пописа 2002.г.		индекси броја ста.	
		1971.г.	1981.г.	1991.г.	2002.г.	1991.г.	2002.г.	ран. поп. 02/91	мет.2002 02/91
	Општина Косјерић	16.582	16.157	15.478	14.259	15.236	14.001	92,1	91,9
1	Бјелоперица	508	441	385	325	369	314	84,4	85,1
2	Брајковићи	812	785	757	738	743	724	97,5	97,4

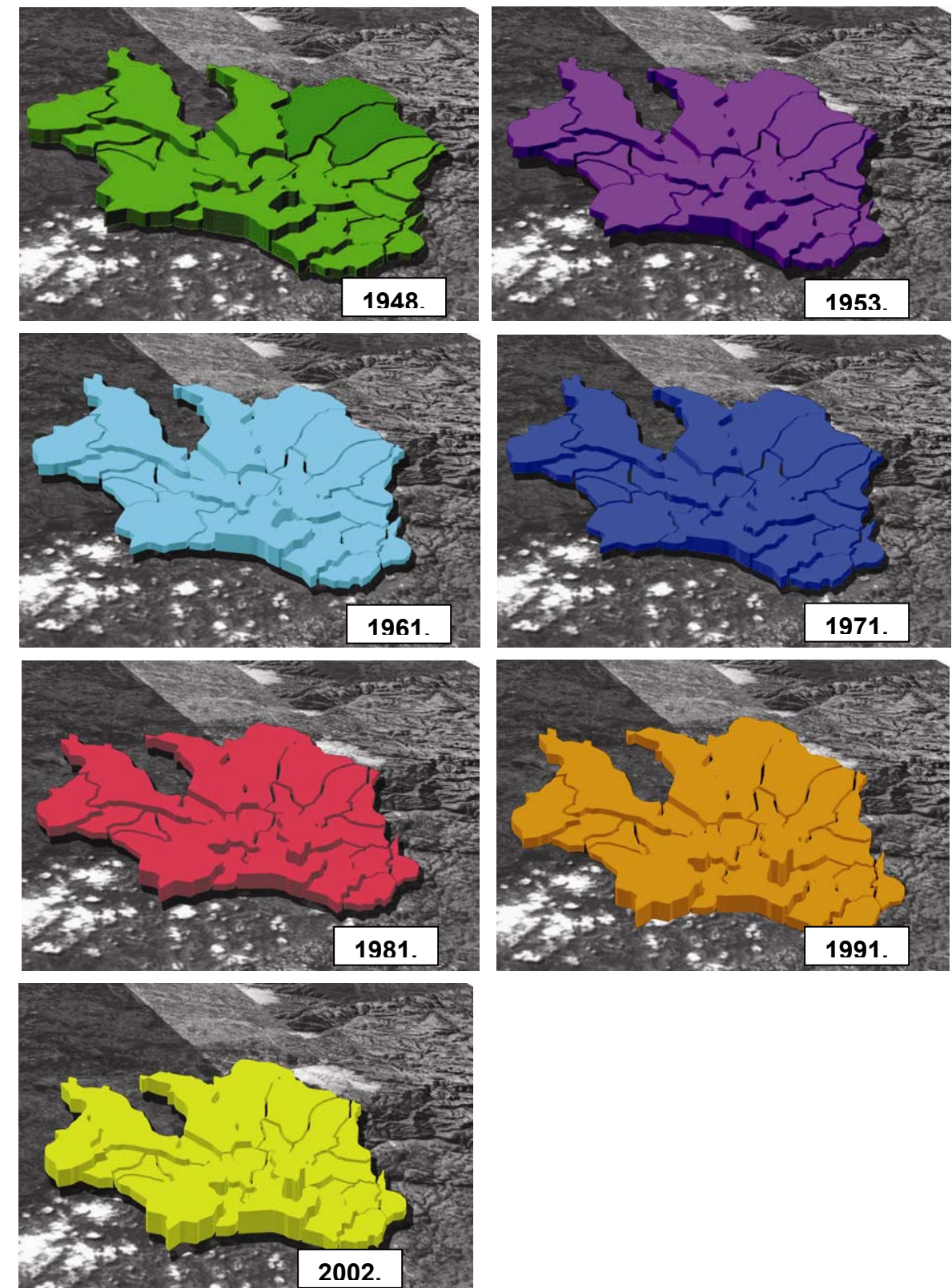
3	Варда	398	372	298	330	298	330	110,7	110,7
4	Галовићи	371	361	301	267	301	263	88,7	87,4
5	Годечево	916	806	720	621	714	599	86,3	83,9
6	Годљево	508	412	371	348	357	348	93,8	97,5
7	Горња Полошница	166	144	141	152	140	152	107,8	108,6
8	Доња Полошница	242	192	159	125	138	97	78,6	70,3
9	Дреновци	776	656	544	400	532	395	73,5	74,2
10	Дубница	198	173	162	143	157	142	88,3	90,4
11	Косјерић (варош)	1.860	2.988	3.794	4.200	3.754	4.116	110,7	109,6
12	Косјерић (село)	1.362	1.165	1.115	1.035	1.107	1.023	92,8	92,4
13	Маковиште	1.370	1.226	1.046	898	1.038	893	85,9	86,0
14	Мионица	367	312	245	186	238	184	75,9	77,3
15	Мрчићи	407	439	400	298	400	297	74,5	74,3
16	Мушићи	674	581	514	433	511	433	84,2	84,7
17	Парамун	225	187	131	80	131	80	61,1	61,1
18	Радановци	882	767	650	532	649	531	81,8	81,8
19	Росићи	544	490	402	319	399	316	79,4	79,2
20	Руда Буква	235	191	193	129	180	118	66,8	65,6
21	Сеча Река	1.301	1.217	1.086	895	1.039	853	82,4	82,1
22	Скаваци	453	420	356	275	356	274	77,2	77,0
23	Стојићи	337	291	212	163	212	159	76,9	75,0
24	Субјел	364	308	256	221	255	219	86,3	85,9
25	Тубићи	669	634	609	536	596	535	88,0	89,8
26	Цикоте	393	323	301	275	295	272	91,4	92,2
27	Шеврљуге	244	276	330	335	327	334	101,5	102,1

Према попису из 2002. године процентуални удео броја становника општине Косјерић у Златиборском округу износи 4.47%, што је за 2% мање у односу на 1953. годину када је тај проценат износио 6.54%.

На територији свих катастарских општина у оквиру Општине Косјерић у последњих пола века дошло је до пада броја становника, са изузетком КО Косјерић Варош. Тренд драстичног опадања броја становника 20,30% евидентиран је у већини општина. У КО Годљево број становника је преполовљен од 1948. године до последњег пописа 2002. године. У КО Косјерић Варош може се евидентирати дугогодишњи тренд повећања броја становника тако да се у односу на први послератни попис 1948. године број становника повећао седам пута. У КО Шеврљуге може се евидентирати тренд благог опадања становника. У поређењу са 1991. годином број становника опао је за свега 2% што је много мање него што је случај са другим насељима.

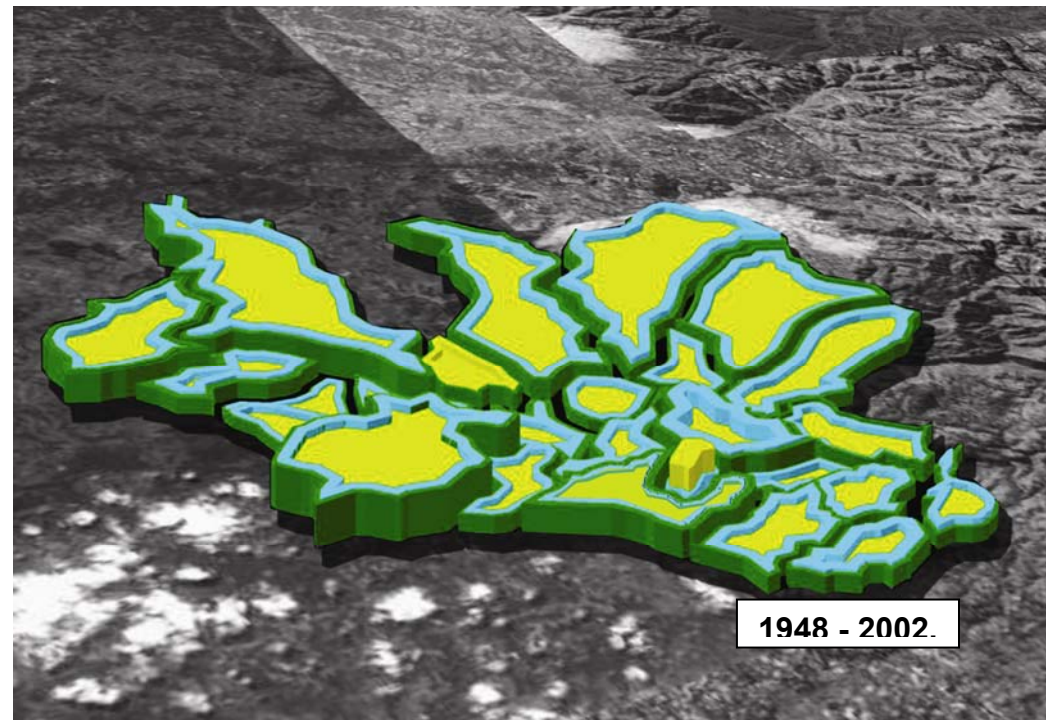
У посматраном периоду дошло је до пада броја пољопривредног становништва, док се константним приливом у град и међунасељским миграцијама повећао број урбаног становништва, што је условило промене типова, видова и врста становања у насељима општине Косјерић.

Основни показатељи степена настањености је однос броја домаћинстава и броја станова, при чему сва насеља имају вишак станова у односу на број домаћинстава, услед миграција и недовољног фертилитета (високог морталитета).

Слике 2.7 - 2.13. Тродимензионални приказ кретања становништва по насељима општине Косјерић на пописима од 1948. г.

Сл. 2.14. Троструки приказ кретања становништва по насељима општине Косјерић у пописном раздобљу 1948-2002. г.

Од 27 насеља, колико их има на територији општине Косјерић, 23 насеља су погођена депопулацијом, док су 4 насеља, међу којима и општински центар Косјерић, као и насеља Варда, Горња Полошница и Шеврљуге забележила раст броја становника, у међупописном периоду 1991.-2002. година.

У међупописном периоду од 11 година, запажа се смањење броја становника ни нивоу општине за 1.235 становника, по методологији пописа 2002. године, по којој су изостављена лица са боравком дужим од годину дана у иностранству.

За разлику од општине, градско насеље Косјерић, у међупописном периоду 1991.-2002. година, бележи пораст броја становника за 362 становника, по методологији пописа 2002. године.

Очигледно број становника на територији општине се смањује, док се у општинском центру-Косјерић, благо увећава. Управо, наведени подаци физички одражавају процесе које су описиване као широко распрострањене развојне појаве. У општинском центру, отворана су нова радна места у ванпољопривредним делатностима, отворане су нове основне и средње школе, установе дечје, социјалне и здравствене заштите што је све заједно утицало да се младо, репродуктивно, становништво настанује у Косјерићу.

Удео урбаног становништва у укупном је 29,4%.

У геопростору општине идентификоване су следеће категорије насеља разврстане по демографској величини:

Табела 2.3.: Категорије насеља према демографској величини

Демографска величина	Назив насеља	Број становника
до 100	Доња Полошница	97
	Парамун	80
101-200	Горња Полошница	152
	Дубница	142
	Мионица	184
	Руда Буква	118
	Стојићи	159
	Бјелоперица	314
201-400	Варда	330
	Галовићи	263
	Годљево	348
	Дреновци	395
	Мрчићи	297
	Росићи	316
	Скакавци	274
	Субјел	219
	Цикоте	272
	Шеврљуге	334
401-1000	Брајковићи	724
	Годчево	599
	Маковиште	893
	Мушићи	433
	Радановци	531
	Сеча Река	853
	Тубићи	535
преко 1000	Косјерић (село)	1.023
	Косјерић (варош)	4.116

Структуру општине Косјерић чини једно градско насеље - Косјерић са 4.116 становника и само 1 сеоско насеље са више од 1000 становника, а то је Косјерић село са 1.023 становника.. Највише је насеља од 200 до 400 становника -11 насеља. Седам насеља има од 400 до 1000 становника а има и насеља испод 200. Поређењем данашње ситуације са стањем из предходних пописа, уочава се сукцесија у демографском уситњавању села. Просечно сеоско насеље је 1971. године имало 566 становника, а 2002. године 380 становника.

Индекс промене стопе природног прираштаја показује да природни прираштај општине Косјерић опада из године у годину, тако да је последњи публикован податак из 2007. године -8,7%0. Негативан природни прираштај ће у будућности представљати фактор ограничења демографског, економског и социјалног развоја општине.

Према миграционим параметрима општина Косјерић је емиграционо подручје, а посебно њен рурални део, док градски центар има позитиван салдо миграције.

Урбана концентracија становништва и функција у општинском центру и демографско пражњење сеоских подручја изазвано емиграцијом или смањењем природног прираштаја, а најчешће њиховом комбинацијом, довели су до промена у демографској величини насеља.

2.1.2.2. Структура становништва

Структура становништва се формира на основу индивидуалних карактеристика становништва, као што су пол, старост, активност, народност, школска спрема и др.

Наведене структуре показују квалитативне односе у популацији. Све структуре се током времена мењају, с тим што су неке промене динамичније а друге не. Основне структуре становништва су биолошка и економска структура.

Биолошка структура становништва

Полна структура општине Косјерић указује на доминацију женског становништва у односу на мушко 51% наспрам 49%. У самом градском насељу то је још израженије 51,8% од укупног становништва чине жене док мушкарци 48,2%.

Старосна структура

Старосна структура становништва важна је како за садашњи тако и за будући демографски и економски развој посматраног подручја. Из ње произилазе кључни континенти становништва како за биолошку репродукцију, тако и за формирање радно способног континента.

Потпуније сагледавање старосне структуре становништва по функционалним добним групама на територији општине Косјерић, може се сагледати из следећих табела:

Табела 2.4. Функционалне добне групе попис 1991.год.

Подручје	Укупно	0-3	4-6	7-15	16-19	20-24	25-59	60-64	65 и више
Општина Косјерић	15.478	485	510	1.925	713	890	7.332	1.415	2.208
	100%	3,1%	3,3%	12,4%	4,6%	5,8%	47,4%	9,1%	14,3%
Градско насеље	3.794	167	175	662	188	222	1.996	183	201
	100%	4,4%	4,6%	17,4%	5,0%	5,9%	52,6%	4,8%	5,3%
Остала насеља	11.684	318	335	1.262	525	668	5.336	1.232	2.008
	100%	2,7%	2,9%	10,8%	4,5%	5,7%	45,7%	10,5%	17,2%

Табела 2.5. Функционалне добне групе по насељима – попис 2002.г.

Подручје	Укупно	0-3	4-6	7-15	16-19	20-24	25-59	60-64	65 и више
Општина Косјерић	14.001	317	336	1.425	704	919	6.365	845	3.090
	100%	2,3%	2,4%	10,2%	5,0%	6,6%	45,5%	6,0%	22,1%
Бјелоперица	314	6	6	24	8	15	134	25	96
	100%	1,9%	1,9%	7,6%	2,5%	4,8%	42,7%	8,0%	30,5%
Брајковићи	724	20	19	86	40	42	325	32	160
	100%	2,8%	2,6%	11,9%	5,5%	5,8%	44,9%	4,4%	22,1%
Варда	330	5	7	38	22	17	154	22	65
	100%	1,5%	2,1%	11,5%	6,7%	5,2%	46,7%	6,7%	19,7%
Галовићи	263	6	7	20	12	15	111	23	69
	100%	2,3%	2,7%	7,6%	4,6%	5,7%	42,2%	8,7%	26,2%
Годечево	599	13	14	53	33	39	262	48	137
	100%	2,2%	2,3%	8,8%	5,5%	6,5%	43,7%	8,0%	22,9%
Годљево	348	8	9	28	13	19	134	35	102

	100%	2,3%	2,6%	8,0%	3,7%	5,4%	38,5%	10%	29,3%
Горња Полошница	152	5	4	10	9	12	59	11	42
	100%	3,3%	2,6%	6,6%	5,9%	7,9%	38,8%	7,2%	27,6%
Доња Полошница	97	/	1	9	6	6	37	8	30
	100%	/	1%	9,3%	6,2%	6,2%	38,1%	8,2%	31%
Дреновци	395	6	6	31	12	23	174	35	108
	100%	1,5%	1,5%	7,8%	3%	5,8%	44%	8,9%	27,3%
Дубница	142	5	4	11	7	6	62	10	37
	100%	3,5 %	2,8%	7,7%	4,9%	4,2%	43,7%	7%	26%
Косјерић град	4.116	119	123	517	266	352	2.125	173	441
	100%	2,9%	3,0%	12,6%	6,5%	8,6%	51,6%	4,2%	10,7%
Косјерић село	1.023	29	28	93	40	86	484	44	219
	100%	2,8%	2,7%	9,1%	3,9%	8,4%	47,3%	4,3%	21,4%
Маковиште	893	21	23	91	38	33	342	78	267
	100%	2,3%	2,6%	10,2%	4,2%	3,7%	38,3%	8,7%	30%
Мионица	184	3	2	18	12	6	75	12	56
	100%	1,6%	1,1%	9,8%	6,5%	3,3%	40,8%	6,5%	30,4%
Мрчићи	297	3	6	22	13	20	130	15	88
	100%	1%	2%	7,4%	4,4%	6,7%	43,8%	5%	29,6%
Мушићи	433	11	10	40	15	25	190	30	112
	100%	2,5%	2,3%	9,2%	3,5%	5,8%	43,9%	6,9%	25,9%
Парамун	80	1	3	6	1	2	37	4	26
	100%	1,2%	3,8%	7,5%	1,2%	2,5%	46,2%	5,0%	32,5%
Радановци	531	7	8	47	24	35	237	38	135
	100%	1,3%	1,5%	8,8%	4,5%	6,6%	44,6%	7,1%	25,4%
Росићи	316	5	4	20	11	15	117	26	118
	100%	1,6%	1,3%	6,3%	3,5%	4,7%	37%	8,2%	37,3%
Руда Буква	118	1	1	9	3	4	44	15	41
	100%	0,8%	0,8%	7,6%	2,5%	3,4%	37,3%	12,7%	34,7%
Сеча Река	853	12	16	89	32	49	351	54	250
	100%	1,4%	1,9%	10,4%	3,7%	5,7%	41,1%	6,3%	29,3%
Скаваци	274	8	6	18	5	14	120	24	79
	100%	2,9%	2,2%	6,6%	1,8%	5,1%	43,8%	8,8%	28,8%
Стојићи	159	1	2	8	8	3	44	11	82
	100%	0,6%	1,2%	5,0%	5,0%	1,9%	27,7%	6,9%	51,5%
Субјел	219	6	5	17	6	6	95	15	69
	100%	2,7%	2,3%	7,8%	2,7%	2,7%	43,3%	6,8%	31,5%
Тубићи	535	9	9	49	28	33	245	19	143
	100%	1,7%	1,7%	9,2%	5,2%	6,2%	45,8%	3,5%	26,7%
Цикоте	272	7	5	23	18	17	112	19	71
	100%	2,6%	1,8%	8,5%	6,6%	6,2%	41,2%	7%	26%
Шеврљуге	334	8	9	37	18	25	165	19	53
	100%	2,4%	2,7%	11,1%	5,4%	7,5%	49,4%	5,7%	15,9%

Табела 2.6. Функционалне добне групе по попису 2002. год.

Подручје	Укупно	0-3	4-6	7-15	16-19	20-24	25-59	60-64	65 и више
Општина Косјерић	14.001	317	336	1.425	704	919	6.365	845	3.090
	100%	2,3%	2,4%	10,2%	5,0%	6,6%	45,5%	6,0%	22,1%
Градско насеље	4.116	119	123	517	266	352	2.125	173	441
	100%	2,9%	3,0%	12,6%	6,5%	8,6%	51,6%	4,2%	10,7%
Остала насеља	9.885	198	213	908	438	567	4.240	672	2.649
	100%	2%	2,1%	9,2%	4,4%	5,7%	42,9%	6,8%	26,8%

Анализа старосне структуре по подацима из последња два пописа (1991. г. и 2002.г.), указује да се учешће млађих добних група у укупном становништву смањило, односи се на добне групе 0-3, 4-6, 7-15. Смањење овог дела популације са демографског аспекта није позитивно.

Наредне две добне групе 16-19 и 20-24 бележе пораст, што је позитивно. А затим контингент радно способног становништва се смањило у међупописном периоду 1991.-2002.г. Старосна група од 65 и више година живота повећава своје учешће у укупном становништву општине Косјерић, са 14,3% по попису 1991. год на 22,1% по попису 2002.год.

По последњем попису на територији општине Косјерић пописано је 3.199 жена у фертилном периоду.

Просечна старост становништва општине Косјерић је 42,9 година, при чему је у самом граду 36,9 године а у сеоском подручју 45,4 година, што значајно премашује граничну вредност – 30 година, која је у демографској теорији прихваћена као медијална вредност.

Табела 2.7. Индикатори демографске старости становништва

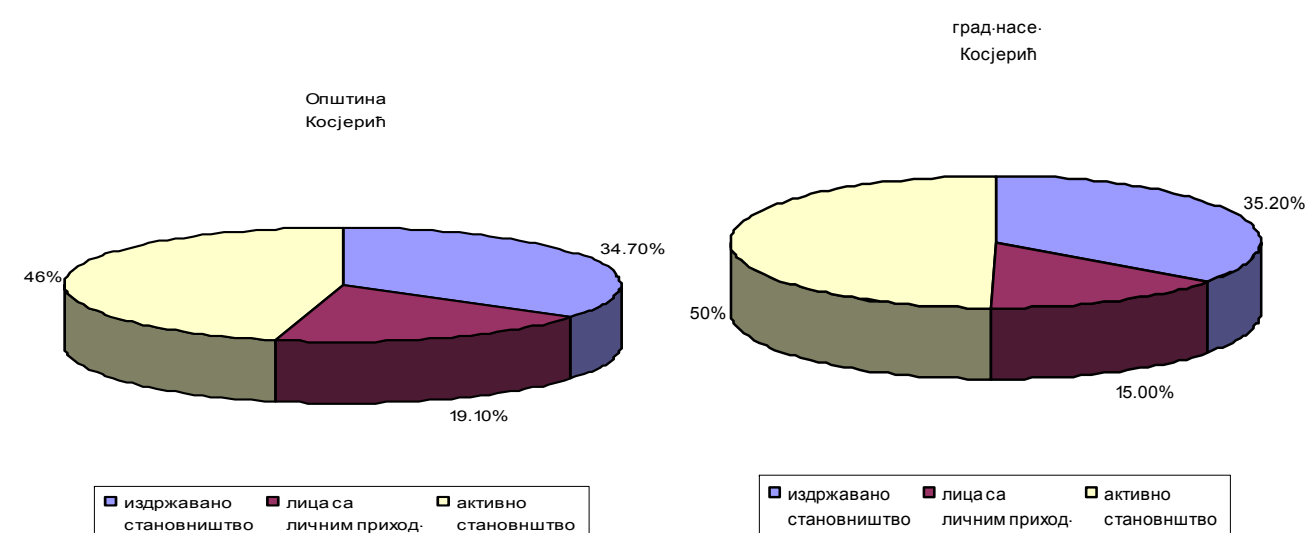
Подручје	просечна старост	млади до 20 год.	млађи од 40 год.	стари 60+ год.	индекс старења
Општина Косјерић	42,9	20%	43,6%	27,3%	1,07
Косјерић град	36,9	25%	53,6%	15%	0,6

На основу индикатора демографске старости становништво општине Косјерић сврстава се у 6 стадијум – дубока демографска старост, док становништво градског насеља Косјерић у 5 стадијум – демографска старост.

Економска структура становништва

Економска структура представља индикатор друштвеног и привредног развоја посматраног подручја. Привредни развој непосредно мења економску структуру становништва, док с друге стране кретање и структура радне снаге и становништва утиче на ниво и динамику привредног развоја одређене средине.

Подаци о економској структури становништва најбоље се виде из следећег графика:

Сл. 2.15. и 2.16.: Економска структура Општине Косјерић и града Косјерића

Кретање становништва према активности, најбоље илуструје коефицијент економске зависности (однос броја лица са личним приходом и издржаваних и броја активних лица), који у случају становништва који живи на територији општине Косјерић 117 по подацима пописа из 2002. године, што је 97% од републичког просека. Док је коефицијент економске зависности у градском насељу Косјерић 101.

Образовна структура становништва

У складу са подизањем продуктивног и пословног нивоа друштва дошло је и до подизања образовног цензуса. Ово представља најповољнији квалитет демографске структуре и добру основу за даљи развој средине.

Табела 2.8. Образовна структура становништва - 1

Подручје	Укупно	Без школ.спреме		1-3 осн. школе	4-7 раз. ос.школе	основно образов.
		свега	неписмени			
Општина Косјерић	12.099	1.337	821	528	2.915	3.082
		11%	6,8%	4,4%	24,1%	25,5%
Град Косјерић	3.424	123	52	51	263	844
		3,6%	1,5%	1,5%	7,7%	24,6%
Остала насеља	8.675	1.214	769	477	2.652	2.238
		14%	8,9%	5,5%	30,5%	25,8%

Табела 2.9. Образовна структура становништва - 2

Подручје	Средње образовање	Више образовање	Високо образовање
Општина Косјерић	3.563 29,4%	317 2,6%	241 2%
Град Косјерић	1.734 50,6%	207 6%	182 5,3%
Остала насеља	1.829 21,1%	110 1,3%	59 0,7%

Образовна структура становништва општине Косјерић је неповољна. По попису 2002. г. 11% становника општине, старијих од 15 година нема завршену основну школу. Неписмених је 6,8%, а са завршеном основном школом је 25,5%. Средње образовање има 29,4% становника, док је најмање са вишом и високом школом – 2,6% односно 2%.

Запослено становништво

Табела 2.10. Запосленост по подацима из 2007.год.

Назив	Укупно становништво	Укупно запослених	Број запослених на 1000 становника	Укупно незапослених	Број незапослених на 1000 становника
Република Србија	7.498.001	2.002.344	271	785.099	106
Златиборски округ	313.396	69.321	229	37.822	125
Косјерић	14.001	2.644	204	1.119	86

По подацима из 2007. године, на територији општине Косјерић, регистровано је 2.644 запослена становника или 204 запослених на 1000 становника, што је 75,3% од републичког просека. Број незапослених је 1.119 или 86 незапослена на 1000 становника, што је за 19% испод републичког просека.

Од укупног броја запослених 1.647 или 62% је запослено у привредним друштвима, установама и задругама, док је 997 или 38% запослено у приватним предузећима. Што се тиче структуре запослених по делатностима, највише их је у прерађивачкој индустрији 32%.

2.1.2.3. Домаћинства

Промена броја и просечна величина домаћинства

Анализом основних карактеристика домаћинстава у одређеном временском периоду добијају се показатељи бројних промена које се дешавају у становништву и једна су од бројних компоненти процеса демографске транзиције. Промене укупног броја домаћинства врло су значајне за реално урбанистичко планирање, изградњу бројних насељских садржаја - станова, радних места, комуналних система и садржаја.

Промене броја домаћинстава условљене су променом укупног броја становника, раслојавањем домаћинстава, смањењем просечног броја чланова у домаћинству.

Табела 2.11. Кретање броја домаћинстава на два последња пописа

Косјерић	Број домаћинстава		Апсолутно повећање	Просечна величина домаћинства		Број станова	
	1991.г.	2002. г.		1991.г.	2002.г.	1991.г.	2002.г.
	4.671	4.584*	-42 -87*	3,3	3,05*	5.080	5.047

* Подаци по попису из 2002. године, по новој методологији пописа, где нису пописани становници у иностранству

Табела 2.12. Кретање броја домаћинстава по насељима Општине

Назив насеља	Број домаћинства		Апсолутно пове/смањ.	Просечна величина дом.		Број станова	
	1991.г.	2002.г.		1991.г.	2002.г.	1991.г.	2002.г.
Општина Косјерић	4.671	4.584	-87	3,3	3,05	5.080	5.047
Бјелоперица	108	102	-6	3,6	3,08	114	123
Брајковићи	236	214	-22	3,2	3,4	272	224
Варда	84	94	10	3,5	3,5	96	85
Галовићи	92	96	4	3,3	2,7	109	108
Годчево	189	166	-23	3,8	3,6	205	187
Годљево	123	118	-5	3,06	3,0	139	130
Горња Полошница	38	45	7	3,7	3,4	45	48
Доња Полошница	49	37	-12	3,2	2,6	61	44
Дреновци	156	139	-17	3,5	2,8	162	163
Дубница	45	46	1	3,6	3,1	49	48
Косјерић (варош)	1.195	1.377	182	3,2	3,0	1.263	1.486
Косјерић (село)	346	342	-4	3,2	3,0	364	375
Маковиште	291	267	-24	3,6	3,3	301	285
Мионица	78	66	-12	3,1	2,8	84	75
Мрчићи	132	110	-22	3,0	2,7	153	110
Мушићи	139	129	-10	3,7	3,3	146	132
Парамун	45	32	-13	2,9	2,5	46	41
Радановци	191	167	-24	3,4	3,2	222	215
Росићи	134	124	-10	3,0	2,5	143	145
Руда Буква	52	41	-11	3,7	2,9	59	45
Сеча Река	334	291	-43	3,2	2,9	358	337
Скавци	112	95	-17	3,2	2,9	116	101
Стојићи	81	71	-10	2,6	2,2	90	87
Субјел	81	76	-5	3,2	2,9	85	93
Тубићи	153	151	-2	4,0	3,5	193	161
Цикоте	89	88	-1	3,4	3,1	85	93
Шеврљуге	98	100	2	3,4	3,3	107	111

На територији општине Косјерић, пописом 1991. године, пописано је 4.671 домаћинство, при чему је просечна величина домаћинства износила 3,3 члана. Пописом 2002. године број домаћинстава се смањио за 87 у односу на 1991. годину, тако да је поменути пописом пописано 4.584 домаћинстава са просечно 3,05 члана по домаћинству, што је мање него предходним пописом.

Табела 2.13. Домаћинства према броју чланова – попис 2002.г.

Назив насеља	Укупан број домаћ.	са 1 чланом	2	3	4	5	6	7 и више
Општина Косјерић	4.584	927	1.145	783	861	420	307	141
Бјелоперица	102	17	28	23	12	10	10	2
Брајковићи	214	35	49	30	47	24	18	11
Варда	94	14	19	19	14	11	13	4
Галовићи	96	32	20	12	14	10	7	1
Годечево	166	29	34	28	20	20	17	18
Годљево	118	26	34	18	15	13	9	3
Горња Полошница	45	8	15	3	3	6	7	3
Доња Полошница	37	9	12	7	4	3	2	
Дреновци	139	37	40	22	11	16	7	6
Дубница	46	12	7	11	4	7	4	1
Косјерић (варош)	1.377	230	297	300	412	93	38	7
Косјерић (село)	342	57	103	60	64	31	21	6
Маковиште	267	52	72	39	28	21	32	23
Мионица	66	17	16	14	7	7	5	/
Мрчићи	110	31	27	17	21	8	5	1
Мушићи	129	25	35	10	20	17	12	10
Парамун	32	12	7	5	5	/	2	1
Радановци	167	32	42	31	15	29	12	6
Росићи	124	41	38	14	14	5	9	3
Руда Буква	41	8	15	7	3	3	3	2
Сеча Река	291	78	74	34	43	31	20	11
Скавци	95	21	30	14	12	8	7	3
Стојићи	71	24	31	2	8	1	5	/
Субјел	76	16	26	12	8	5	5	4
Тубићи	151	26	30	27	22	20	16	10
Цикоте	88	20	22	12	13	10	9	2
Шеврљуге	100	18	22	12	22	11	12	3

Према попису 2002. године, на територији општине Косјерић, доминирају двочлана домаћинства која чине 25% од укупног броја, затим једночлана са 20%, четворочлана 18,8%...

Табела 2.14. Домаћинства према поседовању пољопривред. газдинства

Назив насеља	Укупан број домаћинстава	Домаћинства са газдинствима	Домаћинства без газдинстава
Општина Косјерић	4.584	2.979	1.605
Бјелоперица	102	95	7
Брајковићи	214	149	65
Варда	94	64	30
Галовићи	96	86	10
Годечево	166	160	6
Годљево	118	110	8
Горња Полошница	45	41	4
Доња Полошница	37	35	2
Дреновци	139	135	4
Дубница	46	44	2
Косјерић (варош)	1.377	209	1.168
Косјерић (село)	342	227	115
Маковиште	267	258	9
Мионица	66	63	3
Мрчићи	110	82	28
Мушићи	129	111	18
Парамун	32	30	2
Радановци	167	158	9
Росићи	124	113	11
Руда Буква	41	40	1
Сеча Река	291	264	27
Скавци	95	90	5
Стојићи	71	70	1
Субјел	76	71	5
Тубићи	151	125	26
Цикоте	88	74	14
Шеврљуге	100	75	25

На територији општине Косјерић од укупно 4.584 домаћинстава, 65% односно 2.979 домаћинстава је са газдинством, а 35%, односно 1.605 без газдинства.

2.1.2.4. Резиме базног периода

Табела 2.15. Закључни демографски подаци за општину Којсерић

1. Демографски показатељи	
Укупан број становника по попису 2002.	14.001
Укупан број становника по попису 1991..	15.236
Укупа пад - стопа пада	1.235
Природни прираштај - 2007.год.	-8,7
2. Индикатори демографске старости	
Просечна старост становништва	42,9
Млади до 20 година	2.782 (20%)
Млађи од 40 година	6.111 (43,6%)
Старији од 60 година и више	3.829 (27,3%)
Индекс старења	1,07
Стадијум демографске старости	VI стадијум - дубока демографска старост
3. Економска структура становништва	
Издржавано становништво	4,860
Лица са личним примањима	2,676
Активно становништво	6,445
Коефицијент економске зависности	117%
4. Образовна структура становништва	
Неписмено становништво	821(6,8%)
Основно образовање	3.082 (25,4%)
Средње образовање	3.563 (29,4%)
Више образовање	317 (2,6%)
Високо образовање	241 (2%)
5. Домаћинства	
Укупан број домаћинстава	4,584
Просечна величина домаћинства	3,05
Домаћинства са газдинством	2.979 (65%)
Домаћинства без газдинства	1.605 (35%)

2.1.3. УРБОЕКОНОМСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И УСЛОВИ

Са методолошког аспекта циљ урбоекономског дела *Просторног плана општине Косјерић* је да афирмише комплетно нов сет аналитичких инструмената који се односе на квантитативну и квалитативну анализу привреде посматраног подручја. Селекција развојних индикатора и методолошких поступака усклађена је са структурним развојним индикаторима за праћење реализације циљева Лисабонске стратегије у оквиру Извештаја Европске комисије о достигнутом развоју земаља ЕУ као и са сетом показатеља економског развоја које препоручује Европска мрежа за посматрање просторног планирања (ESPON – European Spatial Planning Observation Network). Анализирани сет индикатора детерминисан је максималном компатибилношћу са основним циљевима развоја и критеријумима за избор приоритетних развојних делатности.

Треба истаћи да ће анализа привредног раста и развоја у оквиру *Просторног плана општине Косјерић* имати извесне недостатке, с обзиром да Републички завод за статистику још увек организовано не прати бројне индикаторе привредног развоја који се већ дужи низ година прикупљају у оквиру EUROSTAT-а или се подаци о њима не могу наћи на нивоу округа, општина и насеља. Урбоекономска анализа ће настојати да непостојање података, који ће се превасходно односити на прецизнију алокацију ефеката привређивања по насељима, надомести **анализом података на нивоу Републике Србије и њиховом компарацијом са превасходно земљама у окружењу**, како би се стекла што потпунија слика о токовима и ефектима привређивања који имају директан одраз на перспективу развоја привреде посматраног подручја.

2.1.3.1. Ниво економске развијености

Табела 2.16. Ниво економске развијености Републике Србије

НИВО ЕКОНОМСКЕ РАЗВОЈЕНОСТИ								
Развојни индикатор	Јединица	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
1.Бруто домаћи производ – Република Србија								
БДП по становнику	€	1.709	2.137	2.328	2.556	2.736	3.174	4.002
Раст БДП	%	5.6	3.9	2.4	8.3	5.6	5.2	6.9
БДП по становнику (PPS)	ЕУ-27=100	21.3	25.7	26.1	28.9	31.8	33.3	34.4

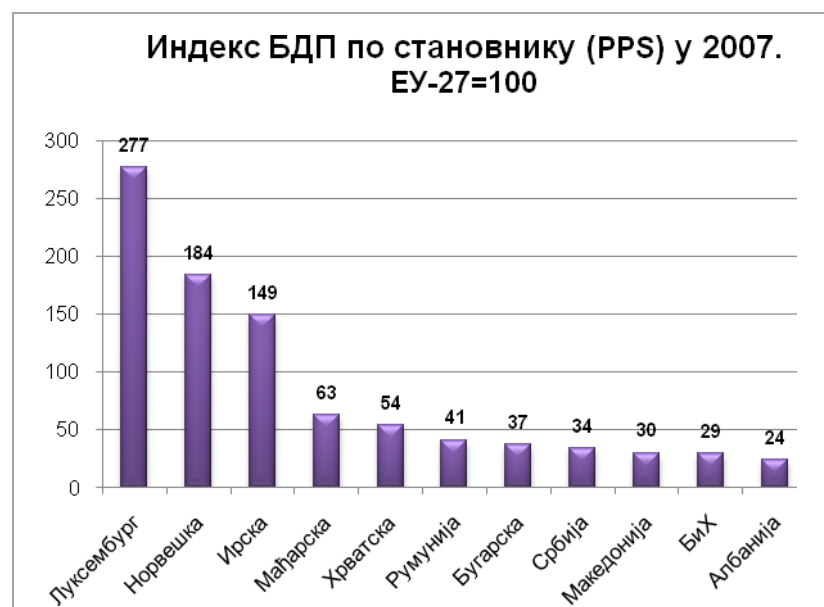
Србија је од почетка транзиције 2001. године имала динамичан привредни раст са просечном годишњом **стопом раста БДП¹** од **5,7%**. Транзициони економски раст се, пре свега, базирао на домаћој тражњи и, током последњих година, на потрошњи невладиног сектора. Извори економског раста превасходно се односе на сектор услуга, и то саобраћај (17%), трговину(15%) и финансијско посредовање (11%).

Иако је Србија у периоду од 2001.-2007. године удвостручила вредности **БДП** и **БДП по становнику** (са 1.709€ у 2001. на **4.002€** у 2008.), још увек није достигла економски ниво из 1990. године (око 80% БДП).

¹ **Бруто домаћи производ (БДП)** у тржишним ценама представља суму бруто додатих вредности (аутпут минус међуфазна потрошња) свих активности једне економије увећане за порезе и умањене за субвенције на производе.

Индекс БДП *per capita* према паритету куповне моћи² (ЕУ-27=100) у 2007. износио је **34**, што значи да је вредност овог индекса била три пута нижа од просека за ЕУ. Земље са највишом куповном моћи биле су Луксембург (277), Норвешка (184) и Ирска (149), док су најнижу куповну моћ на једног становника имале Албанија (24), Македонија (30), Србија (34) и Бугарска (37). У периоду од 2001.-2007. године, највећи раст индекса БДП *per capita* (PPS) од земаља Југоисточне Европе имале су Србија (62%) и Румунија (46,4%).

Сл. 2.17.: Индекс БДПа по становнику - однос Србије према релевантним европским земљама

Национални доходак општине Косјерић

Национални доходак (НД), је једини званично расположиви упоредиви статистички показатељ формиране новостворене вредности на локалном нивоу у току године. Посматрано у односу на бруто домаћи производ, НД се разликује за ниво остварене вредности у сектору нематеријалних услуга и процењену вредност амортизације. Обрачун НД по општинама заснива се на концепцији материјалне производње, уважавајући принцип “чистих делатности”.

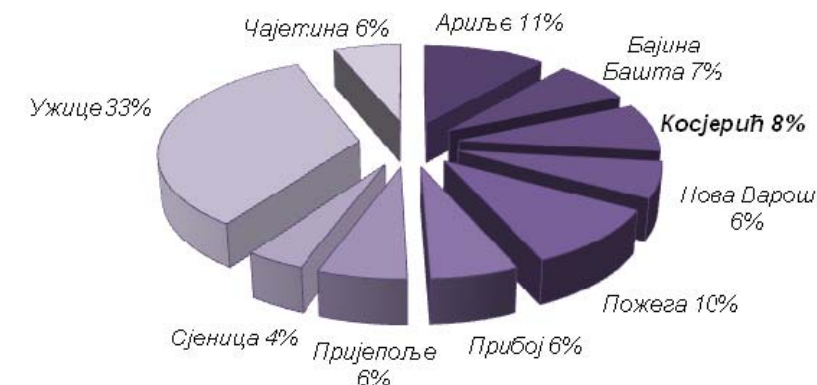
Посматрајући удео свих општина у формирању народног дохотка Зајечарског округа, допринос општине Косјерић оцењује се као сразмеран величини и оствареном степену економске развијености. **Косјерић својим економским потенцијалом доприноси формирању народног дохотка у просеку са 8%.**

Привредна структура Општине показује да су доминантне делатности прерађивачка индустрија (65,4%), пољопривреда (21,9%), трговина (5%) и саобраћај (3,5%). Удео пољопривредне производње у реализованом НД се временом смањивао у корист веће заступљености што се оцењује као позитиван тренд, уважавајући већи степен обраде производа, а самим тим и већу вредност производње коју прерађивачка индустрија креира.

² **PPS (Purchasing Power Standard)** евро, се разликује од номиналног курса и представља сведену обрачунску јединицу којом се приказује вредност једне исте корпе добара у свим земљама ЕУ. Анализа паритета куповне моћи (PPS) омогућава сагледавање диференцираности по куповној моћи између земаља искључивањем разлика у нивоу цена, што је од изузетног значаја у међународним поређењима БДП и његових компоненти. У надлежности EUROSTAT-а је праћење и компарација паритета куповне моћи на међународном нивоу.

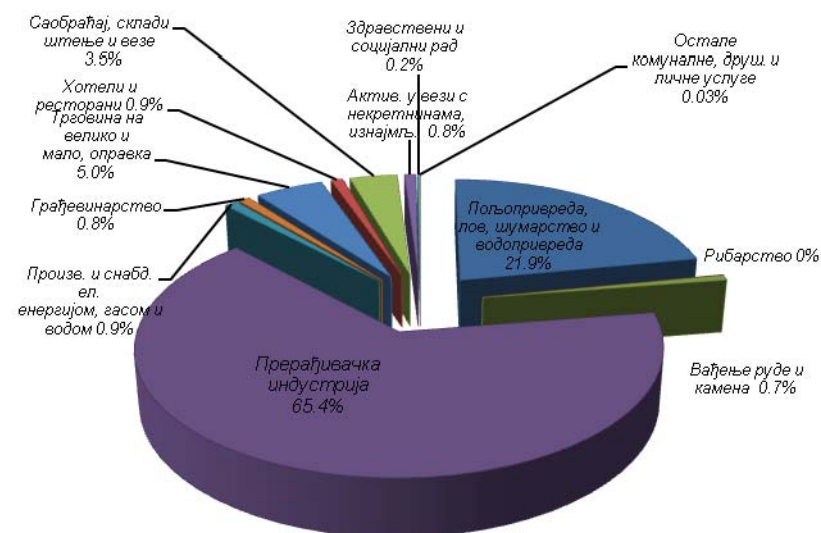
Стопа раста НД и НД по становнику указују на интензитет оствареног привредног раста. У периоду од 2001-2005. године вредности ових индикатора за општину Косјерић (**3,11% и 3,45%**) превазилазе вредности за Златиборски округ (2,01% и 2,29%), што упућује на закључак о јачем интензитету привредног раста на општинском нивоу. Истовремено, заостајање у односу на упоредне вредности индикатора за Републику Србију (4,77% и 4,82%), указују на даљу потребу јачања нивоа конкурентности укупне локалне економије.

Учешће општина у формирању НД Златиборског округа у 2006.

Сл. 2.18.: Учешће општина у формирању НД Златиборског округа 2006. г.

ЕРО (ниво економска развијеност општине/округа обрачунат на основу нето зарада, пензија и укупних буџетских прихода) по становнику за посматрану општину у 2007.години износи 96.9 % и чини 5% овог показатеља за Златиборски округ који износи 78,6% на основу кога је овај округ сврстан на 8 месту по нивоу развијености у Републици Србији .

Сл. 2.19.: Привредна структура Општине

Gini индекс

Табела 2.17. Gini индекс

Развојни индикатор	Јединица	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
3. Неједнакост у расподели дохотка – Република Србија								
<i>Gini koeficijent</i>	вредност	0.36	0.31	0.28	0.31	0.29	0.25	0.30

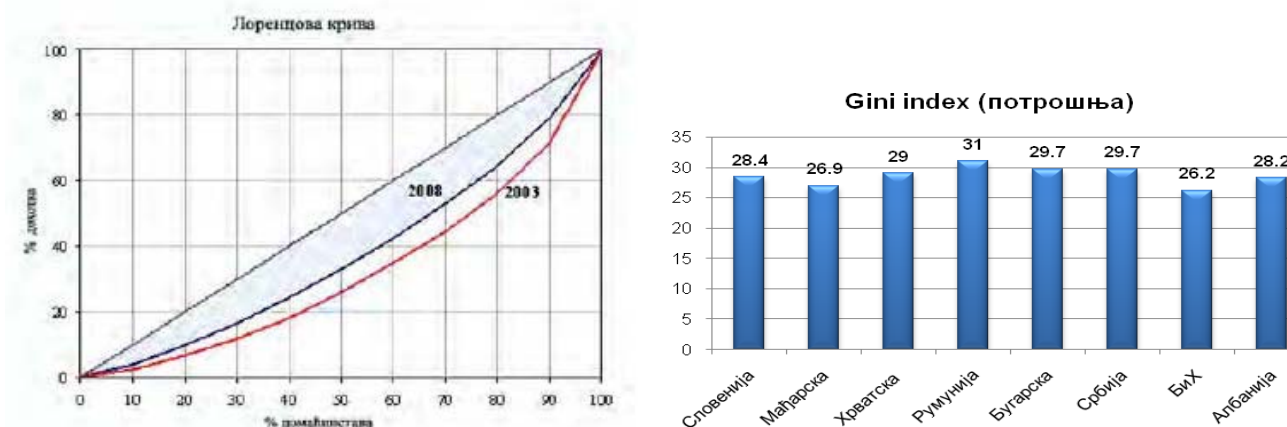
Лоренцова крива (крива расподеле дохотка) представља графички приказ квантитативног односа између процената прималаца дохотка и процента укупног распоређеног дохотка. У случају равномерне расподеле, крива се поклапа са линијом од 45° (потпуна једнакост у расподели). С обзиром да не постоји савршена једнакост у расподели дохотка крива ће се простирати десно од линије од 45°, односно већа закривљеност Лоренцове криве значи и већи степен неједнакости.

На основу Лоренцове криве може се закључити да је у односу на 2003. годину, у 2008. годину остварен пораст жи-вотног стандарда становништва односно **смањена је неједнакост у расподели дохотка између 10% најсиромашнијег слоја становништва и 10% најбогатијег слоја становништва**. Учешће најсиромашнијег слоја становништва се повећало за 0,4%, док се учешће најбогатијег слоја становништва смањило за 0,6%.

Gini индекс се непосредно изводи из Лоренцове криве и изражава однос између површине коју Лоренцова крива затвара са линијом потпуне једнакости и укупне површине троугла испод те линије. Његова вредност се креће у распону од 0 (потпуна једнакост) до 1 (потпуна неједнакост).

У периоду од 2001. до 2008. године вредност Gini коефицијента се смањила са 0,36 на **0,30** на основу чега се може закључити да је дошло до благог пораста животног стандарда становништва Србије.

Тешко је направити компаративну анализу за више земаља за одређену годину, с обзиром да за земље постоје подаци из различитих година.

Сл. 2.20. и 2.21.: Лоренцова крива и Gini индекс Србије и окружења

Индекс хуманог развоја (HDI)

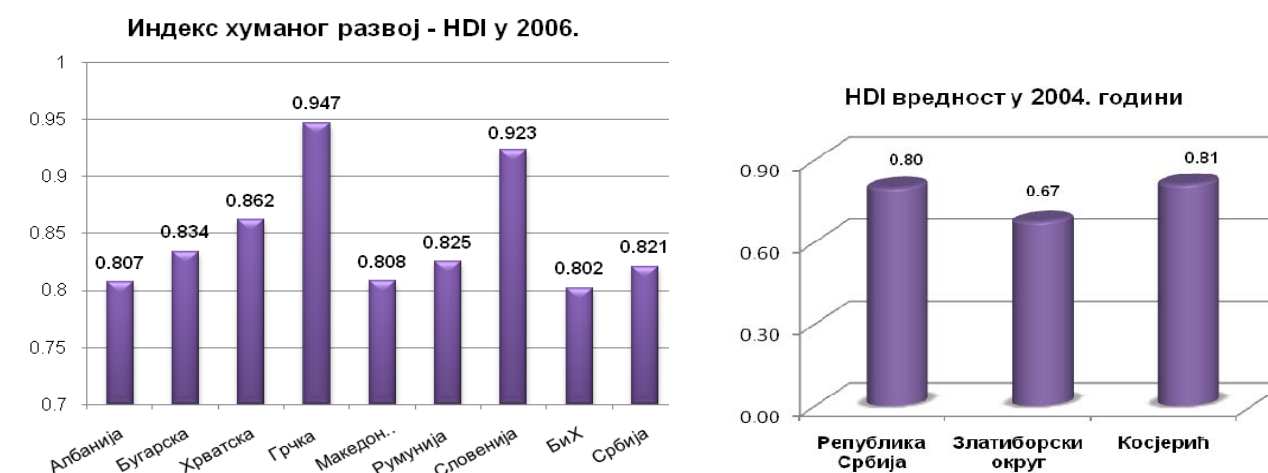
Табела 2.18. Индекс хуманог развоја (HDI) по годинама

Развојни индикатор	Јединица	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
4. Индекс хуманог развоја - HDI	вредност	0.768	0.782	0.797	0.809	0.81	0.821	0.837*

За разлику од класичног приступа који се при одређивању нивоа развијености ослања на један економски индикатор – БДП по глави становника, **концепт хуманог развоја** обухвата више економских и социјалних индикатора обједињених у један збирни показатељ **Индекс хуманог развоја (HDI)**. Индекс хуманог развоја се састоји од три основне компоненте : 1. **животни век** (мери се очекиваним трајањем живота), 2. **ниво знања** (мери се комбинацијом писмености одраслог становништва и бројем уписа у основно, средње и високо школовање) и 3. **животни стандард** (мери се рег сарита БДП по куповној моћи). Индекс HDI може узети вредност у распону од 0 до 1, у оквиру кога постоји подела на три нивоа, што за последицу има позиционирање земље у складу са достигнутим нивоом хуманог развоја : 1. $0 \leq HDI \leq 0,5$ – низак ниво хуманог развоја, 2. $0,51 \leq HDI \leq 0,8$ – средњи ниво хуманог развоја, 3. $0,81 \leq HDI \leq 1,0$ – висок ниво хуманог развоја.

UNDP сваке године посредством *Светског извештаја о хуманом развоју* пружа информације о напретку земаља у остваривању хуманог развоја и врши њихову међусобно поређење и рангирање. Последњи *Извештај о хуманом развоју за 2008/2009.* годину по први пут је обухватио и рангирао Србију на бази података из 2006. године. Србија је према вредности HDI (**0.821**) сврстана у групу земаља са високим нивоом хуманог развоја и рангирана је на 65. место у свету, док је лошије рангирана (на 74. месту у свету) по оствареном БДП према куповној моћи националне валуте. У поређењу са просечним вредностима HDI земаља чланица ЕУ (0,916) и кандидата ЕУ (0,823) Србија има нижи ниво хуманог развоја. Нижи ниво хуманог развоја у односу на Србију од земаља југоисточне Европе имају само Македонија (0,808), Албанија (0,807) и БиХ (0,802).

Висок ниво хуманог развоја има и општина Косјерић на шта указује вредност овог индекса од **0,81** за 2004. годину, док је Златиборском округу својствен средњи ниво хуманог развоја (0,67).

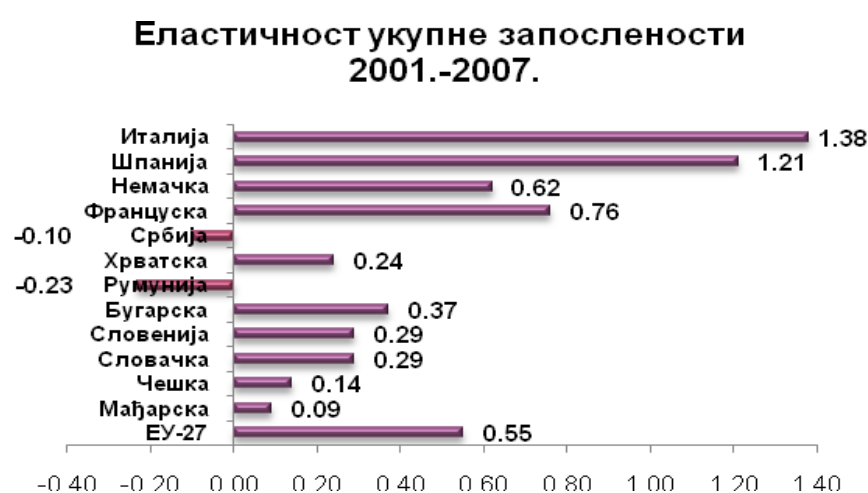

Сл. 2.22. и 2.23.: Индекс хуманог развоја (HDI) Србије и окружења, односно општине Косјерић и окружења

2.1.3.2. Тржиште рада

Индикатор **еластичности укупне запослености** омогућава сагледавање односа између економског раста (мерен у БДП) и две варијабле које доприносе економском расту - запосленост и продуктивност. Овај индикатор служи за испитивање утицаја раста производње на раст запослености и пружа информације о тренду продуктивности рада, запослености и структурним променама запослености. Еластичност чија је вредност 1 значи да сваки раст БДП за 1% доводи до раста запослености за 1%. Србија је у периоду 2001.-2007. година имала укупну **негативну еластичност од 0,01** што значи да је 1% раста БДП довео до пада укупне запослености за 0,10%. Основни разлог за негативну еластичност је процес транзиције српске привреде коме је својствено да и поред раста БДП, услед приватизације и реструктурирања предузећа, долази до смањења запослености.

Слика 2.24.: Еластичност укупне запослености Србије и других европских земаља

Стопа партиципације представља процентуалано учешће активног становништва у укупном становништву старом 15 и више година. Услед померања активног у неактивно становништво стопа партиципације у Србији (62,7%), као и у општини Косјерић има тенденцију пада (**45,1%**). Раст стопе партиципације младих и смањење стопе партиципације старијих очекује се након окончања процеса приватизације и реструктурирања.

Стопа запослености представља процентуално учешће запослених у активном становништву старости од 15-64 године. У поређењу са ЕУ и земљама у окружењу, Србија има изузетно ниску стопу запослености која је 2008. године износила 53,7%. **Стопа запослености младих од 21,1%** (мушкарци 26% и жене 15,9%) је била ниска у поређењу са просеком ЕУ од 37,6% (мушкарци 40,4% и жене 34,6%), што важи и за **стопу запослености старијих** од 37,6% (мушкарци 50,6% и жене 26%) која је била испод просека за земље чланице ЕУ од 45,6% (мушкарци 55% и жене 36,9%). У општини Косјерић је у 2007. години регистрована стопа запослености од **31,7%** која је нижа од републичког просека.

Стопа незапослености представља процентуално учешће незапослених у радно способном становништву старом 15 и више година и пружа информацију о расположивој по-нуди радне снаге. Иако је укупан број незапослених у апсолутном износу у посматраном периоду смањен, Србија је у 2008. години имала највећу стопу незапослености од чак 14% а општина Косјерић **13,4%**.

Табела 2.19. Тржиште рада општине Косјерић

Развојни индикатор	Јединица	2007/08.
5. Запосленост и незапосленост		
Стопа партиципације-Косјерић	%	45.1
<i>Стопа партиципације младих-РС</i>	%	33.8
<i>Стопа партиципације старијих-РС</i>	%	41.0
Стопа запослености-Косјерић	%	31.7
<i>мушкарци-РС</i>	%	62.3
<i>жене-РС</i>	%	45.3
<i>Стопа запослености младих-РС</i>	%	21.1
<i>Стопа запослености старијих-РС</i>	%	37.6
Структура запослености - Косјерић		
<i>пољопривреда</i>	%	3.4
<i>индустрија</i>	%	57.1
<i>услуге</i>	%	39.7
Еластичност запослености (2001.-2007.) -РС	Δ БДП/ Δ запосл.	-0.1
Стопа незапослености-Косјерић	%	13.4
<i>Мушкарци-РС</i>	%	12,1
<i>Жене-РС</i>	%	16,5
<i>Стопа незапослености младих-РС</i>	%	35.1
<i>Стопа дугорочне незапослености у укупној незапослености-РС</i>	%	71.0
Незапосленост према степену образовања - Косјерић		
<i>први пут тражи запослење</i>	%	48.6
<i>без квалификација</i>	%	37.2
<i>жене</i>	%	53.8

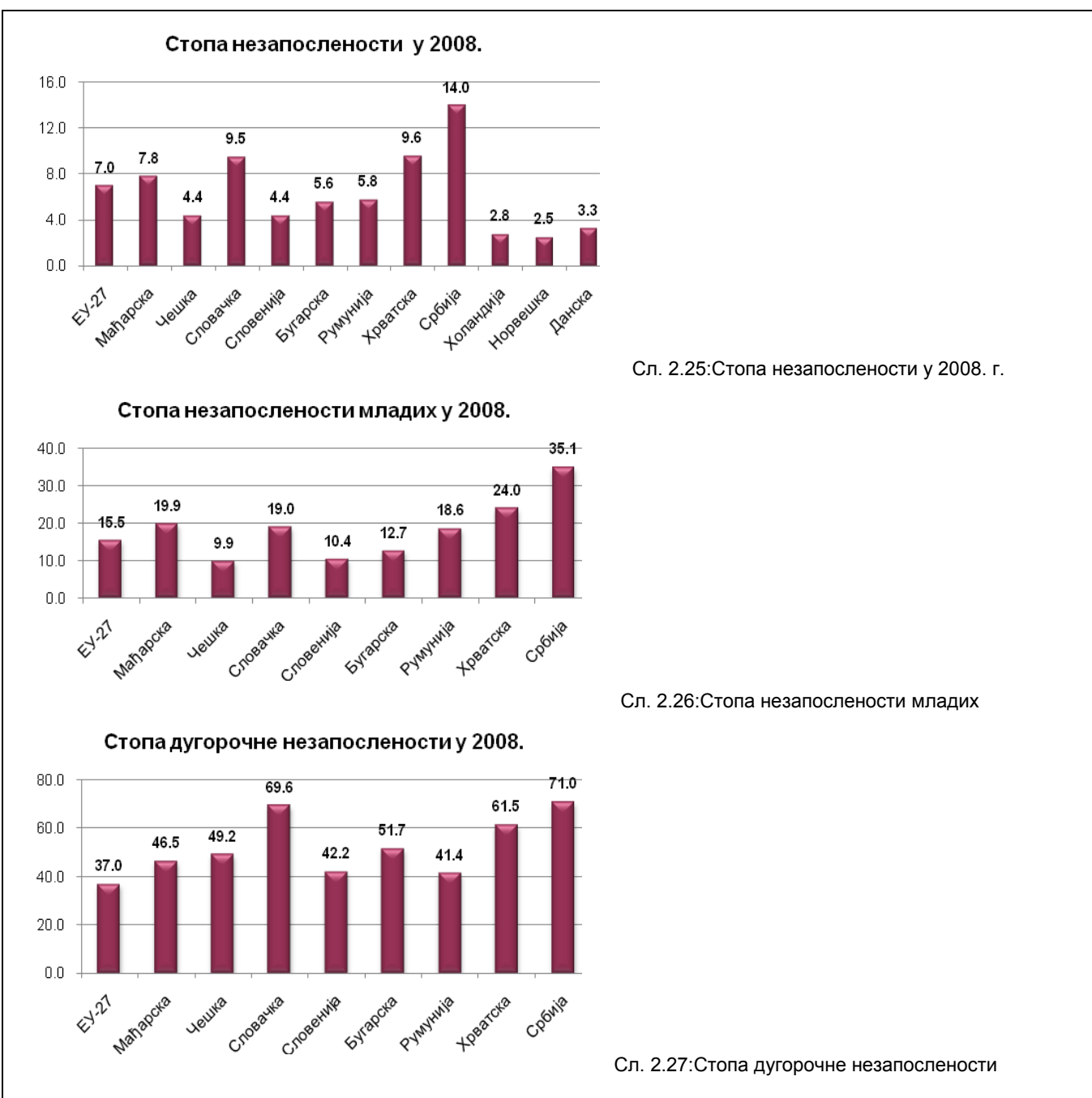
Стопа незапослености младих представља процентуално учешће незапослених узраста од 15-24 године у радно способном становништву старости од 15-24 године. У поређењу са земљама ЕУ (15,5%), као и са земљама у окружењу, Србија је у 2008. години имала највишу стопу незапослености младих од **35,1%**.

Стопа дугорочне незапослености представља процентуално учешће дугорочно незапослених (који чекају 12 и више месеци на запослење) у активном становништву или у укупној незапослености и пружа информацију о степену социјалне искључености. Учешће

дугорочне незапослености у укупној незапоселности у Србији у 2008. години је износило **71%**, што је било далеко изнад просечног учешћа дугорочне незапослености у ЕУ (37%).

Промене у **структури запослених по секторима** показују успешност у реструктурирању привреде једне земље у смислу повећања броја запослених у сектору услужних делатности. У структури запослених у општини Косјерић у 2007. години **пољопривреда је учествовала са 3,4%, индустрија са 57,1%, а услуге са 39,7%.**

2.1.3.3. Продуктивност рада

Табела 2.20. Продуктивност рада - Република Србија

Развојни индикатор	Јединица	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
6. Продуктивност рада – Република Србија	БДП по запос. (%)	4.6	6.0	3.7	7.8	4.7	7.5	8.1

Табела 2.21. Продуктивност рада - Општина Косјерић

7. Продуктивност рада – општина Косјерић	НД по запос.	-	-	-	563,10	587,39	-	-
--	--------------	---	---	---	--------	--------	---	---

Раст **продуктивности рада (БДП по запосленом)** од **5,6%** у 2008. у Србији је по први пут од 2000. године био већи од раста зарада (3,9%).

Продуктивност рада према паритету куповне моћи (PPS) је 2008. године била а за око 1,7 пута мањод просека за ЕУ-27, што указује на ниску конкурентност српске привреде. Иако је дошло до раста продуктивности у односу на 2007. годину Србија се налази у групи земаља са најнижом продуктивношћу рада у Европи. Србија остварује већу продуктивност рада једино од Бугарске, Румуније и Летоније.

Продуктивност рада представља однос остварене производње и броја запослених у привреди посматраног територијалног подручја. Овај индикатор је показатељ ефикасности привреде посматраног подручја.

Генерално посматрано, продуктивност у општини Косјерић бележи узлазни тренд и превазилази просечну продуктивност Зајечарског округа и Републике Србије. Остварене вредности овог индикатора су у мањој мери последица повећања запослености, а у већој мери су резултат раста новостворене вредности произведене на територији општине Косјерић у посматраном периоду.

Сл. 2.28. и 2.29.: Продуктивност рада - Србија у односу на окружење и Општина Косјерић у односу на окружење

2.1.3.4. Конкурентност и развојни индикатор привреде

Светска банка преко композитног **Индекса глобалне конкурентности (GCI)** прати и рангира конкурентност националних привреда у циљу индетнификовања потенцијалних институционалних и тржишних недостатка и слабости економске политике, које би могле да

угрозе будући економски раст. **Индекс глобалне конкурентности** се састоји из три подиндекса (са 12 стубова): **основни услови (оу)**, **фактори ефикасности (фе)** и **иновативни фактори (иф)**.

Табела 2.21. Ниво развијености и фазе развоја

Ниво развијености	оу	фе	иф	БДП per capita (USD)
Фаза 1 Финасијско вођење економије	60%	35%	5%	до 2.000
Транзиција из 1 у 2				2.000-3.000
Фаза 2 Ефикасно вођење економије	40%	50%	10%	3.000-9.000
Транзиција из 2 у 3				9.000-17.000
Фаза 3 Иновативно вођење економије	20%	50%	30%	преко 17.000

Табела 2.21. Национална конкурентност Републике Србије

Развојни индикатор	2008.	
8.Национална конкурентност према СЕФ-у - РС	Србија	Фаза 2
Индекс глобалне конкурентности	3,90	3,93
Основни услови		
1. Институције	3.40	3.52
2.Инфраструктура	2.68	2.63
3.Макроекономска стабилност	4.72	5.24
4.Здравство и основно образовање	5.79	5.58
Фактори ефикасности		
5.Високо образовање и обука	3.91	3.91
6.Ефикасност тржишта робе	3.68	3.98
7.Ефикасност тржишта радне	4.36	4.22
8.Сложеност финансијског	3.94	4.32
9.Технолошка спремност	3.45	3.39
10.Величина тржишта	3.59	3.17
Иновативни фактори		
11.Сложеност пословања	3.51	3.60
12.Иновације	3.09	2.85

Према *Извештају о конкурентности 2008.-2009.* Србија заузима 85. место са БДП per capita од 5.596 USD односно налази се у **Фази 2** развијености, са Бугарском, Румунијом, Македонијом, Црном Гором, Босном и Херцеговином, Албанијом, Украјном, Колумбијом, Еквадором и Тунисом. Србија је своју позицију у односу на 2007. годину побољшала за 7 места али то није било довољно да се нађе у следећој фази развијености, на шта и указују вредности индикатора конкурентности (12 стубова). У односу на просек припадајуће групе Србија има значајније пре-

дности у области здравства и осигурања (стуб 4) а значајно заостаје у области институција (стуб 1), инфраструктуре (стуб 2) и сложености пословања (стуб 11).

Разлоге зашто Србија није прешла у наредну фазу развоја треба тражити у оквиру подиндекса **Општи услови**, јер је у односу на 2007. годину дошло до пада ранга овог подиндекса за 9 места.

Сл. 2.30.: Дијаграм конкурентности привреде Србије по условима

Табела 2.21. Развојни индикатор Републике Србије

Развојни индикатор	Јединица	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
9.Инвестиције – Република Србија								
Бруто инвестиције	% БДП	10.7	12.4	16.7	19.2	19.0	20.8	23.4
Стране директне инвестиције - СДИ	% БДП	1.4	3.1	6.9	4.1	6.1	14.5	5.4

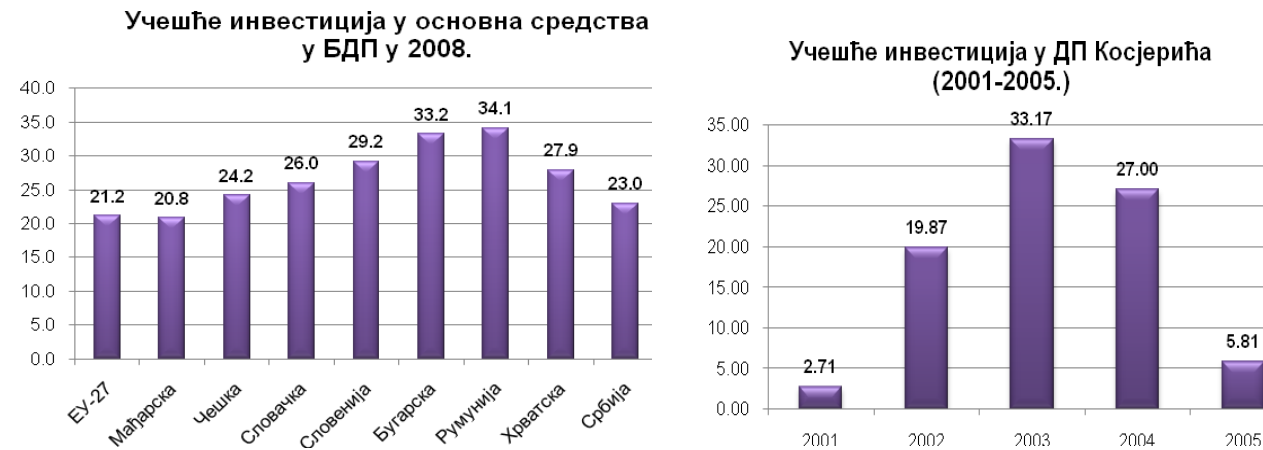
Упркос спроведеним реформама у циљу побољшања инвестиционе климе, инвестициона активност у Србији је и даље на веома ниском нивоу. Учешће **инвестиција у основна средства** у БДП у 2008. години је износило **23%** (процена РЗР), што је мало у односу на развојне потребе. Процењује се да је у 2008. у односу на 2000. годину остварен реалан раст БДП од око 52% (просечна годишња стопа раста је износила 5,4%), а инвестиција од око 78% (просечна годишња стопа раста је износила 7,5%). Такође се процењује да је реални ниво инвестиција у 2008. години износио свега око 45% од оствареног нивоа инвестиција у 1990. години. За постизање виших стопа раста БДП, повећање конкурентности, превазилажење технолошке заосталости и раст извоза неопходно је да учешће инвестиција у БДП буде најмање 25%.

Учешће инвестиција у БДП у Србији је на ниском нивоу и у поређењу са земљама у окружењу и ЕУ.

Инвестиције у привредну инфраструктуру и нове технологије основна су претпоставка за постизање виших стопа привредног раста. У односу на 2001. годину (2,71%) у општини Косјерић је у 2003. години вишеструко повећано учешће инвестиција у друштвеном производу (33,17%)

међутим то није било довољно за значајнији раст привредне активности и побољшање конкурентности привреде посматраног подручја. У периоду од 2003.-2005. године регистрован је драстичан пад инвестиционе активности с обзиром да је учешће инвестиција у ДП општине Косјерић износило свега 5,81%.

Сл. 2.31. и 2.32.: Учешће инвестиција: Република Србија и окружење; Општина Косјерић у раздобљу 2001-2005.

2.1.4. МРЕЖА И ФУНКЦИЈА НАСЕЉА

Просторно-функционални аспект развоја мреже насеља представља изузетно сложен систем, заснован на различитим нивоима просторно-функционалних веза, директно условљен свим осталим аспектима који утичу на развој подручја, а који уједно представљају и критеријуме за избор и оцену делотворности система.

Основне одлике мреже насеља на простору општине Косјерић сагледане су кроз више различитих нивоа који се односе на: планске основе, природно-морфолошке одлике, демографске одлике и просторни размештај становништва, присуство и приступачност различитих садржаја и активности, саобраћајну повезаност, итд., из чега је произашло и сагледавање појединих центара различитог хијерархијског ранга са зонама од утицаја, као и интензитет њихове међузависности.

2.1.4.1. Планске основе развоја

Обавезе, услови и смернице из других планских докумената

Развој мрежа и функција насеља на подручју општине Косјерић заснива се на условима, циљевима, мерама, концептима и решењима објашњеним у следећим планским документима:

- Просторни план републике Србије;
- Стратегија развоја општине Косјерић.

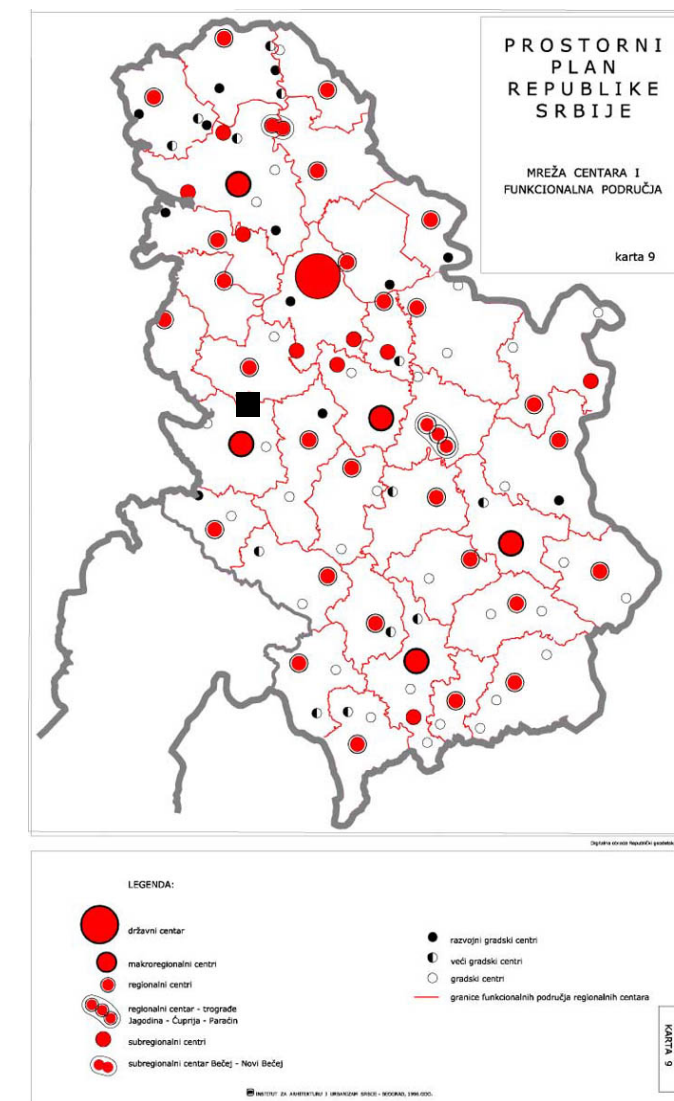
1) Просторни план Републике Србије

По Просторном плану Републике Србије (ППРС) општина Косјерић је у функционалном подручју града Ужице, као регионалног и макрорегионалног центра. У оквиру тог функционалног

подручја предвиђена је и хијерархија општинских центара. У првој хијерархијској равни је Ужице, у другој је Пожега, у трећој су Бајина Башта и Ариље, а у четвртој Чајетина и Косјерић.

Планом су утврђени се циљеви првог и другог реда у погледу развоја и просторне организације мреже градских центара. Од њих за ниво општине Косјерић значајни су:

- убрзанији развој неразвијених подручја;
- рационалнију просторну организацију привредних, посебно производних, веза у мрежи центара;
- развијање система централних функција и њихових капацитета у складу са еколошким, саобраћајним, економским и социјалним потенцијалима градова;
- приближавање центара услуга корисницима.

Сл. 2.33: ППРС - Карта мреже центара и функционалних подручја са назначеним положајем општине Косјерић

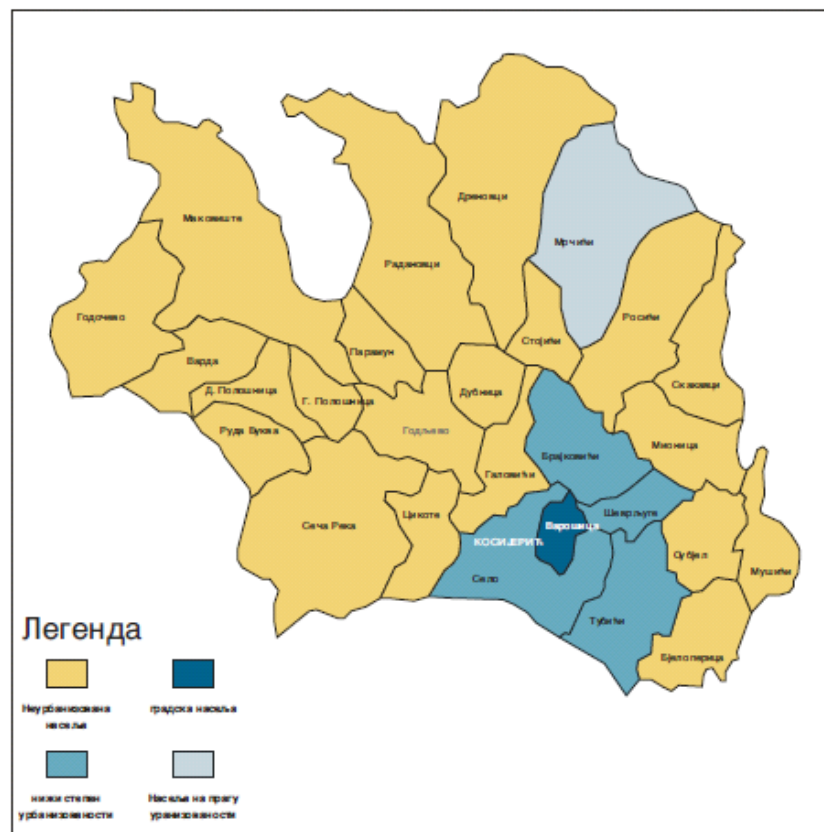
2) Стратегија развоја Косјерића

Стратегијом развоја Косјерића област мреже центара је студиозно изложена у виду засебног поглавља. Основни подаци о садашњој мрежи насеља у Општини:

- Град Косјерић је центар коме гравитирају сва насеља истоимене Општине и као такав он је могуће средиште под чијим утицајем ће се вршити целокупни преображај насеља Општине;
- Град Косјерић има значајну позицију на развојној осовини Србије која повезује југозападну Србију са периопанонском и панонском Србијом, односно, уже гледано, регионалне центре центре Ужице и Ваљево.

Са демографског становишта Стратегија се усредсређује на разлику у демографском развоју града Косјерића и осталих, све сеоских насеља у Општини. Док је град Косјерић протеклих деценија имао изразито повећање становништва, које је пратило индустријализацију и урбанизацију насеља, дотле су сва села у Општини забележила низ неповољних трендова развоја, пре свега пад и старење становништва, смањивање родности и пораст смртности. План предвиђа наставак овог неповољног тренда и у будућности.

Са функционалног становишта Стратегија даје слично стање као и на пољу демографије - изразити раскорак између града Косјерића, као насеља са развијеним индустријским и услужним наменама, и села Општине, која су махом усмерена на пољопривреду. Међу селима се уочава неколико села која нису изразито пољопривредна и то су Мрчићи - Ражана, Варда и Сеча Река (развијене основне јавне намене) и Косјерић село, Шеврљуге, Брајковићи и Тубићи (приградска насеља). На крају се препоручује развој основних идустрјјских и услужних намена у сеоским насељима како би се спречили даљи неповољни демографски процеси. Посебно се наглашава развој улога града Косјерића, Мрчића - Ражане, Варде, и Сече Реке, као насеља са већ развијеним основним јавним наменама и ,самим тим, микроразвојних центара.

Сл. 2.34...: Картограм 2. из Стратегије -
Степен урбанизованости насеља
општине Косјерић

Са становишта социоекономске трансформације Стратегија прати претходно стање где се као једино потпуно урбанизовано насеље јавља град Косјерић, док се у почетним стадијумима налазе приградска села и насеље Мрчићи - Ражана, као и мала урбанизована средишта Сече Реке и Варде. Планом се наглашава да би се унапређењем и планским развитком физиономских обележја и садржајне структуре приградских насеља и иницијалних урбаних језгара допринело свеукупном развоју Општине, "као и стварању урбаног милеа у датим насељима".

Стратегија се у поглављу о мрежи насеља бави и будућим развојем јавних служби на подручју Општине, као важним по будући развој мреже насеља. У овом случају је наведено као неопходно:

- Планским мерама рационализовати мрежу основних школа, посебно у сеоским и депопулационим подручјима, што мора бити надоканђено побољшањем доступности ученицама школама у Косјерићу и ближим насељима (превоз ученика по посебним ценама).
- Императив је здравствену службу учинити доступном свим могућим корисницима што се може постићи децентрализацијом (здравствена заштита у микроразвојним језгрима) или организовањем мобилних медицинских екипа;
- Потребно је ветеринарску службу кадровски и материјално ојачати и децентрализовати.

2.1.4.2. ПОСТОЈЕЋЕ ОСНОВЕ РАЗВОЈА

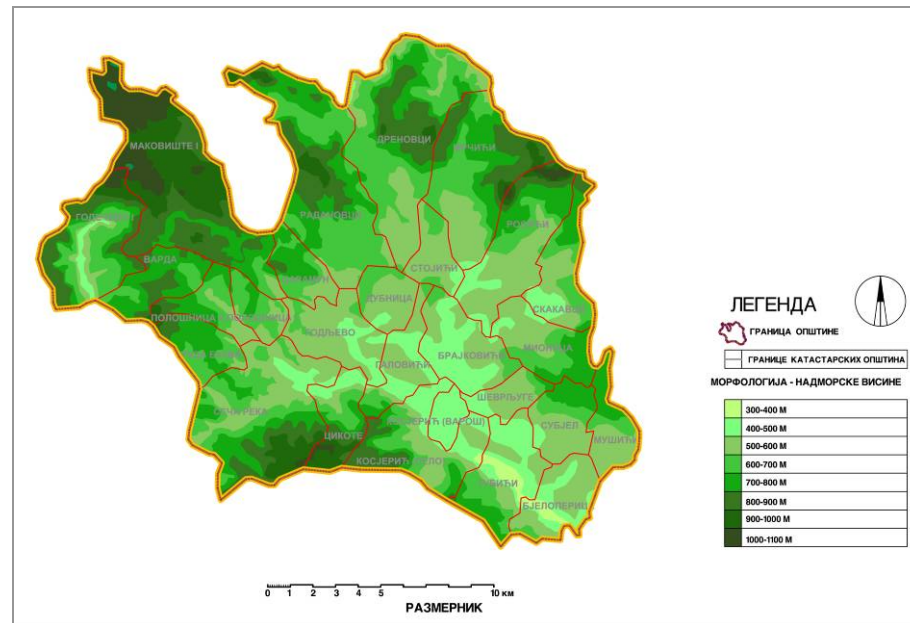
Природно-морфолошке одлике насеља

Имајући у виду овај аспект развоја мреже, очигледно је да насеља у јужном и источном делу општине Косјерић, сходно природно-морфолошким одликама терена, имају повољне услове за развој (претежно брежуљкасти и брдски терени). Ово није случај са насељима планинског подручја у западном и северном делу општине. Брдско-планинско залеђе у извесној мери представља ограничавајући чинилац у развоју насеља, због тежих теренских услова и доступности.

Посебно занимљива је чињеница да природно-морфолошке одлике терена нису повезане са величином насеља као по површини катастарске општине тако и по броју становника. Ово је вероватно повезано са карактером насеља, која су махом разбијеног, ретко где полузбијеног типа, па је растојање између насеља више питање административне поделе, него стварног стања "на терену". Збијеност неких насеља се среће више као више последица антропогених чинилаца (смештања јавних садржаја на једном месту) у одређена насеља него положаја датих насеља. Тако, на пример, село Варда, и поред неповољних природно-морфолошких услова, као средиште окупљања западног дела Општине око око ту смештених јавних садржаја има изразито збијену структуру. Напротив, село Брајковићи, смештено до Града и на важној саобраћајници, има махом разбијену структуру.

Невезаност природно-морфолошких одлика терена са величином насеља утиче и на друге параметре мрежа насеља. Са тим у вези је и питање растојања између насеља, која најчешће нису повезана са природно-морфолошким одликама. Такође, положај насеља у односу на морфологију је разнолик - постоје примери села у долинама, на падинама, на превојима, док је код неких степен разноликости поједних делова толики да се она према овом параметру не могу одредити. На пример, село Цикоте поседује домаћинства и у долини Скрапежа, али и домаћинства високо положена на планини Црнокуси.

Сл.2.35.: Однос природно-морфолошких одлика терена према мрежи насеља

Линијски развој насеља спонтаним ушоравањем (тзв. "силазак на пут") постаје све израженија појава уз магистрални и регионалне путне правце (села Брајковићи, Шеврљуге, Тубићи, Сеча Река, насеље Ражана), на чијем укрштању је обично образован и сам центар насеља, град Косјерић. Образовање збијенијих насеља подразумева и веће концентрације како становништва, тако и активности везаних за домен примарних, секундарних и терцијарних делатности, као и већу густину насеља.

Сл. 2.36. и 2.37.: Неповезаност одлика села Општине са природно-морфолошких одлика - село збијеног типа Варда на покренутом терену и великој надморској висини и село разбијеног типа Брајковићи у долини и близу Града

Подела на засебне природне целине на подручју општине Косјерић нису строга. Разлог овоме је карактер рељефа Општине, који у средишњем делу има долину Скрапежа, која се ка ободу Општине издиже брда и планине, који затварају Општину са већине страна. Та својеврсна "компактност" општине даје само назнаке природних целина као исхода ка образовању мрежа насеља. Овде се могу уочити три недовољно одређене целине:

1. Југоисточна целина (~30% површине Општине) обухвата средњи део тока реке Скрапеж. Њено средиште је град Косјерић. То је најразвијена, најгушће насељена и најдинамичнија целина Општине. У њој живи преко половине општинског становништва;

2. Северна целина (~30% површине Општине) обухвата северну подгорину Општине. Њено средиште је насеље Ражана у оквиру села Мрчићи. Иако је ово најређе насељена целина (око 15% становништва Општине) по већини других параметара (развијеност, прометност, динамичност) она је на средишњем месту на нивоу Општине;
3. Западна целина (~40% површине Општине) обухвата западну подгорину Општине. Она има два средишта, Варду у вишем делу и Сечу Реку у нижем делу. Ово је неразвијенији, ретко насељен и најмање прометан део Општине. У њој живи око 30% општинског становништва;

Демографске одлике

Општина Косјерић по последњем попису из 2002. године имала је 14.001 становника, распоређених у 26 насеља. Сва насеља Општине гравитирају граду Косјерићу, као једином насељу градског типа са развијеним секундарним и терцијарним делатностима.

Табела 2.22. - Приказ кретања броја становника по насељима Општине у послдња четири пописа

Насеље	Број становника по пописима				Однос бр. ст. 1971 / 2002.
	1971. г.	1981. г.	1991. г.	2002. г.	
1. Град Косјерић	1860	2988	3764	4108	220,9%
2. Бјелоперица	508	441	369	312	61,4%
3. Брајковићи	812	785	743	720	88,7%
4. Варда	398	372	297	330	82,9%
5. Галовићи	371	361	301	269	72,5%
6. Годичево	916	806	711	608	66,4%
7. Годљево	508	412	357	346	68,1%
8. Горња Полошница	166	144	140	148	89,2%
9. Доња Полошница	242	192	137	98	40,5%
10. Дреновци	776	656	532	394	50,8%
11. Дубница	198	173	156	141	71,2%
12. Косјерић - село	1362	1165	1106	1018	74,7%
13. Маковиште	1370	1266	1035	888	64,8%
14. Мионица	367	312	238	184	50,1%
15. Мрчићи	407	439	400	297	73,0%
16. Мушићи	674	581	510	433	64,2%
17. Парамун	225	187	131	80	35,6%
18. Радановци	882	767	649	530	60,1%
19. Росићи	544	490	398	316	58,1%
20. Руда Буква	235	191	180	123	52,3%
21. Сеча Река	1301	1217	1036	840	64,6%
22. Скакавци	453	420	355	275	60,7%
23. Стојићи	337	291	212	159	47,2%
24. Субјел	364	308	255	218	59,9%
25. Тубићи	669	634	596	535	80,0%
26. Цикоте	393	323	294	271	69,0%
27. Шеврљуге	244	276	327	334	136,9%
Сеоско подручје	14722	13169	11684	9893	67,2%
Општина	16582	16157	15478	14001	84,4%

* Напомена: Насеља која су имала процентурални пад становништва већи од збирног за сеоска подручја назначена су црвеном бојом.

На основу претходне табеле, а везано за мреже насеља у Општини, може се закључити следеће:

- Градско насеље Косјерић је једино веће насеље и једино је имало изразити раст броја становника током анализираних раздобља. Ово је у складу са развијеним секундарним и терцијарним делатностима, као и присуством значајних јавних служби у Граду. Све ово упућује да је раст становништва повезан са положајем центра у структури насеља Општине.;
- Опште гледано сеоска насеља су мала. По последњем попису просечно село у Општини имало је свега 383 ст. Тада је забележено 19 сеоских насеља са мање од 500 ст., 4 села између 500 и 750 ст., 2 између 750 и 1.000 ст. и само једно село је имало преко 1.000 ст. Када се упореди са неповољним демографским кретањима може се закључити да мала насеља попут села у општини Косјерић немају развијене централне намене, које се обично везују за већи број корисника у окружењу. Ово је посебно јасно у случају најмањих насеља (Парамун, Доња Полошница, Стојићи) која су изгубила више од половине становника у датом раздобљу;
- Број становника се смањивао у 25 од 26 сеоских насеља. Једини изузетак је било село Шеврљуге као једно од приградских села и село најближе индустријској зони града. Такође лако је приметити да су села у непосредној близини града имала много мањи пад становништва од просечног за села Општине. Нпр. приградска села Брајковићи и Тубићи, саобраћајно добро везана за Град, су примери овог тренда, јер су имала пад до 20%. Ово је доказ да што је насеље ближе центру мреже насеља оно црпи све благодети близине садржаја и активности које дати центар поседује;
- Села коју су у Стратегији означена као сеоски центри са основним јавним и наменама имала су мањи пад становништва у односу на просечан за сва села Општине, што непосредни доказ да су развијени јавни садржаји и активности важан сегмент у животу насеља и да значајно утичу на бољу демографску слику насеља;
- Депопулација насеља у Општини праћена је и другим неповољним појавама као што су старење становништва, смањивања родности и пораста смртности. Ово ће се неповољно одразити на развој датих насеља, па, повезано са тим, и на мрежу насеља Општине, која ће све више приближавати од полицентричног ка моноцентричном моделу.

Одлике густина

Густина мреже насеља је, посматрајући простор општине Косјерић у целини, је разнолика, али не превише неједначена. Мања густина мреже села (тј. њихових катастарских општина) се среће код села која се налазе на северном и западном ободу Општине, где она обухватају и простране делове на вишим надморским висинама. Највећа густина мреже насеља је у долини Скрапежа, око града Косјерића.

Питање густине насеља у општини Косјерић донекле није потпуно заокружено будући да је већи број села потпуно разбијеног типа (равномерна густина домаћинства по целом подручју села, тј. катастарске општине), па је појам удаљености села без центара веома неодређен. Овај тип села чини приближно 1/3 свих насеља Општине. На пример, домаћинства у суседним насељима овог типа могу бити и на 100 метара размака и на неколико километара. Стога ће се удаљеност бити везана за приближен удаљености геометријских средишта катастарских општина датих села.

Просечна густина мреже насеља на нивоу Општине износи око 7,5 насеља на 100 км². Највећа густина је у средишњем делу Општине са малом просечном удаљеношћу између насеља (око 2-3 км), а најређа у крајње северном и западном делу општине са већим међусобним растојањима (око 6-7 км).

Важно је напоменути да је удаљеност села са развијеним јавним садржајима од средишта Општине различита - Варда - 17 км, Мрчићи - Ражана - 8 км, Сеча Река - 6 км.

Густина насељености - На површини од 358 км² у општини Косјерић по последњем попису из 2002. године живело око 14.000 становника. Опште гледано, простор Општине је ретко насељен - на 1 км² живело је само 39 становника. Међутим, треба истаћи и да је ово просечна вредност за општине сличних одлика у западном делу Србије.

Посматрано са становишта густине насељености насеља општине Косјерић, као једног од опредељујућих критеријума за одређивање мреже насеља, уочава се извесна равномерност - густина опада од обода Општине ка средишњем делу. Она је најмања је у насељима у ободном делу Општине (око 15 - 20 ст./км²). То су махом села која захватају знатна подручја на великим надморским висинама, а која су најчешће слабо повезана са Градом. Највећа густина насељености је у средишњем делу долине реке Скрапеж, где су и најповољнији услови за насељавање и пољопривредну производњу, а ту је и близина града Косјерића велика погодност. Села која се овде налазе имају густине од 40 до 70 ст./км².

Одлике повезаности

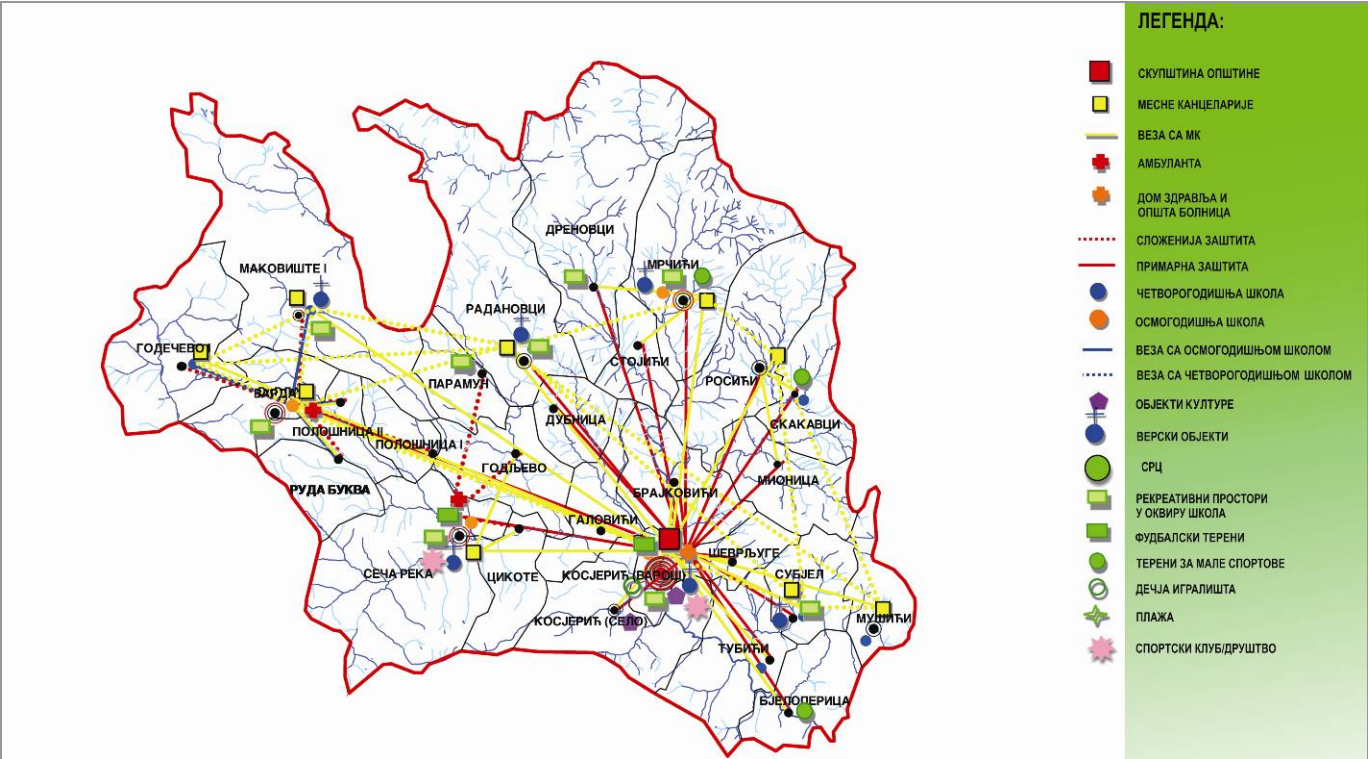
Ова ставка односи се повезаност насеља путем мреже саобраћајница са Општинским центром, градом Косјерићем, и, даље, са центрима више ранга. Мора се истаћи да саобраћајна повезаност самог села није толико пресудна колико би је случај код већине општина у држави будући да су села најчешће потпуно разбијеног типа, па путеви са тврдом подлогом допиру само до сеоских центара или појединих централних садржаја (школа, црква и сл.). Са друге стране, велики број удаљених домаћинства нема приступ савременим путевима, што је посебно отежавајућа околност током зимског раздобља.

Овде се могу уочити четири групације насеља:

- Град Косјерић је једино насеље на укрштању два важна саобраћајна правца на нивоу Општине - важније саобраћајнице Ваљево - Косјерић - Ужице и друге саобраћајнице Бајина Башта - Косјерић - Горњи Милановац;
- Места на укрштају двају важних саобраћајница са важним општинским путевима - Овде се издвајају насеља Мрчићи - Ражана и Варда.
- Места на важним саобраћајницама, која нису раскршћа - Најважнија насеља из ове групације су Сеча Река, Тубићи, Субјел, Годљево, Дреновци, Брајковићи, ...
- Места повезана локалним саобраћајницама само са Општинским центром или центром заједнице села - Радановци, Годчево, Мионица, Росићи, Скавци, Маковиште, ...

Функционалне одлике

Према већини показатеља (ППРС, Стратегија) општина Косјерић спада у слабије развијене и депопулацијске општине у држави са великим уделом пољопривредног становништва. За ове општине особене су две доминантне намене - становање и пољопривредна производња. Са тог становишта потребно је сагледати присутност свих садржаја и активности по насељима Општина који нису везане за ове две намене.

Сл. 2.36.: Мрежа централних централних садржаја по насељима Општине

У случају села у Општини срећу се следећи релевантни садржаји: месне заједнице, домови културе, основне школе, цркве, здравствене амбуланте, спортски терени и игралишта, продавнице производни погони, знаменита места. То су све садржаји везани за секундарне, терцијарне и кварталне делатности.

Поделом насеља према броју присутних намена које нису у домену становања и пољопривреде може се уочити следеће:

Табела 2.23.: Табела насеља према броју садржаја невезаних за становање и пољопривреду

Број садржаја у насељу	Број насеља	Дата насеља
више од 20	1	град Косјерић
10 до 20	-	-
5 до 10	3	Мрчићи - Ражана, Варда, Сеча Река
2 до 5	9	Маковиште, Годчево, Дреновци, Радановци, Субјел, Тубићи, Брајковићи, Галовићи, Косјерић село
мање од 3	13	Руда Буква, Парамун, Горња Полошница, Доња Полошница, Стојићи, Годљево, Дубница, Шеврљуге, Росићи, Скакавци, Цикоте, Бјелоперице, Мушићи, Мионица,

Подела добијена табелом може се применити на функционалну поделу насеља у Општини на:

- Град Косјерић, као једино функционално развијено насеље на нивоу мреже насеља Општине;
- Села Мрчићи - Ражана, Варда и Сеча Река као села са испуњеним основним функционалним потребама становништва;

- Села Маковиште, Годчево, Дреновци, Радановци, Субјел, Тубићи, Брајковићи, Галовићи, Косјерић село као села са делимично испуњеним основним функционалним потребама становништва;
- Руда Буква, Парамун, Горња Полошница, Доња Полошница, Стојићи, Годљево, Дубница, Шеврљуге, Росићи, Скакавци, Цикоте, Бјелоперице, Мушићи, Мионица, као села са неиспуњеним основним функционалним потребама становништва.

Активно становништво - Добијено рангирање насеља општине Косјерић према функционалној подели донекле је у колизији са претежним делатностима становништва по насељима према последњем попису становништва. Наравно, град Косјерић има најнижи степен становништва активног у пољопривреди (мање од 10%). Међутим, подаци из пописа говоре да у приградским сеоским насељима (Косјерић село, Шеврљуге, Брајковићи, Тубићи), као и у насељу Мрчићи - Ражана, изражен процес повећања активног становништва у секундарним и терцијарним делатностима насупрот смањењу у примарним (тј. у пољопривреди). Из овога произилази да су дата насеља, мада сиромашна садржајима везаним за секундарни и терцијарни сектор, окренута граду Косјерићу, где је њихово становништво запослено управо у овим секторима. Са друге стране насеља у западном делу Општине са развијеним основним јавним садржајима, попут Варде и Сече Реке, ипак су монофункционална и имају више од 50% пољопривредног становништва.

Као последица претходног јавља се и неколико закључака:

- Присуство јавних садржаја јесте важан, али не и пресудан чинилац ранга насеља у мрежи насеља Општине;
- Саобраћајна повезаност са центром Општине је веома важан чинилац на пољу претежне активности становништва;
- Приградска насеља имају велики могућност развоја, па стога и прерастања из села најнижег ранга у приградска насеља урбаног типа (вероватно не у сеоске центре због близине града). Ово становиште тражи и да будући планови (као и друга документа) уместо третирања самог града Косјерића у границама катастарске општине третирају шире подручје, које би обухватило Град са околним селима.

2.1.4.3. ПОСТОЈЕЋА ХИЈЕРАРХИЈА НАСЕЉА

Постојећи систем мреже насеља представља у основи полицентричну структуру, у којој доминира општинско средиште Косјерић као насеље градског типа, са највећом гравитационом зоном и неколико мањих средишта, са правилним положајем у систему, али далеко слабијим гравитационим утицајем на околна насеља.

У општини Косјерић, према хијерархији и организацији насеља у мрежи, издвајају се следећи типови насеља:

1. Косјерић – општински центар, са нешто преко 4000 становника (2002. г.) у коме су сконцентрисане управне и јавне намене, објекти друштвеног стандарда, мања концентрација привредних делатности, како везаних за индустријску производњу тако и за трговину и услуге. Косјерић је, захваљујући прометно веома повољном положају и развоју индустрије цемента у непосредном окружењу, постао далеко најдоминантније насеље у Општини са изразитим растом броја становника у последњих пола века. Међутим, услед близине већих градова (Пожега, Ужице, Ваљево) и мале завсине зоне у подручју горњег Скрапежа град се није могао развити у веће насеље.

Косјерић обавља и функцију центра услуга за задовољење свакодневних и повремених потреба за становништво средишњег и југоисточног дела Општине – насеља Бјелоперице, Тубићи, Косјерић - село, Субјел, Мушићи, Шеврљуге, Мионица, Брајковићи, Дубница, Радановци, Галовићи.

2. Мрчићи (насеље Ражана) – центар заједнице насеља за насеља у североисточном делу Општине - Росиће, Стојиће, Скакавце и Дреновце. Иако по броју становника невелико насеље (око 300 ст.) Мрчићи се издвајају по средишњем "ушореном" делу села, насељу Ражана, где су смештени сви основни централни садржаји (месна канцеларија, дом културе, школа, црква, продавница, спортска игралишта). Ово насеље има и изузетно повољан географски и саобраћајни положај (магистрални правац Ужице - Ваљево) уз мали број ограничавајућих утицаја (близина јачег центра – Косјерића, непостојање мале привреде производног типа).

Посебна вредност је положај подно туристички познатих и веома посећених Дивчибара, што даје велике могућности за развој туризма (а за шта постоје и озбиљни планови). Све ово указује на значајне могућности даљег привредног развоја, али и развој осталих сагласних садржаја и подизања централитета насеља, чиме се последично омогућава стабилизација веза између насеља у оквиру ове заједнице насеља.

Сл. 2.37. и 2.38. - Град Косјерић и насеље Ражана у оквиру села Мрчићи

3. Варда – центар заједнице насеља за насеља у северозападном делу општине - Маковиште, Годечево, Горња Полошница и Руда Буква. Варду одликује периферан положај у мрежи насеља, у слабо прометном западном делу Општине. Међутим, већа удаљеност од општинског средишта даје овом насељу већи степен самосталности у односу на његову величину (нешто преко 300 ст.) и величину зависног сеоског подручја. Везе са осталим деловима општине су релативно слабе.

Међутим, погодности насеља су: средишњи положај између више суседних насеља, збијен тип насеља и развијени централни садржаји. Такође, овај део Општине је еколошки најочуванији. Стога се развој Варде треба преусмерити оне видове развоја који се везују за чисту природу и екологију (рекреација у природи, еколошки видови туризма, производња здраве хране, сакупљање лековитог биља и сл.).

4. Сеча Река – центар заједнице насеља и једно од већих насеља у Општини (око 800 ст.), али има слабији гравитациони утицај, узрокован близинам града Косјерића (око 6 км) са једне стране и релативном малим зависним подручјем од више веома малих и веома неразвијених

села - Цикоте, Доња Полошница, Годечево, Парамун. Због тога је ослањање на град Косјерић у многим областима доминантно.

Посебност Сече Реке је црква - брвнара, једино културно добро великог значаја на подручју општине Косјерић, што упућује на могућности развоја оних садржаја и активности везаних за традицију и етно-одлике (етно-туризам, производња сувенира, културна догађања и сл.).

Осим поменутих центара, **Субјел, Радановци и Тубићи** су насеља који имају услове да прерасту у центре нижег реда (локалне центре). У случају Субјела и Тубића главна предност је близина Косјерића, али она нису "тик до града" и нису се почели физички надовезивати на њега (као у случају Косјерић - села, Брајковића или Шеврљуга). Ове околности утичу на виталност ових насеља и омогућава развој секундарних делатности (првенствено малих индустријских погона).

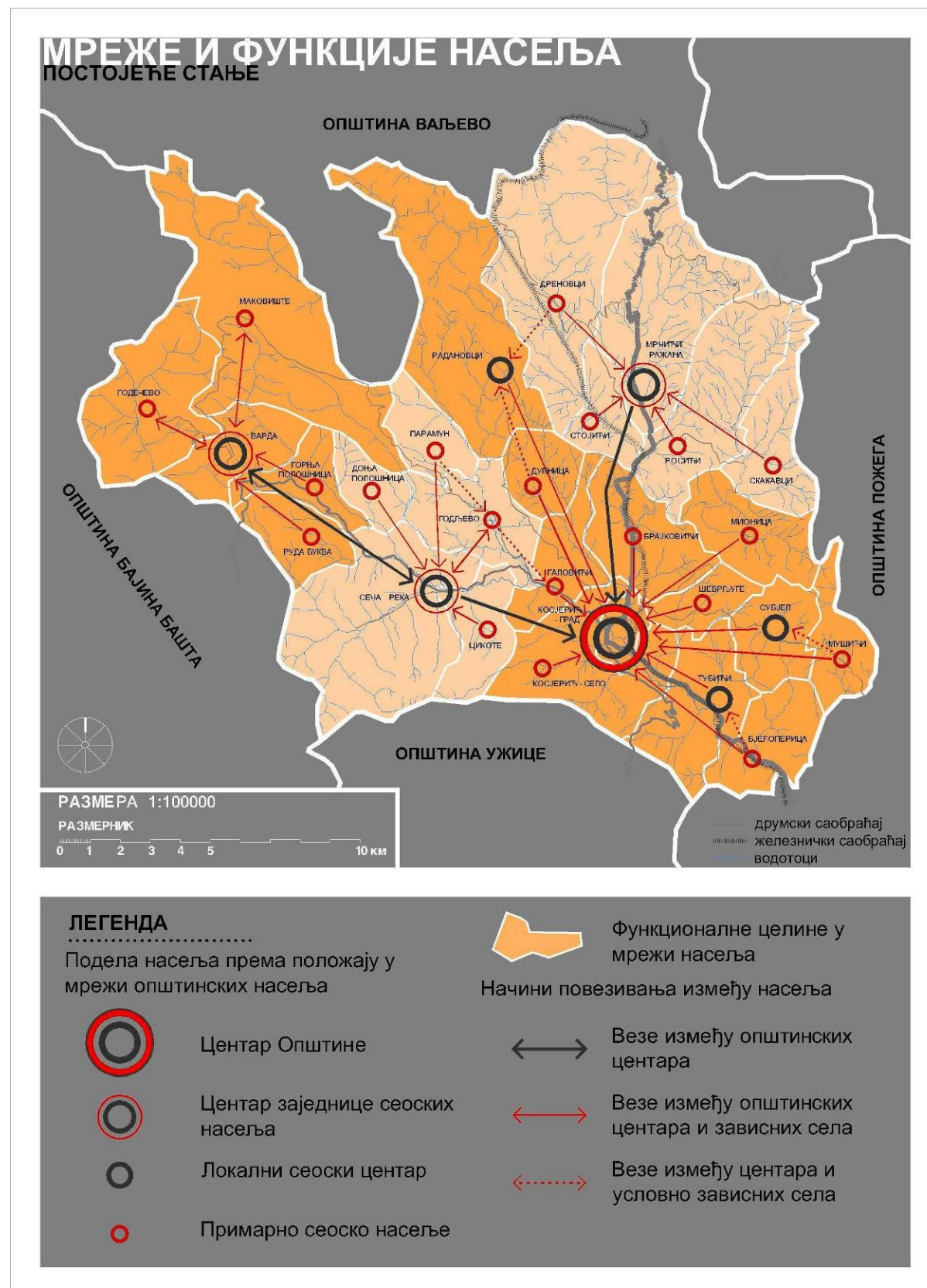
Село Радановци у северном делу Општине има услове за будући развој на основу развијених централних садржаја (школа, велико игралиште, црква, пошта, меморијални комплекс) спрам величине села и положаја у мрежи општинских насеља.

Сл. 2.39. и 2.40. - Села Варда и Сеча Река су центри заједница насеља у западној половини општине Косјерић

Примарна сеоска насеља - Њих одликује да, у зависности од положаја у оквиру Општине и природних услова, имају различит степен развијености и могућности за будући развој. Ово махом зависи од близине датог насеља граду Косјерићу и положеност на важним саобраћајницама. Основна ограничења за развој су: слаба инфраструктурна опремљеност, недостатак попречних веза између суседних насеља, разбијен тип насеља, непостојање центара насеља, недовољна развијеност или чак одсуство мрежа насељских садржаја, изражена миграторна кретања према Граду и суседним општинама, одлив радно способног становништва, доминација старачких домаћинстава, итд.

Сл. 2.41. - Карта постојећих мрежа и функција насеља у општини Косјерић

2.1.5. КОРИШЋЕЊЕ ЗЕМЉИШТА И ТЕРИТОРИЈАЛНИ РАЗВОЈ

2.1.5.1. КОРИШЋЕЊЕ ЗЕМЉИШТА

Постојеће стање коришћења земљишта

Општина Косјерић заузима површину од 358 km². Територија општине има облик неправилног полигона. Северни део општине је шири а јужни ужи и издужен према југоистоку низ реку Скрапеж. У северном делу општине се у виду клина, између насеља Маковиште и Радановци увлачи насеље Таор које припада општини Ваљево.

Параметри и процеси који су пресудно утицали на стање коришћења земљишта на простору општине Косјерић представљају морфолошке карактеристике терена и демографска кретања на подручју. Поред поменутих, изванредан утицај на развој одређених функција имали су и важнији саобраћајни токови.

У геоморфолошком смислу, на простору општине Косјерић јасно се издвајају две просторне целине:

- 1) алувијална равна око реке Скрапеж, са градским насељем и околним сеоским насељима, погодна за интензиван развој пољопривреде, као и несметан развој насеља са свим функцијама;
- 2) брдско-планинско подручје где је:
  - побрђе погодна за воћарство и сточарство,
  - планински део са ливадама и пашњацима који погодује квалитетном сточарству;

Сагледано са аспекта условљености начина и степена коришћења простора општине, демографски фактори као једни од кључних, односе се на дугогодишње процесе унутрашње миграције становништва (село-град), које су за последицу имале пражњење сеоских насеља нарочито у рубним појасевима општине, а што је даље проузроковало смањење интензитета и разноврсности коришћења земљишта у планинском појасу.

Истовремено, последица оваквих тенденција узроковала је повећање потребе за коришћењем земљишта у градском и приградским насељима.

Следећи битан аспект коришћења земљишта представљају саобраћајни токови на подручју Општине, који су у мањој или већој мери иницирали развој осталих садржаја и активности на одређеном простору. У том смислу, приметна је концентрација индустрије и услуга на потезу магистралног пута у и непосредној околини општинског центра и важнијим саобраћајницама. Истовремено, поменути магистрални правац иницирао је конурбацијске процесе зони приградских насеља, а тиме и збијенију насељску структуру и гушће насељен грађевински реон (Косјерић (варош)).

Положај и развој насеља условљени су долином реке Скрапеж и котлинским проширењем у њој. Котлину је усекла река Скрапеж са притокама Лимац и Дубнички поток. Само насеље је формирано на речној тераси, која благо прелази у падине Маљена и Повлена. Насеље се шири према брду и спушта у алувијалну равну реке.

На коришћење земљишта са аспекта коришћења водних ресурса Општине даје река Скрапеж са бројним притокама чија су корита нерегулисана и представљају потенцијалну опасност, јер су то планински потоци бујицарског карактера чиме долази до значајних промена у начину и степену коришћења простора.

Са друге стране, коришћење водног потенцијала је вишеструко, пре свега, кроз развој привредних грана, посебно туризма. Као привредни ресурс користи се у водопривреди (водоснабдевање, заштита од ерозија и бујица, мелиорације и наводњавање). Као туристички атрактер, али је степен искоришћења туристичких потенцијала простора и даље релативно низак.

Доводећи у везу два опредељујућа параметра при анализи начина и интензитета коришћења земљишта – морфологије простора општине и концентрације становништва, уочава се да је интезитет коришћења простора највећи у насељу Косјерић (варош) и приградским насељима који се налазе уз главне саобраћајне токове, док је, са друге стране, његов најмањи интензитет у високопланинском подручју.

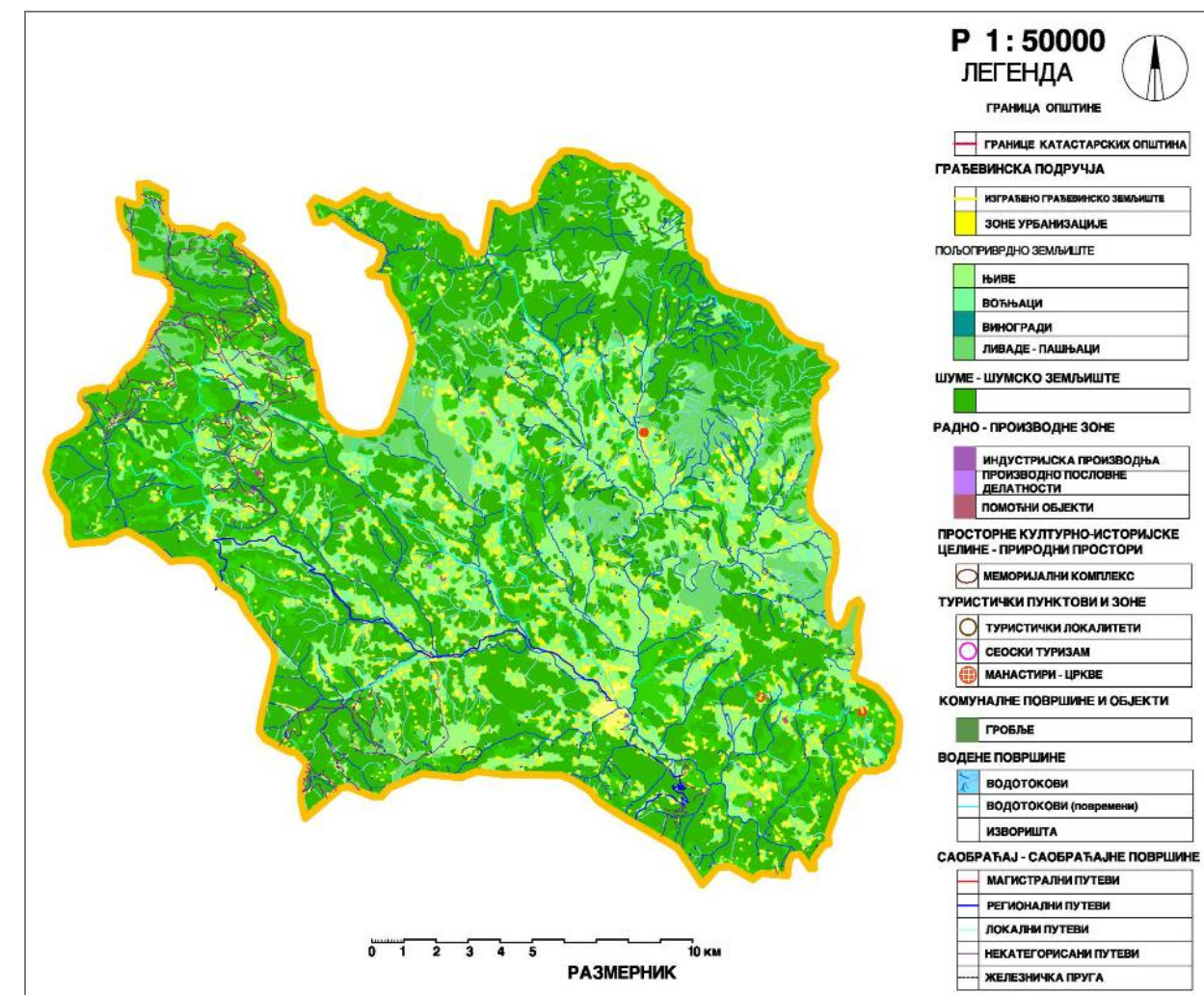
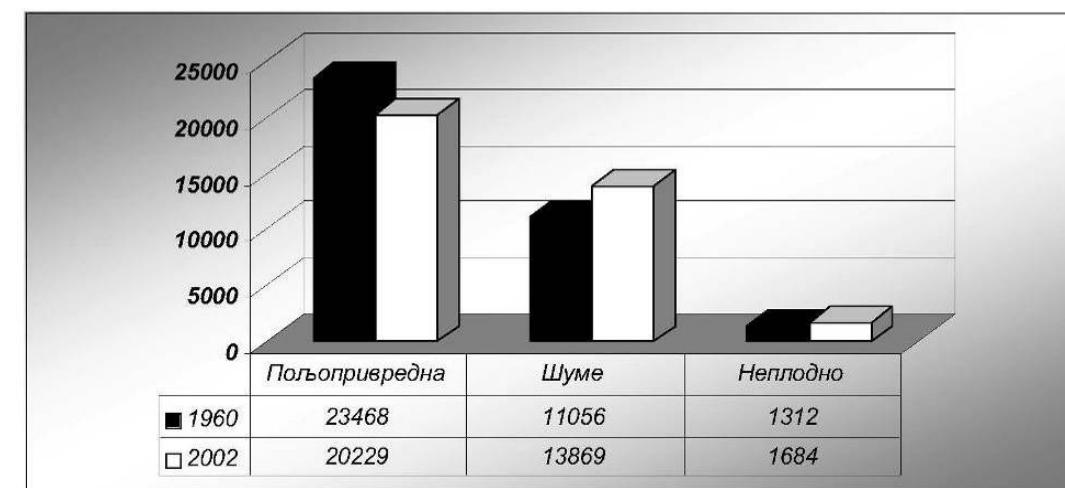
С обзиром на то да највећу површину обухвата брдско-планинско подручје, закључак је да простор општине Косјерић, изузев поменутих насеља, карактерише изузетно низак степен коришћења простора.

На простору општине Косијерић, према подацима за 2002. годину, издвојено је пет праваца коришћења укупног земљишта:

1. Правац коришћења земљишта са доминацијом пољопривредног земљишта и учешћем шума: Дубница, Стојићи, Шеврљуге и Субјел;
2. претежно пољопривредни правац коришћења земљишта са већим учешћем шума: Бјелоперица, Брајковићи, Галовићи, Годечево I, Годечево II, Годљево, Село Косијерић, Маковиште I, Маковиште II, Парамун, Плошница II, Радановци, Руда Буква, Сеча Река, Тубићи, Цикоте, Мушићи;
3. претежно шумски правац коришћења земљишта са већим учешћем пољопривредног земљишта: Дреновци, Мрчићи;
4. подједнако учешће пољопривредног и шумског земљишта: Росићи, Скаваци, Мионица и Полошница I;
5. подједнако учешће пољопривредног и неплодног земљишта: Косијерић варош.

Упоредна анализа података о коришћењу земљишта у периоду 1960—2002. године показује да је у новије време повећан број насеља која имају подједнако или веће учешће шумског земљишта. Наиме, 1960. године само су два а у 2002. години шест насеља припадало овим категоријама. То су насеља у северном и североисточном делу општине, на јужним падинама Дреновачког кика (946м) и планинске греде упоредног праваца која повезује Повлен, Букове и Маљен, па све до насеља у подножју Маљена и Великог Субјела. У анализираном периоду примећује се и нестанак насеља која имају апсолутну доминацију пољопривредног земљишта, док су 1960. године два насеља (Стојићи и Брајковићи) припадала тој категорији. Такође, у истом периоду шест насеља је прешло из категорије—доминација пољопривредног земљишта са учешћем шума у категорију—претежно пољопривредни правац коришћења земљишта са већим учешћем шума. То су, пре свега, насеља у централном и источном делу општине, која заузимају просторе лошијих природних услова за развој пољопривреде, али и насеља за значајнијим индексом демографског старења (Мушићи - индекс старења 1.5, Галовићи - 1.6, Скаваци -1.8, Субјел - 1.9, Парамун - 2.4, Стојићи - 3.2). Значајне су промене и код намене земљишта у вароши Косијерић, што је и разумљиво с обзиром на процесе урбанизације и индустријализације. Насеље варош Косијерић, углавном на уштрб села Косијерић, временом је повећавало своје површине, како пољопривредног земљишта, тако и неплодног (од 13 на 167 ха пољопривредног и од 11 на 159 неплодног земљишта). Површине под шумама у вароши Косјерић су нестале у том периоду. У истом периоду село Косијерић је неповратно изгубило 313 ха пољопривредног земљишта.

Табела 2.24. Коришћење земљишта у општини Косјерић 1960. и 2002. г.

Слика 2.42. Постојеће стање коришћења простора општине Косјерић

Табела 2.25. Коришћење земљишта у општини Косјерић 1981-2001. (1980-2000.) године

Година	Пољопривредно земљиште (ha)							Година	Шумско земљиште (ha)
	Укупно	Оранице и баште	Воћњаци	Виногради	Ливаде	Пашњаци	Рибњаци, трстици и баре		
1981.	22974	6201	2606	---	6393	7774	---	1980.	14913
1991.	20329	6598	2600	---	5745	5386	---	1990.	13878
2001.	20268	5954	2568	---	6321	5425	---	2000.	23878

Извори: Општине у СР Србији 1981., Републички Завод за статистику, Београд 1982.; Општине у Републици Србији 1991., Републички Завод за статистику, Београд 1992.; Општине у Србији, Републички Завод за информатику и статистику, Београд, 2002.;

У структури коришћења укупне земљишне површине општине Косјерић најзаступљеније су шуме (38,7%), затим следе ливаде (18,1%), оранице (16,1%) и пашњаци (15,1%), док су воћњаци (7,3%) и неплодно земљиште (4,7%) релативно мање заступљени, а винограда и трстика, бара и рибњака практично и нема.

Грађевинско земљиште

Грађевинско земљиште јесте земљиште одређено законом и планским документом као грађевинско, које је предвиђено за изградњу и редовно коришћење објеката, као и земљиште на којем су изграђени објекти у складу са законом и земљиште које служи за редовну употребу тих објеката.

Грађевинско земљиште може бити у свим облицима својине.

Грађевинско земљиште је у промету.

Право својине на грађевинском земљишту у јавној својини има Република Србија, аутономна покрајина, односно јединица локалне самоуправе.

Грађевинско земљиште у јавној својини је у промету, под условима прописаним Законом о планирању и изградњи ("Службени лист РС" бр. 72/09) и другим законом.

Грађевинско земљиште може бити:

- 1) градско грађевинско земљиште;
- 2) грађевинско земљиште ван граница градског грађевинског земљишта.

Планским документом којим се одређује градско грађевинско земљиште не мења се облик својине на земљишту које се одређује као градско грађевинско земљиште.

Планским документом којим се одређује грађевинско земљиште ван граница градског грађевинског земљишта не мења се облик својине на том земљишту.

Грађевинско земљиште може бити изграђено и неизграђено.

Изграђено грађевинско земљиште је земљиште на коме су изграђени објекти у складу са законом, намењени за трајну употребу.

Неизграђено грађевинско земљиште је земљиште на коме нису изграђени објекти, на коме су изграђени објекти супротно закону и земљиште на коме су изграђени само објекти привременог карактера.

Грађевинско земљиште може бити уређено и неуређено.

Уређено грађевинско земљиште је земљиште које је комунално опремљено за грађење, у складу са важећим планским документом (изграђен приступни пут, електро mreжа, обезбеђено снабдевање водом и обезбеђени други посебни услови).

За сваку Катастраску Опшину понаособ ће даљом разрадом Плана бити извршено посебно обележавање грађевинског подручја са границама подручја.

Анализа постојећег стања, када је у питању грађевинско земљиште, указује на чињеницу да је оно значајније заступљено у насељима са позитивном демографском сликом, односно, расте пропорционално повећању броја становника у појединим насељима. Најзначајнији раст површине грађевинског земљишта је у насељу Косјерић (варош), сразмерно значају овог насеља као општинског центра, заступљеношћу привредних функција, а пре свега, услед дугогодишњих интензивних унутрашњих миграција (село-град) које су утицале на повећање претежно стамбених зона у оквиру насеља.

Земљишни фонд је најзначајнији ресурс привредног развоја општине, како по својој величини тако и по природним карактеристикама, које омогућују разноврсну производњу у области ратарства, сточарства и воћарства. Такав положај одређује развој пољопривреде. Јужни део је повољан за развој ратарства северни, с планинским особинама, за развој сточарства. У општини преовлађују пространа пригорја са релативно слабијим квалитетом земљишта.

У својинској структури свих категорија расположивих земљишних површина општине Косјерић – изузимајући површине неплодног земљишта, као и у ширим административно-територијалним јединицама, изразито је доминантна заступљеност приватног сектора – мада са нешто већим показатељима него у Златиборском округу и у Централној Србији. При томе посебно треба истаћи да на подручју општине Косјерић, изузимајући 14 ha ораница и 16 ha ливада односно укупно 30 ha пољопривредног земљишта са којим располажу пољопривредна предузећа и 5.770 ha шума са којима газдује ЈП „Србијашуме”, практично целокупно земљиште у друштвеној својини је тзв. Друштвено неорганизовано земљиште – а ради се о 554 ha пашњака и 1.232 ha неплодног земљишта.

Пољопривредно земљиште

Структура земљишних површина по кастастарским културама и класама указује да су на територији општине Косјерић, мање-више, развијене све гране пољопривредне производње (ратарство, воћарство и сточарство) - осим виноградарства.

Промене у начину коришћења земљишта, по појединим категоријама, указују на смањење значаја пољопривредне производње. Међутим, испољени тренд смањења пољопривредних површина и промена начина коришћења земљишта унутар појединих категорија указује на ширење површина мање продуктивног коришћења земљишта и свеукупног процеса екстензивирања пољопривредне производње - осим у случају малина – чије су површине последњих деценија у експанзији.

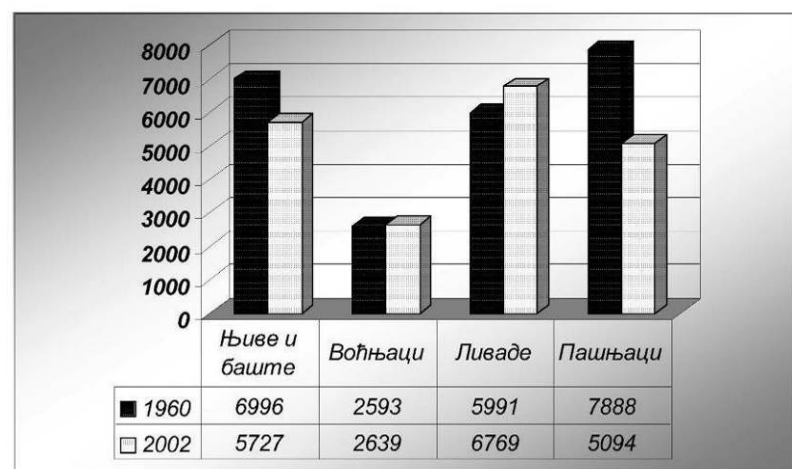
Подручје општине Косјерић од давнина је познато као воћарски крај, пре свега погодан за производњу шљива и јабука.

У протекле скоро три деценије, структуру коришћења пољопривредног земљишта у општини Косјерић детерминише доминација површина под сталним травњацима (ливаде и пашњаци) – уз веома благу тенденцију смањивања њихове заступљености са 60,9% у 1974. на 58,7% у 2002. години. У истим годинама оранице заузимају 27,5% односно 28,5%, док се под воћњацима налази сваки осми хектар пољопривредног земљишта.

Код свих категорија коришћења пољопривредног земљишта у општини Косјерић изразито доминирају површине у поседу приватних власника, односно тзв. друштвени сектор пољопривреде практично је маргиналан будући да у 2002. години располаже са свега 14 ха ораница и 16 ха ливада.

Табела 2.26. Коришћење пољопривредног земљишта 1960. и 2002. г.

Стање пољопривредног земљишта упућује на следеће закључке:

Пољопривредне површине у равничарском делу - најзначајнији пољопривредни ресурс општине, где још увек преовлађује екстензиван карактер производње, без обзира на изузетан потенцијал простора, нису адекватно и у довољној мери искоришћене. Слично важи и за просторе пашњака и ливада у планинском делу – углавном слабо коришћени или напуштени, представљају недовољно искоришћен потенцијал за развој квалитетног сточарства.

Шумско земљиште

Општина Косјерић поседује знајне површине шумског земљишта које чине око 37% укупне површине територије. Велика шумовитост терена условљена је поменутиим морфолошким карактеристикама општине чини брдско-планинско подручје.

Шумама и шумским земљиштем на подручју општине Косјерић, у државном власништву, управља и газдује Шумско газдинство „Ужице“ преко Шумске управе „Косјерић“. Шумама и шумским земљиштем у приватном власништву управљају и газдују власници шума у складу са Законом о шумама. За једне и друге власнике обавезна је израда шумских основа за газдовање шумама. За шуме у државном власништву раде се сваких десет година тзв. посебне и општа основа за газдовање шумама, а за оне у приватном власништву обавезна је израда развојних програма за газдовање шумама и унапређење њиховог стања. Док за државне шуме и шумска земљишта постоје поуздани подаци, о приватним се далеко мање зна.

Укупна површина шума и шумског земљишта на подручју општине Косјерић је 13721 хектар. Од тога, у државном власништву 5612 ха, а у приватном 8109 ха, односно, у процентима 41% и 59%.

Површина државних шума и шумског земљишта на подручју општине Косјерић подељена је на три газдинске јединице: „Букови“, „Маљен-Ридови“ и „Јеље-Тавник“, за које постоје урађене посебне шумске основе са роком важења, у просеку, од 1995—2005. године. Оне садрже бројне

податке о стању шума и шумског земљишта (површина, запремина и запремински прираст дрвета и сл.), затим планове за газдовање шумама и шумским земљиштем, који су урађени на бази инвентуре шума и шумског земљишта, Просторног плана Републике Србије и Опште стратегије газдовања овим природним ресурсима - у складу са достигнућима шумарске науке и струке и опште прихваћеним принципима заштите и унапређивања природних богатстава и животне средине.

Табела 2.27. Стање шума и шумског земљишта по власништву, унутар газдинских јединица, у општини Косјерић

Газдинска јединица	Власништво								
	Државно			Приватно			Укупно		
	ха	ар	м²	ха	ар	м²	ха	ар	м²
Букови	2000	31	50	129	15	89	2129	47	39
Маљен-Ридови	2579	19	7	530	71	-	3109	90	7
Јеље-Тавник	1032	23	-	10	20	-	1042	43	-
Укупно	5611	73	57	670	6	89	6281	80	46

Табела 2.28. Структура државних шума и шумског земљишта по основним категоријама у општини Косјерић

Основна категорија	Газдинска јединица			Укупно
	Букови	Маљен-Ридови	Јеље-Тавник	
шуме	1503.29	945.34	602.46	3051.09
шумске културе	391.01	1155.73	413.20	1959.94
Укупно	1894.30	2101.07	1015.66	5011.03
шумско земљиште	73.03	451.03	15.04	539.10
остало земљиште	32.99	27.10	1.30	61.39
Укупно	106.02	478.13	16.34	600.49
Укупно (ш. + з.)	2000.32	2579.20	1032.00	5611.52

Напомена: Подаци у овој табели имају оријентациони карактер, јер је при изради шумских основа примењивана различита класификација шума и шумског земљишта. У току је израда нових основа, по истој методици и класификацији, које ће дати реалнији приказ стања.

Од укупне површине шума и шумског земљишта у државном власништву, на подручју општине Косјерић, на природне шуме отпада 54,37%, на шумске културе (вештачки подигнуте шуме) 34,92%, на шумско земљиште 9,61%, а на остало земљиште 1,10%. Према изнетом, на обрасло земљиште отпада 89,30%, а на необрасло 10,70%. Према изнетим показатељима структуре шума по површини, као и структуре необраслог земљишта, стање шума - посматрано по обраслости је повољно. Друго је питање какво је стање шума по запремини и запреминском прирасту с обзиром на величину и квалитет.

Што се тиче структуре шума и шумског земљишта у приватној својини, не постоје сасвим поуздани подаци због несређеног стања у катастру. Међутим, зна се да има 18.688 катастарских

парцела обједињених у 28 катастарских општина са 3500 власника. Укупно има око 600 ха култура четинара, а остало су лишћарске шуме.

Водно земљиште

Водно земљиште територије општине Косјерић чине:

Скрапеж је лева притока Ђетиње. Прва већа десна притока Скрапежа је Сеча река. У косјерићкој котлини у Скрапеж се улива Кладороба настала спајањем Мионичке, Стојичке и Ражанске реке.

Један од начина решавања хидролошких и водопривредних проблема и уређења сликова уопште је изградња акумулација. У нацрту водопривредне основе Србије предлаже се изградња акумулације „Бјелоперице“, а као алтернативе „Сеча Река“ и „Добриња“.

Поменути водни ресурси, уједно, чине и једне од најзначајнијих развојних потенцијала општине (привредне, туристичке).

Остало земљиште чине површине јаруга и вододерина, камењара и каменолома, тресетишта и др., и у укупном билансу захватају незнатне површине.

2.1.5.2. ТЕРИТОРИЈАЛИ РАЗВОЈ

Већ је наглашено да морфолошке одлике подручја, саобраћајни токови и демографске прилике имају пресудан утицај на укупан досадашњи развој Општине.

За разлику од поменутих чинилаца, сви остали фактори - ресурси нису у значајнијој мери утицали на промене како у структури коришћења земљишта, тако и у односу на њихову диспозицију у простору и развојне токове – територијални развој.

У складу са тим, основне карактеристике досадашњег територијалног развоја могу се препознати кроз:

- формирање већих грађевинских реона (гушће изграђене структуре у равничарском делу општине (Косјерићка котлина у долини Скрапежа и околна насеља);
- развој пословно-производних зона и збијенија структура насеља иницирана главним саобраћајним токовима (магистрални, са солидно развијеном мрежом локалних путева);
- релативно повољна демографска слика подручја у равничарском делу.

Зоне које обухватају брдско-планинско подручје карактерише нижи степен искоришћења земљишта – насељска структура разбијеног типа (пунктови грађевинског земљишта), неповољна демографска слика подручја, екстензивна пољопривреда (воћарско-сточарски реони), веће зоне шумског земљишта. Главни путни правци који пресецају подручје нису у значајнијој мери иницирали степен изградње и развој осталих функција у оквиру ових делова подручја.

Међу основне чиниоце који су деловали на досадашњи регионални развој општине треба убројити географски и саобраћајни положај, природна богатства, услове за њихово коришћење и људске ресурсе.

У географском смислу општина Косјерић обухвата јужни део западне Србије, односно Косјерићку котлину, која чини спону између Ваљевске Подгорине и Западног Поморавља. По просторној величини најзначајније делове општине чини Косјерићка котлина у долини Скрапежа, окружена брдско-планинским подручјем. Треба нагласити значајне природне

разноликости тих подручја. Распооређеност природних ресурса чини елемент за формирање регионалне привредне структуре.

Динамика и структура основних производних фондова је важан фактор локације и развоја индустрије. Осовина развоја иде долином Скрапежа, у којој су концентрисани привредни и демографски потенцијали општине. Ту осовину чине железничка пруга, пут и остали инфраструктурни системи. Сва насеља на територији општине гравитирају према тој осовини. Развој индустрије у општини Косјерић и њен просторни размештај (локација) зависили су у свим фазама од степена развоја саобраћајне и друге инфраструктуре на тој осовини. На локацију индустријских капацитета и формирање развојне осовине запажен утицај имали су железница и асфалтни пут, који су изграђени 1970-их година.

Оваква диспозиција просторно-функционалних зона представљаће основ и за будући територијални развој подручја општине у целини.

2.1.6. ГРАНИЦЕ ГРАЂЕВИНСКИХ ПОДРУЧЈА НАСЕЉЕНИХ МЕСТА НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ

Табела 2.28. - Приказ површина катастарских општина у km²

Насеље	Површина к.о. (у km ²)	Насеље	Површина к.о. (у km ²)
Град Косјерић	3,24	Мрчићи	23,40
Бјелоперица	9,55	Мушићи	6,92
Брајковићи	12,11	Парамун	6,41
Варда	8,94	Радановци	30,19
Галовићи	8,21	Росићи	18,45
Годичево	18,21	Руда Буква	7,26
Годљево	11,43	Сеча Река	29,37
Горња Полошница	6,40	Скакавци	10,93
Доња Полошница	4,88	Стојићи	5,93
Дреновци	33,01	Субјел	8,28
Дубница	6,22	Тубићи	13,15
Косјерић - село	16,48	Цикоте	8,14
Маковиште	35,71	Шеврљуге	4,92
Мионица	10,66	Општина	357,86

2.1.7. РУРАЛНА ПОДРУЧЈА

2.1.7.1. СТАЊЕ И ПОТЕНЦИЈАЛИ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА

Руралне области у Србији су дефинисане као простор чија је главна физичка и географска карактеристика коришћење зељишта за производњу пољопривредних и шумарских производа. Према овој дефиницији, приближно 70% територије Србије се може класификовати као рурална област у којој живи 43% укупног становништва.

У руралним областима се налази већина природних ресурса земље (пољопривредног земљишта, шума, вода) са богатим екосистемима и биодиверзитетом, као и значајни људски ресурси и привредне делатности, и важна природна, културна и историјска баштина.

Развој сеоских насеља и подручја, као више-функционалних производних, социјалних и културних простора и јачање економске снаге сеоских домаћинстава, зато што се циљ равномернијег развоја у простору Републике може да оствари само квалитативним променама на сеоском подручју. Због тога се развој пољопривреде и сеоских подручја посматра као једно од најзначајнијих питања будућег развоја Републике.

Екстензивно експлоатисање природних ресурса територије, грешке у избору локација производних капацитета и миграције великих размера, довели су у другој половини XX века до еколошких проблема у руралним брдско-планинским подручјима.

Чињеница да је процес дерурализације у условима интензивне индустријализације и урбанизације логичан и нужан и да је карактеристичан и за развој других општина у нашој земљи и других земаља у свету. Овде је, међутим, он био необично убрзан - посебно у периоду између 1970-тих и 1980-тих година, што је резултирало многим негативним последицама које су се манифестовале и на заштиту, уређење и коришћење пољопривредног земљишта.

Пољопривреда и шумарство, примарне делатности које карактеришу махом екстензивно коришћење простора, као и водене површине, заузимају највећи део укупне територије (преко 90% од укупне површине Општине), док секундарне и терцијарне делатности (насеља, индустријска производња, саобраћај и саобраћајни коридори - категорије које се сврставају под "остало земљиште") заузимају знатно мање простора (мање од 10%).

Шумско земљиште је знатно распрострањено, у складу са објективним природним условима и потребама, и заузима око 40% од укупне територије Општине.

У ситуацији често неконтролисаног и екстензивног раста насеља, ова у свом ширењу неретко заузимају најплоднија земљишта, што је нарочито изражено на подручју око општинског центра Косјерић и уздуж главних комуникацијских праваца. Смањује се оранично земљиште, које у Општини иначе не доминира у структури пољопривредног земљишта (табела 1), највише у њеном централном и јужном делу.

Према Плану стратегије руралног развоја 2009-2013, Косјерић припада Региону 4 – Велики туристички капацитети и лоше пољопривредне структуре– Овај “регион” представља онај део Србије који има највећи туристички потенцијал и највећу стопу учешћа терцијарног сектора у економској структури.

Пољопривреда остаје преовлађујућа делатност у већини руралних области, коју карактеришу мања пољопривредна газдинства, ниска стопа продуктивности и низак приход газдинстава. Велики број газдинстава производи само за своје потребе и има веома мале вишкове које може пласирати на тржиште.

Структура пољопривреде је прилично неразвијена и углавном је заснована на коришћењу природних ресурса стојне хране.

Инфраструктура у руралним областима, како економска тако и социјална, је слаба и неразвијена и негативно утиче на конкурентност и друштвено ткиво руралних области.

Стопа незапослености у руралним областима је такође висока (21%), и исто тако одражава проблем недостатка прилика за запошљавање.

У погледу заштите животне средине, руралне области у Србији су богате екосистемима и биодиверзитетом, које су означене као заштићене области (национални паркови, заштићене области). Еколошки притисак од пољопривреде није много висок због ниског степена коришћења инпута током последњих година. Међутим, промене у интензитету и структури пољопривредне производње могу убрзаним темпом погоршати ситуацију.

Научне прогнозе сведоче, да ће почетком 21. века раст радних ресурса у руралним просторима око Косјерића бити успорен. Узроци томе су:

- Низак током последњих деценија, а последњих година и негативан, раст наталитета,
- Старење становништва и смањивање релативног удела радно способног контингента,
- Емиграција дела становништва, претежно у радно способном узрасту.

Сеоско становништво се све више смањује негативним природним прираштајем односно повећањем смртности. Дакле, „бег са села“ најчешће младог и млађег средовечног становништва је довео до тоталне депопулације руралног подручја општине и образовања мале имиграционе и урбане енклаве града Косјерића.

• Села са повећањем броја становника: Варда, Горња Полошница и Шеврљуге, при чему је важно истаћи да су Варда и Горња Полошница у претходним пописним периодима бележила смањење броја становника, а у међупописном периоду 1991 – 2002. године први пут бележе раст;

- Сва остала села у општини Косјерић и даље бележе смањење броја становника, а највеће смањење (преко 100 становника) евидентирано је у селима која спадају у тзв. средња сеоска насеља (више од пет стотина становника) и то су: Годечево, Маковиште, Радановци, Сеча Река, Дреновци и Мрчићи; и
- У Косјерић вароши број становника се повећао за 9.6%.

Густина становништва општине као целине и њеног руралног подручја непрекидно се смањивала и то са 50 ст. по km² 1961. на 39,1 ст. по km² 2002. године. Посебно брзо су смањене густине становништва предела виших надморских висина.

Природни услови и ресурси

Подручје Општине се не поклапа са природним границама па се физичко-географски фактори посматрају у оквиру административних граница (катастарских општина). Ово подручје представља високо брдско-планински део Шумадије, припада северним делом територије сливу Колубаре (Буковска река) и сливу Западне Мораве преко Скрапежа (целокупан слив Скрапежа припада општини Косјерић).

Надморске висине на територији општине крећу се од 340 m н.в. (на северу општине) до 1347m н.в. (врх Повлен). Рељеф је у великој мери рашчлањен долинама речних токова.

Највећи део територије општине се налази између 400—800 m.н.в. и то релативно равномерно рашчлањен у овом интервалу. Терен до 400 m.н.в. простира се у северном делу проучаваног подручја на изузетно малој површини, а преко 1000 m само на највишим деловима планина на ободу подручја општине (Повлен).

Трећина територије општине налази се до 600 m н.в. и то претежно на југоистоку општине. Зона од 600 m до 1000 m н.в. простира се на крајњем северу и западу подручја. Најповољнији терени за развој са аспекта надморске висине простиру се уз реку Скрапеж где се већ налазе насеља и сам општински центар. То је и најнасељеније подручје са најатрактивнијим површинама за пољопривредну производњу.

Подручје општине Косјерић има умерено-континенталну климу са континенталним плувиометријским режимом. За ово подручје карактеристична су умерено топла лета и умерено хладне зиме, блага и дуга прелазна доба. Само највиши делови (преко 800 m н.в.) имају слабије изражена обележја субпланинске климе, где су лета прохладна, зиме оштре, а температурне амплитуде мале са топлијим јесенима од пролећа.

Подручје општине је брдско-планинско, и са свих страна се пружају прелепе визуре. У јесен је природа визуелно привлачнија него у пролеће, нарочито у пределима са листопадним дрвећем.

Атари насеља

Саобраћај кроз атаре, између села и њима припадајућих засеока (као и прилази углавном мањим обрадивим површинама) је веома је лошег квалитета. До обрадивих површина обично се долази пољским путевима, док су путеви између засеока у највећој мери асфалтирани, али у лошем стању. Већина путева пролази кроз Косјерић Варош као главно саобраћајно чвориште од кога се путеви зракасто шире ка периферији Општине. Највеће атаре имају насеља Маковиште (3668 ha), Дреновци (3428 ha), Сеча Река (2947 ha) и Радановци (2852 ha).

Генерално посматрано, територије унутар Општине Косјерић су прилично компактне. Унутар њих постоје простране обрадиве површине које су углавном неправилног облика што је условило и неправилну мрежу атарских путева, често намењених везама између делова насеља и засеока, али не и удобнијој вези истих са обрадивим површинама.

Ипак, анализом сваког од атара, може се констатовати правило да је свако село, а тиме и свако домаћинство, израженијом поделом на територије, има велики проценат пољопривредног земљишта. Предпоставља се да у периоду насељавања па и касније, шуме нису дељене, јер их је било у изобиљу. Повећањем броја становништва, дељене су и шуме, а онда крчењем претваране у обрадиве површине.

Насеља

У општини Косјерић, већина насеља спада у тзв. мала сеоска насеља (мање од пет стотина становника) односно мале руралне локалне заједнице. Према подацима из последњег пописа становништва (2002), само шест насеља спадају у тзв. средња сеоска насеља (више од пет стотина становника) и то су: Брајковићи, Годечево, Косјерић село, Маковиште, Радановци и Сеча Река. Већина насеља је смештена у речним долинама.

Сеоска насеља на територији општине Косјерић су већином разбијеног типа, што је последица морфолошких карактеристика терена.

Већина насеља се састоје од сеоских домаћинстава са пољопривредом као доминантном делатношћу.

Свако насеље у својој структури поседује :

1) центар, који становништво у засеоцима назива "селом", по коме се свеукупно насеље и зове и обично је у средишту околних заселака, у долини река, или на главним правцима одређеног подручја; осим становања и пратеће економије ови делови насеља имају и мањи или већи скуп јавних или сеоских функција;

2) засеоке, лоциране по читавој територији припадајућег атара, који су основни - примарни облик сеоских насеља и који као основну функцију имају становање и пратећу економију и чија је структура скуп сеоских кућишта - дворишта.

Главни отворени простори у насељу су путеви, пространа сеоска дворишта и окућнице.

Јавни отворени простори улица су запуштени, неуређени, без уличног осветљења и урбаног мобилијара. Стамбена дворишта су врло често неограђена и неуређена.

Сл. 2.43.: Типичан заселак у Косјерићком крају

Сеоска дворишта (кућишта)

У збијеним и полузбијеним селима Општине, дворишта се одликују релативно правилним облицима, најчешће правоугаоним. На простору Општине најзаступљенији је тип „дворишта у разбијеним сеоским насељима“ који су заступљени у регионима средишње, западне, југозападне Србије и Шумадије. Центри села се формирају око важних саобраћајница.

Површине нису изразито велике а основне карактеристике оваквог дворишта је подела кућишта на функционалне делове - стамбени, економски, воћњак. Веза економског дела је одвојена од стамбеног. Значајно је то да су нехигијенски објекти (стаје, ђубриша, клозети и сл.) најудаљенији од стана. Ближе кући налазе се чисте привредне зграде: амбар, кош, колница, качара и сл. Све су зграде слободно постављене на парцели па се могу добро проветравати и осветлити. Код старијих дворишта за сваку функцију, била она и најмања, грађена је посебна зграда. На новим се осећа тенденција обједињавања сродних функција, тако да се број објеката на парцели своди на најмању меру. Уједно новија дворишта овог типа имају мање површине, које су сведене на реалне потребе. Овај тип дворишта се може оценити као добар пошто су код њих функције разлучене, хигијена задовољена и обезбеђена у довољној мери. У просторном развоју овог дворишта уочавају се три фазе. Првобитно је формирано само стамбено двориште, потом настаје економски део, да би се у најкаснијој фази кућишту прикључио воћњак.

Све су ове површине релативно велике, нарочито окућница, па је цело кућиште пространо и обилује зеленилом. Нису ретка дворишта, у којима су објекти слободно лоцирани, измешани по функцији, што указује на њихову спонтану генезу и развој.

Кућа

На територији Општине Косјерић, просторно - функционални, конструктивни и обликовни развој сеоске породичне куће, настајао је током два последња века.

Развој од примитивног ка данашњем облику, кућа овог краја доживела је од краја 18. века, током 19. и почетком 20. века. Она је примала различите утицаје са околних простора, а истовремено задржавала особености које ово подручје носи, како у погледу природне средине и климе, тако и везано за демографско - социолошке карактеристике становништва и развој народног градитељства.

Историјска генеза сеоске куће у овом подручју датира од турске владавине од 1700 – 1810. у овом крају су се градила примитивна станишта попут сибаре над земуницом, савардак, кривуља, лубара да би на крају овог периода настала брвнара. У периоду од 1800-1820. године осећанка, од 1840-1880.г. шумадијска брвнара, потом од 1870-1920.г. шумадијска бондручара. У општини Косјерић има још много бондручара. Наравно, најзаступљенија кућа данас је «савремена српска сеоска кућа».

Основни материјал за изградњу старих кућа овог поднебља је дрво, зидови су од набоја, док се кров покривао шиндром или ћерамидом.

По просторном и функционалном развоју, овај тип куће је два пута трансформисан у 19. веку. Најпре је дводелна кућа прерасла у троделну без трема и четвороделну.

У почетку кућа је имала квадратни облик да би се касније мало «издужила и разудила».

У периоду између два Светска рата кућа овог краја почиње да добија варошки изглед и само поједини елементи откривају њен сеоски карактер. Програмски и развојно то је облик куће који

је логичан, који је пролазио фазе од једноделне до петоделне, задржао неке фундаменталне одлике ("кућу" и огњиште у њој, распоред соба, препознатљиве детаље крова, подрума и димњака), али је истовремено снажно искорачио ка новим градитељским просторима, претећи да у једном тренутку пређе у декаденцију, што се после Другог светског рата и догодило.

2.44.: Типична стара кућа Косјерићског краја, данас обновљена у сврхе сеоског туризма

У сеоским насељима у општини Косјерић, индивидуални стамбени објекти су различитог бонитета и времена градње, а велики број датира из прве половине XX века. Слободностојећи су, спратности од Пр до Пр+1+Пк.

2.1.8. ПОЉОПРИВРЕДА

2.1.8.1. Увод

Општина Косјерић је најсевернија општина Златиборског округа, у западном делу Србије. Према попису становништва из 2002. године општина Косјерић има 14.001 становника, у 27 насељених места која су углавном смештена у речним долинама, мада има и насеља која се налазе и на преко 1.000 м надморске висине. Општина Косјерић има 359 км².

Град **Косјерић** се налази у западној Србији, на пола пута између Ваљева и Ужица. Од Београда је удаљен 136 км. Кроз град пролази магистрални пут који, на северу, чини везу са Подрињем, Војводином и даље, са Средњом и Источном Европом.

На територији Општине налази око стотину културно - историјских споменика. Црква брвнара у селу Сеча Река један је од највреднијих културно - историјских споменика. Подигнута је у 15. веку, више пута паљена и обнављана. Данашњи изглед добила је у време Карађорђа, 1812.

године. У цркви се налази неколико веома вредних експоната: већи број икона, "Златне двери" донете из Херцеговине, путир из 1812. године и реликвија донета из Свете Горе.

У средњем веку, овај крај је био у саставу српске државе Немањина све до пада Србије под турску управу 1463. године. Током наредна два века овде су се као и пре Турака укрштали путеви, који су водили од Јадранског мора према Западној Србији и према Подунављу и истоку. Каснији ратови Аустрије и Турске прилично су проредили овдашње становништво, које је бежало у друге, безбедније крајеве и тамо остајало.

Тачно време насељавања подручја данашње општине Косјерић, према постојећи подацима, тешко је утврдити. Повећан долазак становништва почео је у другој половини XVII века, уочи познате народне побуне познате под именом Кочина крајина. Углавном су се досељавали људи из Црне Горе, источне Босне, са Златибора и Таре. Најстарији досељеници населили су, пре осталих, места: Варду, Таор и Маковиште.

Сматра се да најстарији досељеници из Црне Горе, потичу из породице Косијер. Према записима из ранијих времена, може се наћи да је Антоније Косијер дошао из Косијера, (Црна Гора), и довео своја три сина. Затим су дошли Јован Баронин, из села Баре, и његова сестра са седам синова. Забележено је да је било досељеника из села Диваца, и Црногорског Колашина. А неки документи су још прецизнији, и описују како се у Косјерићу, 1854. године, уз своју друмску механу, настанио извесни Антоније Радојевић. Овај корак охрабрио је друге трговце и сељаци да на истом месту, саграде куће и дућане. Касније је, ширењем насеља, Антоније Радојевић успео да срез премести из Ужица у тек основано место.

Тако се Косјерић почео убрзано развијати после 1882. године, иако је у томе имао сметње близине већих места каква су, у оно доба, били Ваљево и Пожега.

За варош Косјерић је проглашен 1893. године, а за град тек 30. априла 1966. године и убрзано се развија после проласка пруге Београд-Бар 1972. године.

Данас општина Косјерић према постојећим подацима и истраживањима представља територијално-друштвену целину са потенцијалним вредностима за успешан веома развој.

2.1.8.2. Опште одлике општине Косјерић

Територија општине Косјерић налази се у у јужној половини западне Србије, између Подриња, Ваљевске Подгорине, Шумадије и Западног Поморавља. Она је смештена у централном делу области Српска Црна Гора, у долини реке Скрапеж која припада сливу горњег тока Западне Мораве. Западним делом своје територије залази у Подриње. Подручје општине обухвата северни део Златиборског округа, кога чини 10 општина. Граничи се са 5 општина: Бајина Башта, Ваљево, Мионица, Пожега, Ужице. По броју становника то је најмања општина Златиборског округа, а по површини од ње је мања само општина Ариље. Долином Скрапежа воде важне саобраћајнице међународног значаја – магистрални пут Ваљево – Ужичка Пожега и железничка пруга Београд-Бар. Ове саобраћајнице су значајна веза привреде Златиборског округа са привредом осталих делова земље и важан су чинилац у међурегионалном и државном транзиту робе и путника, што их чини осовином развоја Округа, око које су сконцентрисани становништво и делатности. Општина Косјерић заузима површину од 359 km². Територија општине има облик неправилног полигона. Северни део општине је шири а јужни ужи и издужен према југоистоку низ долину реке Скрапеж. У северном делу општине се у виду клина, између насеља Маковиште и Радановци улази насеље Таор, које припада општини Ваљево.

Варошица Косјерић, административно и управно средиште општине, није смештена у геометријском центру територије, већ у јужном делу, у долини реке Скрапеж, на речној тераси, на десној обали. Положај Косјерића одређен је координатама 44° с. г. ш. и 19 55° и. г. д. Центар

варошице је на надморској висини од 418 m. На том месту се укрштају регионални путни правци, који су повезани са мрежом локалних путева, који омогућују Косјерићу природну везу са свим деловима општинске територије. Удаљеност варошице Косјерић од крајње тачке општине износи око 21 km. Већина насеља сконцентрисана је око општинског центра на удаљености до 10 km. На највећој удаљености од општинског центра су насеља Годечево (19,5 km), Варда (15,5 km), Маковиште (15 km). Територија општине обухвата 27 насеља (28 катастарских општина) која су организована у 15 месних заједница.

На подручју општине, према попису из 2002. године, има 14001 становник, у 4603 домаћинства, у којима има 3159 становника (1509 су жене) који се на неки начин баве пољопривредом. Просечна величина насеља према површини износи 13,3 km² која имају просечно 517,6 (2002. г.) становника. Према попису из 2002. године, највеће насеље је Косјерић варош (4108 ст.) и Косјерић село (1018 ст.). Остала насеља су села, са мање од 1000 становника. Општина обухвата 5,8% површине и 4,6% становништва Златиборског округа, односно 0,6% површине и 0,3% становништва Србије. Просечна густина насељености износи 39 становника на 1 km² (2002. г.), што је испод просека за Златиборски округ који износи 51 ст./1 km² (2002. године).

2.1.8.3. Анализа и оцена стања земљишта

Карактеристике рељефа Општине Косјерић

Општина Косјерић припада перипанонском делу Србије, али је под великим утицајем суседне планинско-котлинске области. Она је смештена у централном делу Српске Црне Горе, и захвата сливно подручје реке Скрапеж и њене највеће притоке Кладоробе. Северни и северозападни део територије чини подгорина Повлена (1347 m. н. в.), Маљена (1104 m. н. в.) и њихових огранака. Анализом геоморфолошких карактеристика овог подручја издвајају се две целине – *алувијална равна река Скрапеж и брдско-планинско подручје*, са највишом надморском висином у северозападном делу. Оваква висинска разлика је извесна препрека саобраћајном повезивању територије ове општине. Уз то ове рељефне целине имају различит геолошки и педолошки састав, хидролошке услове, те су погодне за гајење различитих култура.

У географском погледу то је брдско-планинско подручје. Косјерићка котлина ограничена је са североистока обронцима Маљена, на југоистоку је Честобродица, на југозападу Црнокоса, а на западу Јелова Гора. Врх Дрмановина достиже висину од 1022 m. Само насеље Косјерић је на 418 m. н. в. (највиша ката у насељу је 435 m. н. в.). На топографској карти могу се запазити морфолошке разлике, односно висинске зоне. На највећој надморској висини налазе се насеља Маковиште (у висинском појасу 700 – 1100 m. н. в.), Парамун (600 – 800 m. н. в.), Радановци (580 – 900 m. н. в.), Цикоте (460 – 900 m. н. в.), Сеча Река (480 – 900 m. н. в.) итд.

Положај и развој града Косјерић условљени су долином реке Скрапеж и њеним котлинским проширењем. Котлину је усекла река Скрапеж са притокама Лимац и Дубнички поток. Само насеље је формирано на речној тераси, која благо прелази у падине Маљена и Повлена.

Насеље се шири према брду и спушта у алувијалну равна реке. У геолошком саставу учествују серпентини, кречњаци и млађе седиментне стене (пешчари, лапорци).

Клима је умереноконтинентална, са утицајем субпланинске климе. Средња температура најхладнијег месеца јануара је око –3° С, а најтоплијег јула око 19° С. Годишња количина падавина је до 800 mm. Највише падавина има у пролеће. Пошто котлина има правац пружања

север-југ, доминирају ветрови из северног („северац“) и јужног правца („кременеац“, „југ“, „златиборац“). Ређи су „друнац“ и „бошњак“ из западног правца који доносе кишу.

Основна хидролошка обележја овом простору даје река Скрапеж са бројним притокама чија су корита нерегулисана и представљају потенцијалну опасност, јер су то планински потоци бујичарског карактера. Река Скрапеж извире на југоисточној страни Повлена. Притоке су му Кладороба и Лимац, Добрињска река и Лужница. Има променљив водостај. Када набуја таложи песак и шљунак на плодне њиве у алувијалној равни. Забележене су велике поплаве Скрапежа 1896, 1926, 1955. године. Скрапеж се код Пожеге састаје са Ђетињом и Голијском Моравицом, од којих настаје Западна Морава. *Еколошки приоритет је заштита реке Скрапеж, која се већ претворила у колектор за отпадне воде.* И поред оваквих хидролошких карактеристика подручје општине Косјерић нема некада довољне количине воде за пиће у неким периодима године, што представља један од задатака који се морају што пре решити.

Положај општине Косјерић посматран у односу на педолошку структуру, није повољан. У педолошком смислу највеће пространство у општини заузимају мање квалитетни типови и подитовиви земљишта.

У брдско-планинском делу општине преовлађују земљишта која према механичком саставу представљају иловасте пескуше и песковите иловаче (пре свега су сиромашне у хумусним материјама). На нижим теренима се наалзе смонице и гајњаче. Алувијалне заравни су под кукурузом, поврћем и ливадама, а благе стране и темена коса су под културама жита, воћњацима и пашњацима. На брежуљкастом делу је традиционално развијено воћарство. Виши планински делови су под шумом у којој преовађују буква и храст. Површине обрасле шумом износе 23878 ха (2/3 од укупне површине општине) а шумске површине су знатно мање и износе 6 282 ха.

Насеља у општини су лоцирана у долини реке Скрапеж, у северном делу Косјерићке котлине, на развођу Скрапежа, Рогачице и Дервенте, у горњем току Рогачице, на долинским странама Плошнице, Ражанске реке, Сече реке, Стојићке реке, на падинама, и косама огранака Повлена и Маљена.

Од 27 насеља њих 13 има површину атара већу од 1000 ха. Највеће атаре имају насеља Маковиште (3668 ха), Дреновци (3428 ха), Сеча Река (2947 ха) и Радановци (2852 ха).

Из расположиве литературе и документације уочавају се основне карактеристике просторног положаја општине Косјерић у Србији.

1. Територија општине Косјерић је окружена планинским огранцима Маљена, Повлена, Букова, Црнокосе и Јелове Горе, а обухвата простор од 359 km², на коме живи (2002. године) 13975 становника, што чини 0,6% површине и 0,2% становништва Републике Србије.

2. Према густини насељености сврстава се у подручја општина од 30 до 50 ст/ km²; 2002. г. 39 ст/ km²).

3. По природном прираштају становништва сврстава се у депопулациона подручја са негативним салдом механичког кретања становништва и смањењем укупног броја становника, у периоду 1981-91 за 68 ст. годишње или по годишњој стопи од -4,3 промила.

4. Од природних потенцијала истиче се земљишни фонд са високим производним могућностима за ратарско-сточарску и воћарску производњу (шљиве, ливаде, овчарство) и усмереним ограничењима у продуктивном коришћењу.

5. По степену запослености (2920 становника или 18,9% укупног становништва) сврстава се у подручја испод просека за Србију. Број запослених на 1000 становника (Србија = 100) износи 78,7.

6. По нивоу дохотка сврстава се у ред општина које остварују доходак *per capita* изнад просека за Србију (Србија = 100) који износи 132. По рангу је 21 општина у Србији.

7. Варошица Косјерић сврстава се у општинске центре величине до 5000 становника (2002. г. било је 4.108 становника).

8. По степену социоекономске и развијености укупне створене средине, подручје општине Косјерић се сврстава у средње развијена подручја.

9. По саобраћајном положају општина Косјерић се сврстава у значајан чвор друмског саобраћаја правца север-југ, са могућом перспективом изградње магистралног пута и повезивањем са Београдом.

10. По урбанистичко-морфолошким типовима сеоских насеља на подручју општине Косјерић заступљен је разбијени старовлашки тип насеља. Насеља се разликују по географском и топографском положају, величини, природним, демографским и привредним карактеристикама.

11. По степену загађености ваздуха Косјерић је испод максимално дозвољене концентрације, са истицањем концентрације типичних загађивача: честица цемента, SO₂ и чађи.

Подручје општине Косјерић по свом просторном положају и административној организацији припада Златиборском округу. Она обухвата 5,8% површине Златиборског округа, 0,63% територије Србије ван територија АП, и 0,4% укупне површине Републике. Општина Косјерић обухвата 35 800 ха укупне површине, од чега 20 268 ха или 56,6% пољопривредних, а остало су шумске и неплодне површине. На том подручју живи 15 478 становника (1991.) од чега 6 444 или 41,6% пољопривредног, 8 919 или 57,6% активног становништва.

Типови, особине и потенцијал земљишта

Подручје западне Србије, тачније територијални простор општине Косјерић одликује се разноврсним типовима земљишта различитих производно-бонитетних вредности, који се значајно разликују по литолишком пореклу, саставу, старости, дубини активног слоја, могућностима акумулације воде и производним вредностима, што се директно одражава на садашњи и будући начин коришћења земљишта.

Разноврсност педолошког покривача резултат је и значајног утицаја подлоге на којој се земљиште образовало, што се нарочито уочава када се упоређују земљишта на серпентину, кречњаку, шкруљцима, пешчарима, итд.

Разноврсност геолошке подлоге значајно утиче, како на механички састав, тако и на брзину и правац хемијских процеса, дубину поземне воде, па самим тим и на типове земљишта.

Скелетна земљишта на серпентину заузимају јужне стране Маљена у атарима села Росићи, Скаваци и падинама Козомора. Карактеристично је да се на серпентину ствара земљишни слој који је у већем делу плитак, вегетација је слабо развијена, подлога непропустљива, а могућност акумулације воде мала и због тога су подложна ерозији.

Ова земљишта су сиромашна хранљивим материјама, имају мало калцијума, калијума и натријума, а богата су магнезијумом и гвожђем. На скелетним земљиштима може се гајити само шума, јер доминира скелет (преко 60%). На плитком скелетоидном земљишту гаји се шума, најчешће борова, а на пропланцима расте трава. Најчешћа боја земљишта на серпентину је црна, то су релативно сува земљишта, и према хемијској реакцији, припадају слабо киселим

земљишима. Удео хумуса може бити и више од 9%, а најчешће је 5—7% у зависности степена еродираниости, надморске висине и врсте биљног покривача. Производна вредност зависи од дубине земљишног слоја и количине скелета. И поред тога што им се не поклања већа пажња, ливаде и пашњаци на овом земљишту су солидног квалитета.

Смеђе рудо земљиште на кречњаку заступљено је у Маковишту, потесу Реновици, у атару села Парамуна према Радовинцима, у Галовићима (уз реку Скрапеж), у Бјелоперици и западном и јужном делу села Тубићи. Боја му је смеђа, мада може бити скоро мрка, а ако је земљиште претворено у оранице, онда је отвореносмеђе боје. Ова земљишта су добро пропустљива за воду, сиромашна су фосфором, слабе до средње киселе реакције, са малим садржајем хумуса, који у многим случајевима зависи од степена еродираниости, надморске висине и врсте биљног покривача. Најчешће се користе као шуме и пашњаци, и оправдано их је, уз примену одређене агротехнике и ђубрења, на равним и заштићеним теренима користити као ливаде и оранице.

Смеђе скелетоидно земљиште на шкриљцима је најчешћи тип земљишта у деловима општине изнад 800 м, претежно у југозападном делу општине. Распрострањено је у атарима села Годечево, Варда, Руда Буква, Сеча Река, Цикота и источном делу Годјева. Лежи на палеозојским шкриљцима, али због присуства песковитог материјала површине које се обрађују доста су подложне брзој ерозији и процесу промене хемијских особина, и према киселој реакцији. Земљиште је доста суво, јаче кисело и незасићено базама. Плодност овог земљишта на нагибима је незнатна, поготову ако се не уносе органска ђубрива.

Ова земљишта, по свим својим особинама, предоређено је за шуме, ливаде и пашњаке, а за њивске културе ово земљиште је неподесно. Међутим, уколико се ђубре, ова земљишта могу бити погодна за гајење воћа, кромпира и крмног биља. Инсистирањем на производњи крмног биља и воћа, на овим просторима земљиште би се заштитило од спирања, а истовремено би давало добре приносе.

Смеђе кисело земљиште на дијабазу је плитко кисело земљиште, смеђе боје и слабе моћности. Јавља се на обронцима Маљена и Повлена, у пределу Букова, Дреновца, Радановца и западно од Косјерића према Субјелу - у атару села Шеверљуге и Мушићи. Терен на којем се налази ово земљиште морфолошки се састоји од већег броја увала и грена, чије су стране веома стрме.

Производна вредност није велика и може се сматрати добрим шумским стаништем (које спречава ерозију). Није повољно за окопавине и жита али се може гајити кромпир, шљива, јабука, рибизла и малина. На овим земљиштима могуће је направити добре вештачке ливаде. У циљу одржавања и поправљања овог земљишта треба потпуно искључити обраду, а на неким површинама га и пошумити. Посебну пажњу терба посветити мелиорацији и ђубрењу пашњака.

Смонице у границама испитиваног простора заузимају више положаје старијих речних тераса јужно од Ражане и показује везу углавном са литолошким карактером неогених седимената. Спада у квалитетнија земљишта на овом простору. Овај тип земљишта карактерише појачана влажност и неотицање воде по површини, а однос глине и песка је 1:1. Смонице спадају у јако кисела земљишта која садрже 2 до 2,5% хумуса а количине расположивог азота и фосфора су мале. Представљају земљиште релативно високе производне вредности, али има и неповољне физичке особине уз средњу хранљивост материја. Услед тога, треба перманентно радити на поправљању њене структуре и физичких особина, уз систематско коришћење органских и минералних ђубрива. Овим мерама би се бонитет смонице битно побољшао и могла би се привести врло вредним производним карактеристикама.

Параподзол (псеудоглеј) заузима веће површине у централном делу општине Косјерић, између

Годјеваче и Ражанске реке, леву долину страну реке Скрапеж, низводно од Косјерића. По правилу, већина ових земљишта користи се за ливаде, а на површинама које се обрађују приноси су мали и нестабилни. Ово земљиште се образује на глини, различитим пешчарима и лапорцима у условима влажније климе и на брдско- планинским теренима. Боја је сиво-смеђа, врло је неповољних водних особина, задржава горњу подземну воду, што има негативне последице у периоду вегетације. Производна вредност је доста ниска, земљиште је сиромашно хумусом, низак је садржај азота и фосфора. Због тога дубока обрада, одстрањивање сувишних вода и употреба органских и минералних ђубрива основни су предуслови за коришћење ових земљишта. За привођење ових земљишта агрикултури неопходне су посебне агломерације, и тада се могу користити за производњу жита, крмног биља, воћа и сена. Даље коришћење ових земљишта захтева неопходну промену структуре производње на њима, што се, углавном односи на смањење окопавина и форсирање производње крмног биља.

Алувијално-флувијална земљишта овог подручја су састављена најчешће од песка и шљунка, са већим процентом крупног песка односно од наноса који настају од материјала који се доноси са подручја палеозојских шкриљаца, уз присуство глине и иловастих алувијаних наноса, заузимајући ужи простор дуж доњих делова Скрапежа, Кладоробе и Ражанске реке. Спадају у потенцијално најплоднија земљишта простора општине Косјерић. На њима најбоље успевају жита, поврће и крмно биље.

Производне карактеристике ових земљишта су добре, али често различите околности умањују њихову пољопривредну вредност, а често и онемогућавају гајење било којих усева. Пре свега, то је опасност од поплава и наношења материјала са околних терена бујицама, а у доба топљења снега често је онемогућена благовремена обрада и сетва.

Описана разноврсност и особине земљишта на простору општине Косјерић намеће потребу за комплексне мелиративне интервенције, које би решиле низ сложених, постојећих проблема, зашта су потребно време и знатна материјална средства.

Велике површине земљишта на просторима општине Косјерић су формиране на подлогама врло погодним ерозији (шкриљци, пешчар, серпентин). Плитка земљишта слаба везаност њихових честица и недовољно изражена структура узроци су јачем интензитету ерозије земљишта на овим просторима. На оваквим материјалима ерозивни поточићи лако усецају корита, услед чега су на нагибима честе вододерине и јаруге.

Поред природних чинилаца, *антропогено дејство* (човек) је врло чест узрок изразитијим ерозивним порцесима на просторима општине Косјерић. Неприлагођени начин коришћења земљишта и промене природне вегетације под утицајем човека, чести су узрочници појави јаче ерозије. Теренска истраживања неколико Аутора (Пољопривредни факултет, Београд, Институт за земљиште, Топчидер-Београд), указују на појаву њивског коришћења земљишта са коефицијентом преко 30%, а ближе насељима и чак до 60%, као и на надморским висинама чак до 800 м, што утиче убрзану појаву ерозивних процеса. Чест је случај и неприлагођености правца пружања и величине њива на нагнутим теренима, наима њиве се често пружају дуж нагиба, па се у истом правцу погрешно обрађују, што је важан чинилац појачане ерозије земљишта. И неправилно трасирани правци сеоских путева, коридори вуче дрвене грађе из шуме, кретање стоке по пашњацима и др. такође, су врло чест узрочник појачане ерозије. На просторима општине Косјерић највећи део земљишта је захваћен врло слабом ерозијом, али се за даље њихово коришћење поставља потреба увођења или проширивања заштитних мелиоративних мера и противерозионих техника. Ово нарочито важи за њивске и пашњачке површине.

Ерозија прве категорије (ексцесивна ерозија), везана је, у већини случајева, за колске путеве и стазе, сточарске путање, неправилно трасиране и хидролошки нерегулисане путеве, огољене површине на већим нагибима - без педолошког и вегетацијског покривача. Јака ерозија (друге

катеорије) је изражена на пољопривредном земљишту, пре свега на ораницама под већим нагибом, али је запажена и у малињацима који су на нагибима већим од 10°. Средња ерозија (треће категорије) јавља се на пољопривредним површинама под мањим нагибима. Да би се земљиште заштитило, мора се, пре свега, водити рачуна о правилном коришћењу сваке њиве, нагибу, потесима на којима треба гајити оне културе које ће земљиште најбоље заштитити, уз правовремену примену свих превентивних антиерозионих мера.

Табела 2.29.: Продуктивна земљишна површина (ха) у општини Косјерић по катастарским културама и класама, (2002. година)

Површина	I	II	III	IV	IV	V	VI	VII	VII
Њива	20	89	255	665	1318	1205	1865	319	5 736
Воћњак	4	149	1141	1116	235	6			2 651
Ливада	20	398	1822	1741	2739				6 720
Пашњак	12	84	579	2436	1991				5 102
Шума	57	615	3605	8666	935				13.878

* Разлику до укупне површине чини неплодно земљиште (1.665 ха).

На основу података из Таб. 1. може се констатовати:

Најбољих земљишта прве и друге катастарске класе има око 1.468 ха или 4,2% укупне површине општине Косијерић. Од укупне површине под њивама овим катастарским парцелама лама припада 109 ха или само 2.0%. Посебно треба истаћи да је, од укупне површине која припада овим, најквалитетнијим катастарским класама – 672 ха, односно 46.4% под шумама.

Земљишта треће и четврте катастарске класе заузимају 22.026 ха или 64.6%. Од укупне површине под њивама, овим катастарским класама припада 920 ха или само 16,0%. Од укупне површине која припада овим катастарским класама око 12.271 ха односно 55.7% је под шумама. Земљишта слабијег квалитета (V,VI,VII и VIII катастарска класа) заузимају 10.613 ха или 30.2%. Од укупне површине под њивама овим катастарским класама припада 4.707 ха или чак 82.1%;

Табела 2.30.: Структура продуктивних земљишних површина по катастарским класама у општини Косјерић, по насељима, у 2002. години

Насеље /Класа	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Бјелоперица	0.2	4.9	39.6	29.9	18.1	4.7	2.6	0.0
Брајковићи	3.7	23.8	43.1	23.1	5.6	0.7	0.0	0.0
Варда	0.0	0.0	6.9	47.8	24.8	1.4	19.1	0.0
Галовићи	3.2	19.6	34.4	31.2	7.9	2.1	1.6	0.0
Годечево	0.0	0.0	3.7	37	35.7	2.0	16.5	5.1
Годљево	0.0	6.4	38.4	34.4	8.3	10.2	2.3	0.0
Г. Полошница	0.0	0.0	9.9	57.9	14.4	2.9	14.7	0.2
Д. Полошница	0.0	0.1	13.1	51.0	17.4	3.1	14.9	0.4
Дреновци	0.0	2.1	9.6	65.2	16.4	2.2	2.1	2.4
Дубница	0.0	4.6	47.4	25.6	17.1	5.3	0.0	0.0
Косјерић варош	4.5	21.2	25.4	31.8	16.4	0.7	0.0	0.0
Косјерић село	0.4	3.7	14.9	50.0	9.8	5.7	15.3	0.2
Маковиште	0.0	0.0	3.5	33.8	52.6	3.7	5.5	0.9
Мионица	0.0	3.1	47.8	34.2	14.9	0.0	0.0	0.0

Мрчићи	0.1	2.8	12.1	77.4	4.5	1.5	1.0	0.6
Мушићи	0.0	3.6	49.7	30.7	12.3	3.7	0.0	0.0
Парамун	0.0	2.1	21.9	53.8	13.0	9.2	0.0	0.0
Радановци	0.0	1.9	21.6	32.7	38.6	2.9	0.3	2.0
Росићи	0.0	3.6	20.0	63.6	10.3	2.5	0.0	0.0
Руда Буква	0.1	0.2	12.5	55.6	15.1	1.1	15.0	0.4
Сеча Река	0.5	1.8	20.3	38.5	22.3	7.2	9.0	0.4
Скавци	0.0	2.3	31.4	43.3	22.2	0.7	0.1	0.0
Стојићи	0.0	10.8	40.3	22.7	24.2	2.0	0.0	0.0
Субјел	0.8	6.8	50.3	28.2	8.5	4.8	0.6	0.0
Тубићи	0.3	5.1	34.8	39.1	9.8	2.0	6.8	2.1
Цикоте	0.0	0.5	12.8	39.9	20.9	7.7	17.1	1.1
Шеврљуге	0.0	17.0	51.4	20.0	9.0	2.6	0.0	0.0

Анализом података (Табела 2.), може се видети да од укупне продуктивне површине општине Косјерић или тачније 25,9% је I, II и III катастарска класа, а IV катастарској класи припада 42.9% укупних површина.

Највеће учешће површина II катастарске класе има насеље Брајовићи (23.8% од укупне површине катастарске општине), затим следе Косијерић Варош (21.2%), Галовићи (19.6%), ...

Учешће површина III катастарске класе највеће је у насељу Шеврљуге (51.4% од укупне површине катастарске општине), затим следе Субјел (50.3%), Мушићи (49.7%), ...

Површине IV катастарске класе највише су заступљене у насељу Мрчићи (77.4% од укупне површине катастарске општине), затим следе Дреновци(65.2%), Росићи (63.62%),

Учешће површина слабијих катастарских класа указује да је највеће учешће површина V катастарске класе у насељу Маковиште (52.6% од укупне површине катастарске општине), затим следе Радановци (38.6%) и Годечево (35.7%); највеће учешће површина VI катастарске класе има насеље Годљево (10.2% од укупне површине катастарске општине), затим следи Парамун (9.2%) и Цикоте (7.7%); највеће учешће површина VII катастарске класе има насеље Варда (19.1% од укупне површине катастарске општине), затим следе Цикоте (17.1%) и Годечево (16.5%); и на крају, највеће учешће површина VIII катастарске класе има насеље Годечево (5.1% од укупне површине катастарске општине), затим следе Дреновци (2.4%) и Тубићи (2.1%).

Посебно је значајно истаћи да насеља Брајковић и Мрчићи преко 90% укупне своје површине имају катастарске класе I до IV, док насеља Годечево и Маковиште преко . своје површине имају у четири лошије катастарске класе (V,VI,VII,VIII).

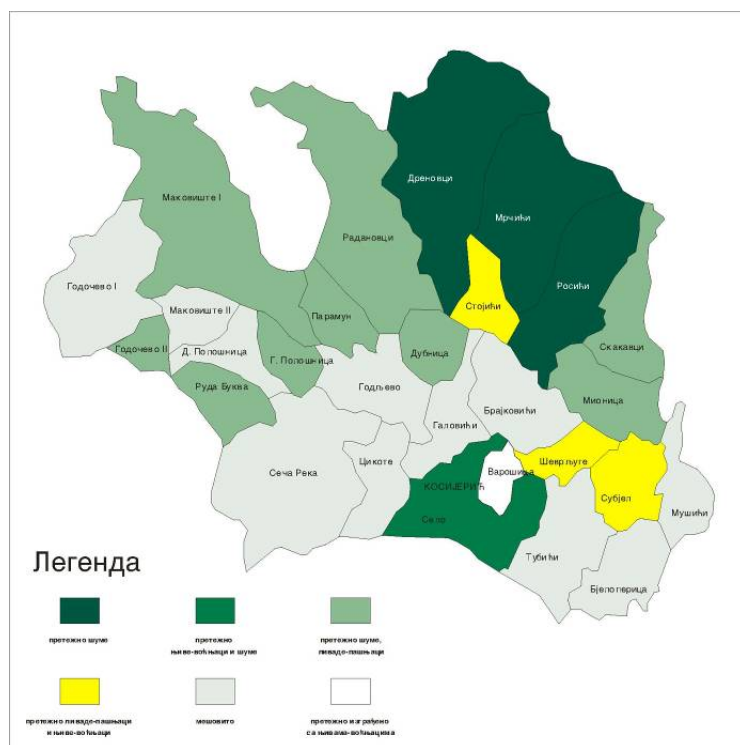
Оцена земљишта, као потенцијала за пољопривредну производњу показује да простор општине Косијерић (према подацима литературе) спада у просечне брдско-планинске просторе.

Структура земљишних површина по катастарским културама и класама указује да су на територији општине Косијерић, развијене све гране пољопривредне производње (ратарство, воћарство и сточарство) - осим виноградарства.

Промене у начину коришћења земљишта, по појединим категоријама, указују на смањење значаја пољопривредне производње. Међутим, испољени тренд смањења пољопривредних површина и промена начина коришћења земљишта унутар појединих категорија указује на

ширење површина мање продуктивног коришћења земљишта и свеукупног прцеса екстензивирања пољопривредне производње - осим у случају малина – чије су површине последњих деценија у експанзији.

Слика 2.45.: Категорије коришћења земљишта у насељима општине Косјерић 2002. године

Подручје општине Косијерић од давнина је познато као воћарски крај, пре свега погодан за производњу шљива и јабука. Истраживања на терену указују да су шљивици, углавном, пропали и стари, и да их треба обнавити.

Анализа података о стално травнатим површинама (ливаде и пашњаци) у општини Косијерић указује да су те површине значајне, али да је њихово стање далеко од задовољавајућег, састав трава је у већини случајева неповољан, а количина травне масе по јединици површине релативно мала.

Многобројни корови (неретко врло штетни за исхрану и здравље животиња) и све јача ерозија погоршавају стање пашњака и значајно доприносе њиховој деградацији. Увидом у ситуацију на терену слободно се може констатовати да не постоји ливада или пашњак без коровских биљака – са мањом или већом заступљеношћу. Ове травне површине се непрекидно експлоатишу, било косидбом или испашом, најчешће се не ђубре, иако се правилно развиће и пораст трава без ђубрења не може замислити. На највећем делу травнатих површина једино се чисти камен и парцеле евентуално ограђују.

О потреби измене травног покривача и заснивања нових ливада и пашњака на просторима општине Косијерић нема видних акција. Ситуација на стално травнатим површинама указује на императивну потребу примене мелиоративних мера (ђубрење, подсејавање, сузбијање коровских биљака, крчење жбуња и др.) и заснивање вештачких ливада, дакле свеукупне поправке и подизања продуктивности производње, чиме би се оствариле могућности повећаног приноса и квалитетније сточне хране. Ово је веома одговоран посао који захтева укључивање

стручњака различитих специјалности - за земљиште, ливадарство, сточарство, ерозију и др.

2.1.8.4. Потенцијал земљишта Општине Косјерић

Према постојећим истраживањима, структура коришћења укупне земљишне површине општине Косјерић, изгледа:

- Шуме (38,7%),
- Ливаде (18,1%),
- Оранице (16,1%) и пашњаци (15,1%),
- Воћњаци (7,3%),
- Неплодно земљиште (4,7%),
- Винограда и трстика, бара и рибњака, нису статистички регистровани.

Простор општине Косијерић одликује се разноврсним типовима земљишта, различитих производно-бонитетних вредности:

Скелетна земљишта на серпентину заузимају јужне стране Маљена у атарима села Росићи, Скавци и падинама Козомора. На скелетним земљиштима може се гајити само шума, најчешће борова, а на пропланцима трава. И поред тога што им се не поклања већа пажња, ливаде и пашњаци на овом земљишту су солидног квалитета.

Смеђе рудо земљиште на кречњаку заступљено је у Маковишту, потесу Реновици, у атару села Парамуна према Радовинцима, у Галовићима (уз Скрапеж), у Бјелоперици и западном и јужном делу села Тубићи. Најчешће се користе као шуме и пашњаци.

Смеђе скелетоидно земљиште на шкриљцима је најдоминантнија врста земљишта у деловима изнад 800 m, претежно у југозападном делу општине. Распрострањено је у атарима села Годчево, Варда, Руда Буква, Сеча Река, Цикота и источном делу Годњева. Ова земљишта, по свим својим особинама, предоређена су за шуме, ливаде и пашњаке. Међутим, уколико се ђубре, ова земљишта могу бити погодна за гајење воћа, кромпира и крмног биља. Инсистирањем на производњи крмног биља и воћа, на овим просторима земљиште би се заштитило од спирања, а истовремено би давало добре приносе.

Смеђе кисело земљиште на дијабазу јавља се на обронцима Маљена и Повлена, у пределу Букова, Дреноваца, Радовинаца и западно од Косјерића према Субјелу - у атару села Шеверпуге и Мушићи. Производна вредност није велика и може се сматрати добрим шумским стаништем (које спречава ерозију). На овим земљиштима могуће је направити добре вештачке ливаде.

Смонице заузимају више положаје старијих речних тераса јужно од Ражане. Спада у квалитетнија земљишта на овом простору. Интервентним мерама би се бонитет смонице битно побољшао и могла би се привести врло вредним производним карактеристикама.

Параподзол (псеудоглеј) заузима веће површине у централном делу општине Косијерић, између Годњева и Ражанске реке, леву долину страну Скрапежа, низводно од Косијерића. Већина ових земљишта користи се за ливаде, а на површинама које се обрађују приноси су мали и нестабилни.

Алувијално-флувијална земљишта -заузимају ужи простор дуж доњих делова Скрапежа, Кладоробе и Ражанске реке. Спадају у потенцијално најплоднија земљишта простора општине Косијерић. На њима најбоље успевају жита, поврће и крмно биље. Њихову продуктивност угрожавају поплаве и наносења материјала са околних терена бујицама, а у доба топљења снега често је онемогућена благовремена обрада и сетва. Разноврсност и квалитет земљишта на простору општине Косјерић намеће потребу за низом мелиоративних подухвата, како би се решило низ сложених, постојећих проблема, зашто је потребно време и знатна материјална средства.

Оцена земљишта, као потенцијала за пољопривредну производњу

Простор општине Косијерић као просечан брдско-планински простор може окарактерисати:

Најквалитетнија земљишта прве и друге катастарске класе заузимају 4,2% укупне површине општине Косијерић. Од укупне површине под њивама овим катастарским класама припада само 2.0%. Од укупне површине која припада овим, најквалитетнијим катастарским класама 46.4% под шумама. Највеће учешће површина I катастарске класе има насеље Косијерић Варош (4,5% од укупне површине катастарске општине), затим следе Брајковићи (3,7%), Галовићи (3,2%) и др. Највеће учешће површина II катастарске класе има насеље Брајовићи (23,8% од укупне површине катастарске општине), затим следе Косијерић Варош (21,2%), Галовићи (19,6%), ...

Земљишта III и IV катастарске класе заузимају 64.6%. Од укупне површине под њивама, овим катастарским класама припада само 16,0%. Од укупне површине која припада овим катастарским класама 55,7% је под шумама. Учешће површина III катастарске класе највеће је у насељу Шеврљуге (51,4% од укупне површине катастарске општине), затим следе Субјел (50,3%), Мушићи (49,7%) и тд. Површине IV катастарске класе највише су заступљене у насељу Мрчићи (77,4% од укупне површине катастарске општине), затим следе Дреновци (65,2%), Росићи (63,62%).

Земљишта слабијих катастарских класа (V, VI, VII и VIII), према постојећим подацима заузимају 30.2%. Од укупне површине под њивама овим катастарским класама припада чак 82.1%; Учешће површина слабијих катастарских класа указује да је највеће учешће површина V катастарске класе у насељу Маковиште (52,6% од укупне површине катастарске општине), затим следе Радановци (38,6%) и Годечево (35,7%); највеће учешће површина VI катастарске класе има насеље Годљево (10,2% од укупне површине катастарске општине), затим следи Парамун (9,2%) и Цикоте (7,7%); највеће учешће површина VII катастарске класе има насеље Варда (19,1% од укупне површине катастарске општине), затим следе Цикоте (17,1%) и Годечево (16,5%); и на крају, највеће учешће површина VIII катастарске класе има насеље Годечево (5,1% од укупне површине катастарске општине).

Као општу напомену истиче се нужност напуштања досадашњег концепт аграрног развоја базираног искључиво на примарној пољопривредној производњи и укључује неаграрне делатности као што је прерада пољопривредних производа, посебно локално препознатљивих специјалитета (пршута, сир, кајмак, кукурузно брашно....), стилизоване производе домаће радиности, сеоски туризам и слично.

Економски исплативијем коришћењу расположивог пољопривредног земљишта може да се допринесе и увођење у производњу нових домаћих и страних сорти прилагођених локалним климатским условима, као и примена одговарајуће агротехнике и технологије производње на тржишно оријентисаним приватним газдинствима у општини.

Укупњавањем газдинства и њихова специјализација ка профитибилнијим линијама ратарске (семенски кромпир, јачам, раж, лековито боље...), воћарске (малина и купина, шљива, јабука...), пчеларске и сточарске производње (овчарство, козарство, коњарство, кунићи..) за шта је потребна економска и институционална подршка Општине и Републике Србије.

Према квалитету земљишта и морфометријским карактеристика терена, према постојећим истраживањима (Шеварлић 2002., ет. ал.), у планирању развоја пољопривреде на подручју општине треба рачунати на :

- Апсолутно смањење површина под ратарским усејима (оранице слабијег квалитета

преводити у воћњаке),

- Повећање површина под воћњацима,
- Повећање површина под ливадама и пашњацима и
- Веома значајно повећање површина под шумама.

2.1.9. ЦЕНТРАЛНЕ ФУНКЦИЈЕ И УСЛУЖНИ И ПОСЛОВНО - ПРОИЗВОДНИ СИСТЕМИ**2.1.9.1. ПРИСТУП****Предмет и фокус посматрања**

У овом делу као посебан фокус посматрања издвојени су сектор услуга и производно-пословних система. Разлози неопходности интегралног приступа и посвећивања посебне пажње развоју ових сектора садржани су у значају и улози ових система у савременим трендовима регионалног и просторног развоја на европском нивоу. У последње две декаде урбана економија европских региона пролази кроз фундаменталне промене, усмерене ка одумирању друштвено-економског модела заснованог на индустријској производњи.

Пад индустријске производње у Европи започео је 70их година, а добио је на замаху 80их и 90их година као последица бројних цивилизацијских развојних фактора као што су (L.Vinci, 2005): - иновације у производним процесима, настале као последица увођења савремених информационих технологија и роботике у производни поступак, што је резултирало општим падом потребе за радном снагом и повећањем броја запослених, - нови светски стандарди у систему просторне атрикулације производних јединица, који воде ка трансформацији производног сектора од великих индустријских гиганата, чија је производња заснована на скупој масовној радној снази, ка **развоју система мрежа средњих и малих производних јединица са јефтинијом радном снагом и флексибилном организацијом, просторно и функционално повезаних на нивоу региона**, - државне фискалне кризе, које се у европским економским моделима јављају у многим индустријским секторима, која води ка реформи европских развојних структурних фондова.

Савремени глобални, па и европски трендови усмерени су ка организационом реструктурирању масовне индустријске производње, ка мрежној **организацији малих и средњих предузећа у регионалне територијалне производно-пословне системе**. Разлози оваквих трансформација и фокусирање на регионални ниво, нису више само ослоњени на локалне материјалне и људске ресурсе, већ све више на локалне специфичне услуге високог квалитета: глобалне компаније су заинтересоване за територијално организоване производно-пословне системе које обезбеђују специфичну понуду високог квалитета, праћене квалитетним професионалним и технолошким локалним формацијама. У том смислу, наступ на тржишту инвестиција у „нове економије“ подразумева на нивоу управљања и планирања регионалним и урбаним развојем, формирање развојних стратегија интернационалног карактера у циљу постизања ефективног **територијалног маркетинга кроз афирмацију локалних ресурса као компетитивних предности**.

Као последица претходно наведених глобалних трендова алокације економских ресурса на региоални ниво, **као посебан додатни фактор увећања локалне економске вредности**, осим нове организације производно пословних система, **су вредности културно-историјских и природних ресурса**. Туризам као привредна грана у последњој декади, на светском, па и европском нивоу бележи значајан раст, што је последица преорјентације туристичке понуде на **тематски орјентисану туристичку понуду**, и то пре свега у домену културних или природних **специфичности**. У том смислу, сектор услуга добија посебан значај и јавља се као битан развојни фактор, који више није усмерен само ка задовољавању локално испољених потреба.

Савремени приступ управљању и планирању развојем пословно-производних и услужних система, према искуствима и савременим приступима у европским земљама, прилично се разликује у односу на наше досадашње планерске приступе. Суштинска разлика у приступу заправо је резултат другачије логике друштвено-економске и социјалне организације друштва. Ту се пре свега мисли на логику друштвене организације у којој доминира приватни сектор у односу на државни. **Услужни и производно-пословни системи у овом случају примарно су резултат деловања приватног сектора, а веома ограничено предмет државног сектора. Улога државног (јавног) сектора везана за ове системе би у будућности требало да се одвија више у подстицању праћења, планирања и организације развојних процеса за стварање просторно-функционалног оквира за веће учешће приватног сектора.**

Услужни и производно-пословни системи по својој природи, као **радно и капитално интензивне делатности**, генеришу **функције централитета** у простору. Централне функције (или функције централитета), као израз односа међузависности друштвено-социјалних потреба и одговарајућег просторног облика, резултат су деловања читавог спектра разноврсних активности. У том смислу, када се за основу класификације централних функција узму карактеристике друштвених потреба којима су оне коресподентне, у погледу начина њиховог задовољавања и просторног организовања, онда говоримо о три основне групе, које даље садрже низ подгрупа различитих активности: 1. **Функције друштвеног стандарда јавног и приватног сектора** (култура и уметност, образовање и наука, здравствена и социјална заштита, спорт и рекреација, 2. **Комерцијалне функције приватног сектора** (услуге свих врста: трговина, угоститељство, пословање..., и производно- пословне делатности) и 3. **Функције управљања и заштите** јавног сектора (управне и јавне институције и предузећа, институције одбране и заштите, ...)

Обзиром да наше друштвено окружење пролази кроз транзиционе промене усмерене ка моделима тржишно заснованих друштвених система, планирање развоја централних функција примарно је усмерено на деловање у два правца: **1. планирање развоја централних функција друштвеног стандарда и управљања и заштите као основних друштвено-социјалних компоненти примарно у домену јавног сектора и 2. планирање развоја комерцијалних централних функција и дела функција друштвеног стандарда који су у опсегу деловања приватног сектора.**

Централне функције које спадају и у домен јавног сектора имају специфичну логику развоја и резултат су друштвених напора да се тржишна логика развоја контролише и усмерава у циљу остварења опште друштвених вредности, односно ка остварењу жељених ефеката у домену остварења минималног друштвеног стандарда. Ово се пре свега односи на активности образовања и науке, културе, социјалне и здравствене заштите, спорта и рекреације, управе, одбране и заштите..., односно на оне активности које су препознате као неопходан чиниоц опште друштвеног социјалног развоја и које морају у одређеном обиму бити приступачне свим слојевима друштва без обзира на њихов економски статус.

Са друге стране, у домену **развоја комерцијалних централних функција (услужни и производно-пословни системи)** и централних активности друштвеног стандарда у деловању приватног сектора (приватне школе, културни и рекреативни центри, здравствене установе, и сл.) основни генеративни фактор представља тржиште приватног капитала и његов крајњи комерцијални ефекат, односно конкуренција интереса приватних предузетника и бенефита крајњих корисника. Обзиром на динамичност и променљивост и високу тржишну зависност ових активности веома је тешко развој комерцијалних функција дефинисати само у односу на претпостављене економске параметре развоја, јер се у том случају изостављају његови суштински градивни елементи : специфични просторни облици и мреже и потребе. **Наиме, са развојем социјалног и економског статуса грађана и просторно-организациони облици централних активности се мењају, па сходно томе не значи да нужно са порастом степена**

потрошње линеарно расте и потреба за простором намењеним комерцијалним централним активностима³.

У том смислу *тешко је на веома дугачке рокове предвиђати једнозначни правац развоја услужних и производно-пословних система*. Планирање развоја комерцијалних централних функција могуће је релативно позудано предвиђати онолико колико дозвољава већ развијена структура система центара до свог максималног искоришћења. Оног тренутка када постојећа структура не може да задовољи потребе за даљим развојем централних активности оне почињу да освајају нове просторе, што се може делимично планирати познавајући **логику њихове дистрибуције**, али никако детерминисано. У том моменту ове функције битно утичу на развој општине у целини, што је прави тренутак за преиспитивање дугорочног планског документа, његову проверу и допуну.

Обим и динамика промена у оквиру сектора комерцијалних централних активности – услужних и производно-пословних система у нашем окружењу указују на значајне промене у структури носилаца урбаног развоја, па сходно томе и процеса промена, које сада иду у прилог приватног сектора и његове краткорочне тржишне политике. Промене генеративних фактора развојних процеса најбоље се огледају у појави њихове концентрације у већ формираним централним зонама, за разлику од некадашње логике плански диктиране дисперзије на секундарне центре. **Потреба за концентрацијом** производ је предоминантног интереса његових носилаца, а то је максимизација профита у најкраћем могућем року са што је могуће мањим улагањима. Појава дисперзије у мање развијеним зонама последица је далеко мањег обима почетних улагања са извесним али мањим профитним добитком.

Приступ планирању и управљању развојем овог сектора требало би да акцептира следеће принципе: 1) **Отвореност и ефективност плана** и 2) **Ефикасност управљачких механизма имплементације**.

Тржишна, комерцијална димензија услужних и производно пословних система као генератора централних функција у мрежи насеља, захтева спремност локалне управе да брзо и ефективно реагује на све приватне иницијативе омогућавајући њихову ефикасну реализацију, у оквирима стратешки дефинисаних и јавно верификованих циљних ефеката развоја. У том смислу, локална управа мора увек имати у виду да **свака иницијатива за градњом, добро усмерена, води развоју. То имплицира да је неопходно развијање ефективне планске основе и палете управљачких механизма за имплементацију који ће омогућити њену ефикасну реализацију. Ефективни плански основ је онај који има способност да одговори и прилагоди се процесима друштвеног и просторног развоја.**

Када се овакав концептуални приступ планирању услужних и производно-пословних система посматра у односу на наше тренутно стање друштвено-економског развоја онда се заправо може закључити да се ради о планирању у контексту са великим степеном неизвесности будућих исхода. У том смислу, приступ планирању развоја ових система, мора бити отворен и орјентисан ка кратким временским хоризонтима у оквиру којих се могу формулистати основне стратегије уско везане за кључне развојне факторе и на основу реалних процена могућности за њихову имплементацију. Детаљна програмско - просторна разрада услужних производно-пословних ситета у средини са неизвесним правцима развоја заправо постаје задатак

³ Терцијарне активности су у протеклом периоду заправо биле носилац друштвених активности. Експанзија терцијарних активности углавном је узрокована променама у структури радних активности становништва. Становништво у урбаним срединама у протеклих 10 година радне активности преусмерава углавном ка активностима терцијарног сектора. Тако су убрзани процеси трансформације просторних урбаних структура. Ови процеси, међутим, нису праћени екстензивним инвестирањем у нову изградњу, напротив били су усмерени ка трансформацији коришћења већ изграђених структура и јавних простора. За протеклих десет година карактеристична је појава приватизације коришћења јавних градских простора. У одсуству урбане регулативе која би омогућила усмеравање и контролу ових процеса није било могуће обезбедити: - адекватан однос између терцијарних активности и гравитационих подручја, - контролисану дистрибуцију на територији града, - адекватну изградњу на микролокационом нивоу, - потребно опремање простора, - неопходну комплексну урбану равнотежу са осталим активностима. Овај тренд се наставио све до данас са геометријском прогресијом. У последњих неколико година процеси развоја централних активности усмерени су више ка постојећим просторима централитета. Побољшање укупних економских услова и поновно оживљавање законске регулативе, гаси активности сиве економије, суспреже напад на јавне просторе и преусмерава развој терцијарног сектора на просторе бивших друштвених комерцијалних субјеката, који су изгубили тржишну утакмицу и у процесу приватизације прелазе у домен приватног сектора, па сходно томе добијају профитабилније коришћење.

општинске управе која ће на основу мониторинга дејства тржишта у простору, контролисати процес имплементације основних стратегија и покушавати да својим деловањем максимално стимулиште приватну иницијативу да делује у правцу укупних бенефита дате средине.

Полазно опредељење приступа развоју услужних и производно-пословних система је **дефинисање могућег вида организације** ових подсистема у односу на факторе развоја, **развојне карактеристике и капацитете посматране просторне структуре** у релацији са **досадашњом логиком развоја** ових подсистема и **логиком успостављања релације са крајњим корисницима- грађанима**. Оваквим дефинисањем се заправо одређују **граничне вредности** њихове могуће концентрације не улазећи у прецизно дефинисање којим ритмом и интензитетом ће се они развијати. Стратешки плански акт треба да понудити више нових просторно-структурних пунктова развоја, који треба да послуже као **полуга развоја** нових просторних целина.

Методолошке поставке

Уколико се за основ класификације центара (просторних облика у којима се испољавају функције централитета као резулата деловања концентрисаних централних активности), узму потребе становништва онда се заправо ради о функционалној класификацији центара којом се они деле на : - **опште центре**, у којим су заступљене активности који одговарају потребама највећег дела популације гравитационог подручја центра, и – **специјализоване центре**, који су у функцији специфичних, ванредних или посебних потреба популације, или дела популације на ширем просторном нивоу. За разлику од општих центара у којима се групишу комуникационо интензивни садржаји, што подразумева њихову најширу отвореност према свим посетиоцима па и оним случајним, у специјализованим центрима се јављају радно и капитално интензивне, функционално издвојене делатности. Како је у овом случају предмет разматрања усмерен ка услужним и производно-пословним системима неопходно је истаћи ближе одређење како се ови системи јављају на нивоу мреже општих односно специјализованих центара.

Када је у питању **мрежа општих насељских центара** онда се ради пре свега о присуству функција друштвеног стандарда, управе и заштите, и **комерцијалним функцијама централитета из домена услуга свих врста** (трговина, угоститељства, пословања, занатства, ...). Делатности из групе услуга у овом случају превасходно су усмерене ка задовољењу најширег спектра заједничких потреба становништва. У мрежи насеља систем услуга најчешће прати хијерахију насеља и то по правилу: - код сеоских насеља услуге су пре свега орјентисане на задовољење свакодневних потреба, а са порастом значаја насеља у мрежи, услуге усмерене ка задовољењу повремених и ванредних потреба узимају далеко већи проценат, најчешће пропорционално сразмерно рангу управних делатности и активности из области друштвене инфраструктуре. У оквиру мреже општих центара појава производно-пословних делатности могућа је на нивоу насељских центара нижег ранга, па чак и у руралним насељима и тада ове делатности заправо представљају специјализовани центар ниског ранга који по природи тежи да се просторно лоцира у простору са већ постигнутим одређеним степеном концентрације и централитета.

Када је у питању **мрежа специјализованих центара** онда се у просторном смислу јавља и облик појаве концентрације комерцијалних делатности и ван насељених места најчешће и по правилу уз примарне транспортне (друмски, железнички, речни, ваздушни, ...) и саобраћајне токове. У специјализованим центрима по правилу доминира једна од делатности по правилу праћена читавим спектром осталих али у далеко мањем обиму. **Тако специјализовани центри могу бити примарно услужни** (на пр. *трговина специфичним производима, угоститељски центри, ...*) **или примарно производно-пословни** (на пр. *примарна обрада и паковање пољопривредних производа и продаја на велико, сабирно дистрибутивни центар пољопривредних производа, ...*). Битно је, међутим, нагласити да ови центри могу имати ранг од насељског центра (пре свега у функцији локалних потреба и економије), преко општинског, регионалног, па и интер-регионалног центра. У том случају делатности су усмерене ка

задовољавању специјализованих потреба далеко већег гравитационог подручја, што нужно имплицира вишеструко повећање централитета и представља битан основ економског развоја. **Специјализовани центри вишег ранга су по правилу системи делатности у функцији основних привредних грана као што је пољопривреда, експлоатација природних ресурса и туризам. Како је масовна индустријска производња у опадању тако се и производно-пословни системи заправо могу јавити у облику специјализованих центара вишег ранга.**

Оптимална функционална организација услужних и производно-пословних система, било у мрежи општих или специјализованих центара као подршке основних привредних грана, може се посматрати са два становишта: 1) унутрашње организације центара где се ниво организованости мери конгруенцијом основних варијабли: људских потреба, локационих захтева посматраних активности, локацијских услова простора центра и просторног континуитета, и 2) релацијског односа са припадајућим окружењем и другим центрима у систему, где се ниво организованости центра мери његовим односом са гравитационим подручјем и осталим центрима у систему.

Оптимална просторна организација неког услужног или производно-пословног система центара изражава се критеријумима који описују ниво оптималности услова који пружа простор: - функционалност простора, – могућност трансформисања простора у односу на динамику очекиваних промена у току експлоатације, - рационалност просторне организације, – рационалан ниво трошкова изградње, уређивања, опремања и коришћења простора, - атрактивност простора, – квалитет амбијента, животних и радних услова и - приступачност центру.

По дефиницији систем центара је отворен и веома динамичан, а односи који у њему владају дефинисани су карактеристикама релација између структуре централних места и структуре актера који конзумирају његове функције. Иако је сваки центар у систему по читавом низу карактеристика својствен и специфичан, могуће је издвојити **сет основних карактеристика којима се може извршити њихова међусобна компарација и категоризација**: - централитет⁴, -концентрација⁵, -привлачност центра⁶, и приступачност⁷. Утврђивање квантитативних показатеља као израза вредности ових основних карактеристика центара у посматраном систему као и вишекритеријумско рангирање вредности за сваки центар у систему понаособ, основ је за оцену развијености комерцијалних централних функција у посматраном систему и идентификацију проблемских компоненти центара у систему које треба унапређивати.

4 Централитет је карактеристика којом се дефинише релацијски однос посматраног центра са окружењем, и он дефинише његове функционалне односе у структури система центара, као и односе са другим функцијама у окружењу. Утврђивање вредности централитета у форми квантитативног показатеља израчунава се коришћењем више нумеричких метода. у овом истраживању биће коришћена метода израчунавања индекса централитета по Daviesu.

5 Да би се могла идентификовати категорија центра у некој урбаној структури, у оквиру ње мора постојати на одређеном простору одређена концентрација централних активности. Степен концентрације централних активности у одређеном простору изражава се односом између површине активираних централних активностима и укупне површине централних места на посматраном простору. Степен концентрације централних активности у одређеном простору изражава се коефицијентом концентрације К. Коефицијент концентрације може имати вредност између 0 и 1.

6 Функционална привлачност дефинисана је структуром и капацитетом централних активности које су у њему у неком степену концентрисане, и оствареном приступачности из непосредног окружења. Укупна привлачност центра продукт је функционалне привлачности и просторно-физичких својства и квалитета амбијента у коме се функције централитета одвијају. Функционална привлачност центра у квантитативном изразу управно је пропорционална централитету и приступачности у функцији времена и простора. Укупна привлачност не може се квантитативно исказати јер представља квалитативни показатељ. У том смислу може се посредно исказати преко следећих критеријума: - квалитет амбијента, - културно историјске вредности простора, - архитектонско-обликовни квалитети простора и сл. за које је могуће дефинисати низ квантитативних показатеља.

7 Приступачност центру изражава поље избора остварења различитих комуникационих веза са центром. Постоји више квантитативних метода за израђивање поља изоприступачности некој локацији заснованих на основним методама проналажења критичног пута по различитим критеријумима. Осим спољне приступачности мора постојати и испуњен захтев унутрашње приступачности у оквиру организације самог центра. Овде су критеријуми пре свега у сфери пешачке доступности и расположивог паркинг простора. Изражавамо је као меру саобраћајне (свих врста саобраћаја) повезаности центра са припадајућим гравитационим подручјем, односно меру саобраћајне просторне приступачности појединим активностима у центру.

Основна концептуална стратегија развоја система центара заснована је на принципу полицентричне структуре са центрима чије основне карактеристике (централитет, концентрација, приступачност и привлачност) имају праг који обезбеђује равномерни просторни развој, обзиром да ове функције представљају један од кључних територијалних развојних фактора.

Принципи планирања и управљања развојем услужних и производно-пословних система

Основне теме у процесу дефинисања стратешког концепта развоја система комерцијалних централних функција, односно услужних и производно-пословних су:

- **Унапређење и развој постојећих система каналисањем актуелних трендова развоја** - Дефинисање поља развоја постојећег система центара у односу на тренутни степен развијености просторне структуре и могућности његовог даљег развоја у оквиру већ развијених грађевинских реона,
- **Унапређење и развој просторне структуре развојем нових центара** - Дефинисање поља могућности инцирања просторног развоја увођењем нових специјализованих врста комерцијалних централних активности.
- **Дефинисање јавног интереса у сектору централних функција и предлог механизма контроле и управљања развојем система центара** у току спровођења плана, како би се успели негативни ефекти логике тржишта, задовољиле потребе становништва и остварио јавни интерес.

Обзиром да услужни производно-пословни системи имају изузетно тржишни развојни карактер они заправо нису планеабилни у условима велике развојне неизвесности, посебно у смислу њихове прецизне програмске дефинисаности. Једноставно, потребе се преламају кроз тржишне законе и ове функције настају и нестају са променама потражње. У том смислу, треба омогућити што ефикасније дејство тржишта и створити основ за улагање у широк спектар активности, обзиром да њихово присуство имплицитно подиже укупни квалитет живота.

Ипак, постоје ситуације кад се мора очекивати интервенција и контрола управе када су у питању овакви системи. Дефинисањем структуре јавног интереса у оквиру сектора услужних и пословно-производних система заправо се дефинише опсег планерске интервенције и процес контроле развоја у имплементацији. У овим случајевима очекују се планска решења већег степена одређености и развијенија палета регулативних елемената. У осталим случајевима план треба да има стимулативну улогу за тржишну утакмицу, која развијеном функцијом урбаног менаџмента каналише развојни процес.

2.1.9.2. ОЦЕНА СТАЊА И РАЗВОЈНЕ МОГУЋНОСТИ

Општи подаци

Општина Косјерић по попису из 2002 има 14.001 становника и обухвата 358 км² површине. Смештена је у централном делу области Српска Црна Гора, у долини реке Скрапеж, и њене највеће притоке Кладоробе, која припада сливу горњег тока Западне Мораве. У географском погледу то је брдско-планинско подручје. Косјерићка котлина ограничена је са североистока обронцима Мањена, на југоистоку је Честобродица, на југозападу Црнокоса, а на западу Јелова Гора. Само насеље Косјерић је на 420 метара надморске висине. На највећој надморској висини налазе се насеља Маковиште (700-1100 м.н.в.), Парамун (600-800 м.н.в.), Радановци (580-900 м.н.в.), Цикоте (460-900 м.н.в.), Сеча Река (480-900 м.н.в.) итд. У педолошком смислу највеће пространство у општини заузимају слабије врсте земљишта. У брдско планинском делу општине преовлађује иловаста пескуша и песковита иловача, док су у нижим теренима смонице и гајњаче. Површина обрасла шумом износи 23.878 ха, а шумске површине покривају 6.282 ха.

Табела 2.31.: Подаци о општини Косјерић по попису из 2002. године

Општи подаци о општини	Укупно становника	Површина (км ²)	Пољ.површ. (%)	Број насеља	Бр. месних заједн.
	14001	358	56,6%	27	15

Општина има 27 насеља, 28 катастарских општина, организованих у 15 месних заједница. Само насеље Косјерић има 4.116 становника. Граничи се са 5 општина: Бајина Башта, Ваљево, Мионица, Пожега и Ужице. Територија општине повезана је са околним подручјем регионалним саобраћајницама, железничком пругом. Преко територије општине пролази магистрална пруга Београд-Бар, чиме је повезана са суседним општинама Пожегом, Ваљевом и Ужице, као и београдом и Баром. Општина се преко Пожеге укључује у Јадранску магистралу, а преко Чачка је повезана са Ибарском магистралом. Општина је од Београда удаљена 136 км, Ужица 46 км а од Ваљева 46 км.

Слика 2.46. Позиција Косјерића у односу на веће градове у окружењу

Становништво Косјерића је већ од 1948. почело да опада, са тадашњих 17.975, без обзира на развој индустрије и других привредних области, да би у 2002 у општини Косјерић било 14.001 становника са тенденцијом даљег пада. Само насеље Косјерић је у истом периоду доживело раст становништва, тако да је од 558 у 1948 дошло до седам пута већег броја од 4.108 у 2002.

По Попису из 2002, од укупног радно активног становништва од 6.445 обавља занимање 5.169. У односу на укупан број становника у Општини, то је 37%. Однос радно активних и незапослених је по Попису 19%.

Носиоци привреде Општине Косјерић су: "Елкок Косјерић ад" - производња електро проводника и поцинкованих трака, фабрика каблова "Гро град", фабрика монтажних кућа, Кожара, "Унитраг доо Ужице" - сервис и поправка аутомобила, "Кепо ад" - производња бакарних фитинга, "Уником" - производња сателитских и других антена, "Титан цемента Косјерић ад" - производња рифузног и цакираног цемента, "Кофеникс - хемија/Ириком доо/" - производња боја и лакова, "Мода комерц ад" и "Вумо доо" - производња елемената за обућу, "Три-г стил" - производња горњих делова обуће, "Јавор" производња кошуља, млекара, "Кристал Зајечар" - градска пекара, "Тен" - хладњача за откуп малине. У општини постоји и велики је број индивидуалних пољопривредника, који уз бољу организацију производње, удруживање и развојна макро економска кретања може у будућности да представља битан фактор развоја Општине.

Преглед капацитета и категорија УППСа

На територији општине Косјерић је на основу доступних информација⁸ уочено 198 привредна субјекта (предузетничких радњи и предузећа). За потребе анализе и процене стања и могућности развоја услужних и производно-пословних система општине, поред основне разлике у делатности за које су регистровани, од значаја је њихова просторна дистрибуција, број запослених, облик власништва и организације, капацитети производње, технологије и тренд развоја последњих година. Међутим, условљени расположивим подацима, оцену стања и могућности развоја ћемо базирати на подацима о њиховој основној делатности, просторној дистрибуцији, укупном броју запослених у одговарајућим привредним гранама, као и подацима о укупном демографском потенцијалу по насељима.

Услужни системи

Под услужним системима подразумевамо пре свега оне **комерцијалне делатности** које су у **домену пружања услуга свих врста** (трговина, угоститељства, пословања, занатства и сл.). Делатности из групе услуга у овом случају превасходно су усмерене ка задовољењу најширег спектра заједничких потреба становништва: од задовољења свакодневних потреба, до оних повремених и ванредних.

У општини Косјерић је уочено 230 привредна субјекта чија је основна делатност у терцијарном и кварталном сектору, односно која су регистрована за обављање трговине на мало и велико, угоститељство, саобраћај, грађевинарство, финансијско посредовање, активности у вези непокретности, осигурање, образовање, здравство и социјални рад, и остале услужне делатности.

Табела 2.32.: Дистрибуција привредних субјекта који се баве услужним делатностима по насељима. Извор: Програмске анализе за Просторни План Општине Косјерић, Архитектонски Факултет Универзитета у Београду, 2009.

редни број	делатност предузетничких радњи и предузећа	ДЕЛАТНОСТИ										Укупан број услужних делатности по насељу	Укупни ранг насеља према коэффициенту концентрације "к"	
		ГРАЂЕВИНАРСТВО	ТРГОВИНА НА МАЛО	РЕСТОРАНИ, КАФАНЕ	САОБРАЋАЈ	ПОСРЕДОВАЊЕ	НЕПОКРЕТНОСТИ	ОСИГУРАЊЕ	ОБРАЗОВАЊЕ	ЗДРАВСТВО И СОЦИЈАЛНИ РАД	ОСТАЛЕ УСЛУЖНЕ ДЕЛАТНОСТИ			
		V	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV			
		Сектор	претежно терцијарни			мешовита и претежно квартерни								
		НАСЕЉА	III			IV								
1	БЈЕЛОПЕРИЦА				2				1			3	4	
2	БРАЈКОВИЋИ				2							2	5	
3	ВАРДА		3	2	1				1	1	2	10	4	
4	ГАЛОВИЋИ											0	5	
5	ГОДЕЧЕВО		1	1	1				1		2	6	4	
6	ГОДЉЕВО		1		1						1	3	5	

⁸ Извор: Програмске анализе за Програм израде Просторног Плана Општине Косјерић, Архитектонски Факултет Универзитета у Београду, 2009.

7	ГОРЊА ПОЛОШНИЦА										0	5	
8	ДОЊА ПОЛОШНИЦА				1						1	5	
9	ДРЕНОВЦИ			2	2			1		1	6	4	
10	ДУБНИЦА		1								1	5	
11	КОСЈЕРИЋ - ВАРОШ	1		5	4	4		4		4	22	3	
12	КОСЈЕРИЋ - СЕЛО				3					2	5	4	
13	МАКОВИШТЕ		3	1	1			1		1	7	4	
14	МИОНИЦА									1	1	5	
15	МРЧИЋИ		3	2	2			1	1	2	11	4	
16	МУШИЋИ		2					2		1	5	4	
17	ПАРАМУН							1			1	5	
18	РАДАНОВЦИ				1			1		3	5	4	
19	РОСИЋИ		1		3					3	7	4	
20	РУДА БУКВА				1						1	5	
21	СЕЧА РЕКА	1	2	1	1			1		3	9	4	
22	СКАКАВЦИ			1	1			1			3	5	
23	СТОЈИЋИ				1						1	5	
24	СУБЈЕЛ		1	1				1		3	6	4	
25	ТУБУЋИ		1		3			1		4	9	4	
26	ЦИКОТЕ				1						1	5	
27	ШЕВРЉУГЕ		1								1	5	
28	СО КОСЈЕРИЋ	2	20	16	32	4	0	0	18	2	33	127	0

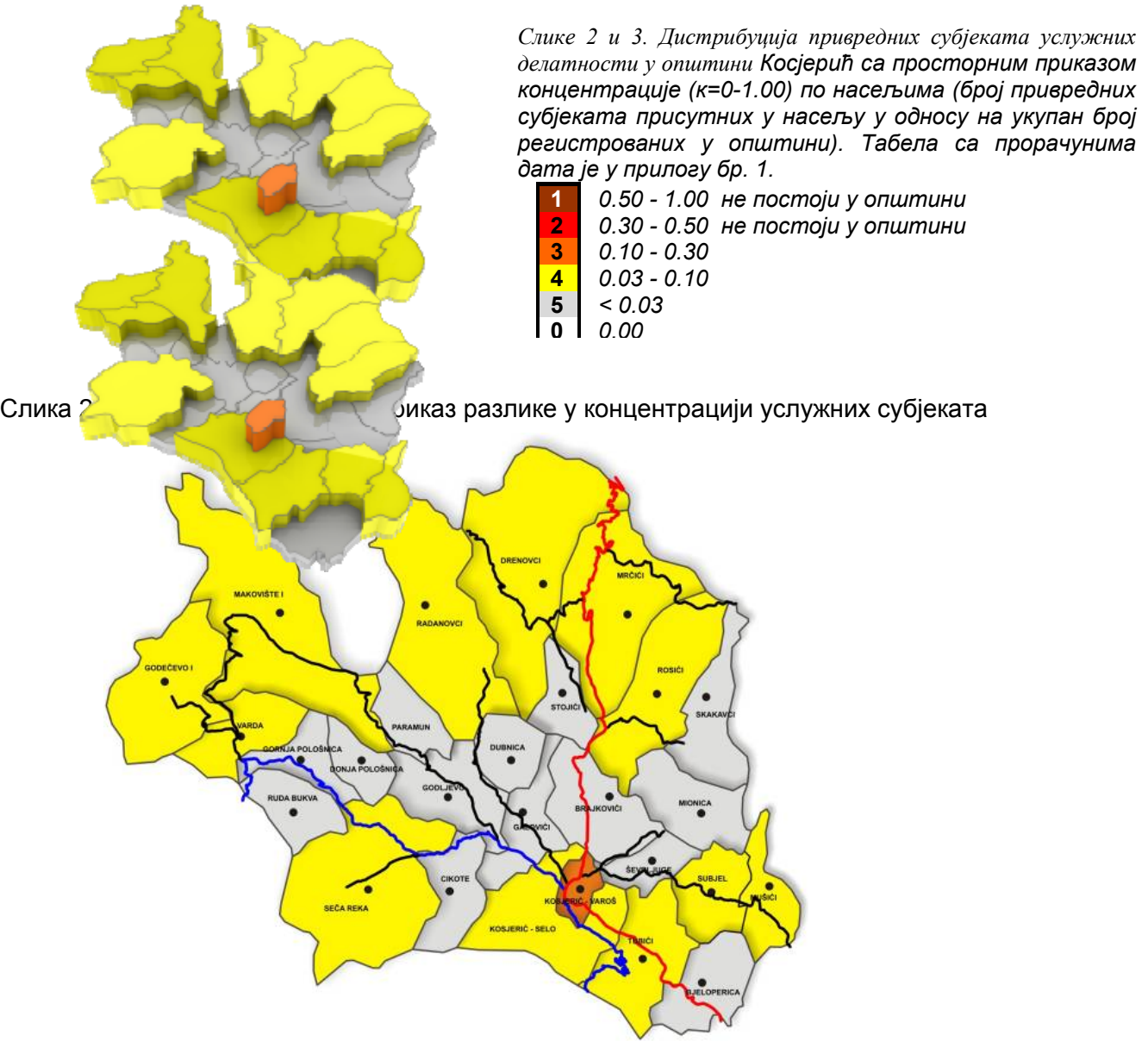
Да би се могла идентификовати категорија насеља по заступљености услужних делатности у односу на просторну структуру општине, у оквиру ње мора постојати на одређеном простору одређена концентрација услужних активности. Степен концентрације услужних активности у одређеном насељу изражава се односом између броја привредних субјеката, површине активираних услужних делатностима и броја запослених по поједином насељу и укупног броја, површине и броја запослених на посматраном простору - општини. Степен концентрације услужних делатности у одређеном простору изражава се коефицијентом концентрације К. Коефицијент концентрације може имати вредност између 0 и 1. Како за потребе ове студије немамо податке о површини и броју запослених по привредном субјекту, концентрацију ћемо рачунати само у односу броја привредних субјеката по насељу и укупног броја у општини. Недостатак наведених одговарајућих података ћемо кориговати накнадном анализом.

На основу података приказаних у прилогу бр. 1 и анализе коефицијента концентрације К може се закључити да је просторна дистрибуција привредних субјеката који се баве услужним делатностима у општини релативно неравномена. У првој категорији $k=0.50-1.00$ на територији општине не постоји ни једно насеље, као ни у другој категорији $k=0.30-0.50$. У трећој категорији $k=0.10-0.30$ од $k=0.173$, у којој се налази највећи број предузећа и предузетничких радњи – 22, што је око 11% укупног броја у општини. У четвртој категорији налази се 13 насеља код којих је број привредних субјеката између 3-11 (Бјелоперица са 3 привредна субјекта, Варда са 10, Годечево са 6, Дреновци са 6, Косјерић Село са 5, Маковиште са 7, Мрчићи са 11, Мушићи са 5, Радановци са 5, Росићи са 7, Сеча Река са 9, Субјел са 6 и Тубићи са 9 привредних субјеката који се баве услужним делатностима). У петој категорији $k<0.03$ су сва остала насеља осим 1 код којег не постоји ниједан регистрован субјект, односно код којих је $k=0.00$ (Галовићи).

На основу наведене анализе може се закључити да општина има релативно наглашену моноцентричну структуру у којој недостају насеља из прве категорије концентрације. Наиме, сем Косјерић Вароши, у осталим насељима је незнатан број привредних субјеката.

Такође се могу дефинисати претпоставке узрока развијености 13 насеља из четврте категорије. Са једне стране Мушићи, Субјел, Тубићи, Косјерић Село и Сеча Река се налазе у непосредној близини Косјерића, као центру општине, који релативно високом концентрацијом генерише вишу концентрацију и у непосредном окружењу. Са друге стране, већина ових насеља сем насеља Дубница, Мионица, Мушићи, Парамун, Радановци, Стојићи и Субјел на магистралним или регионалним путевима, или на траси железничке пруге Београд-Бар.

Слика 2.48.: Двосторонки приказ разлике у концентрацији услужних субјеката

2.2.1 Производно-пословни системи

У производно-пословне системе спадају сви елементи производног сектора од великих индустријских гиганата, са масовном радном снагом и великим производним капацитетима, до средњих и малих производних јединица са мањим или малим бројем запослених и флексибилном организацијом. Као што смо раније већ поменули, носилац развоја Општине Косјерић су пољопривреда, прерађивачка индустрија, експлоатација руда и грађевинарство.

Носиоци привреде Општине Косјерић су: "Елкок Косјерић ад" - производња електро проводника и поцинкованих трака, фабрика каблова "Гро град", фабрика монтажних кућа, Кожара, "Унитраг доо Ужице" - сервис и поправка аутомобила, "Кепо ад" - производња бакарних фитинга, "Уником" - производња сателитских и других антена, "Титан цементара Косјерић ад" - производња рифузног и цакираног цемента, "Кофеникс - хемија/Ириком доо/" - производња боја и лакова, "Мода комерц ад" и "Вумо доо" - производња елемената за обућу, "Три-г стил" - производња горњих делова обуће, "Јавор" производња кошуља, млекара, "Кристал Зајечар" - градска пекара, "Тен" - хладњача за откуп малине.

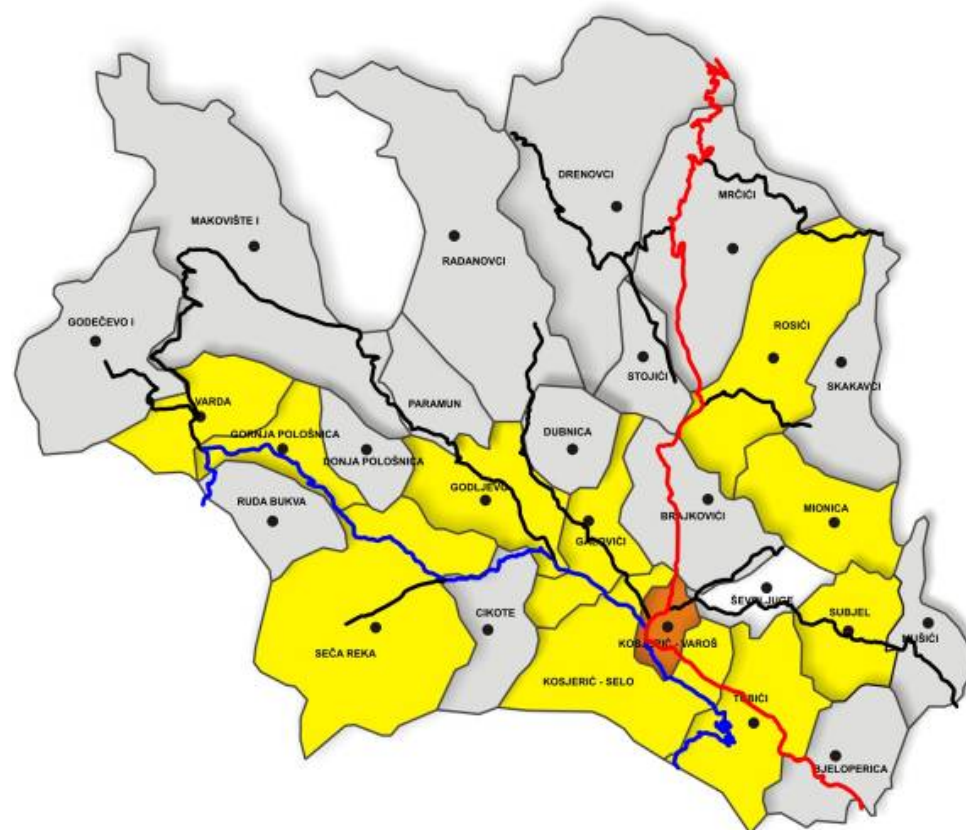
Укупно је на територији општине Косјерић регистровано 71 привредна субјеката који се баве делатностима примарног и секундарног сектора (пољопривреда, шумарство, рибарство, вађење руда, прерађивачка индустрија, производња електричне енергије).

Табела 2.32.: Дистрибуција привредних субјеката који се баве производним делатностима по насељима Извор: Програмске анализе за Просторни План Општине Косјерић, Архитектонски Факултет Универзитета у Београду, 2009. Видети прилог број 1 и прилог број 2.

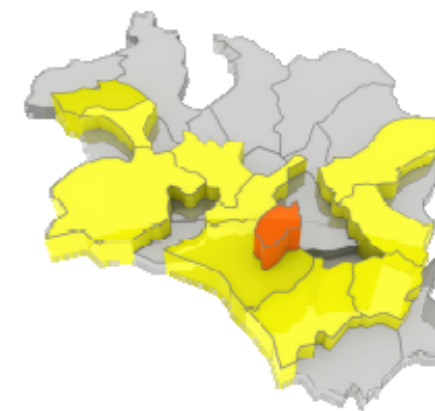
редни број	делатност предузетничких радњи и предузећа	ПОЉОПРИВРЕДА И ШУМАРСТВО	РИБАРСТВО	ВАЂЕЊЕ РУДА	ПРЕРАЂИВАЧКА ИНДУСТРИЈА	ПРОИЗВОДЊА ЕЛЕКТРИЧНЕ ЕНЕРГИЈЕ	укупан број производно- пословних делатности по насељу	укупни ранг насеља према коэффициенту концентрације "к"
	шифра	I	II	III	IV	V		
	Сектор	претежно примарни			претежно секударни			
	НАСЕЉА	I			II			
1	БЈЕЛОПЕРИЦА	1					1	5
2	БРАЈКОВИЋИ	1					1	5
3	ВАРДА	2			1		3	4
4	ГАЛОВИЋИ	2		3			5	4
5	ГОДЕЧЕВО	1			1		2	5
6	ГОДЉЕВО	2			2		4	4
7	ГОРЊА ПОЛОШНИЦА	1			2		3	4
8	ДОЊА ПОЛОШНИЦА	1					1	5
9	ДРЕНОВЦИ	1			1		2	5
10	ДУБНИЦА				1		1	5
11	КОСЈЕРИЋ - ВАРОШ	1			7		8	3
12	КОСЈЕРИЋ - СЕЛО	3			1		4	4
13	МАКОВИШТЕ	1			1		2	5
14	МИОНИЦА	3					3	4
15	МРЧИЋИ	2					2	5
16	МУШИЋИ	1			1		2	5
17	ПАРАМУН	1					1	5

18	РАДАНОВЦИ	1		1		2	5
19	РОСИЋИ	1		2		3	4
20	РУДА БУКВА	1				1	5
21	СЕЧА РЕКА	5			2	7	4
22	СКАКАВЦИ	2				2	5
23	СТОЈИЋИ	2				2	5
24	СУБЈЕЛ	3		1		4	4
25	ТУБУЋИ	1		1	1	3	4
26	ЦИКОТЕ	2				2	5
27	ШЕВРЉУГЕ					0	0
28	СО КОСЈЕРИЋ	42	0	7	22	0	71

Као и за услужне, тако и за производне делатности идентификујемо категорије насеља по заступљености привредних субјеката који су регистровани у насељу у односу на укупан број у општини. Наравно, поред броја привредних субјеката, потребно би било утврдити и односе површина активираних производним активностима и броја запослених по поједином насељу и општини, али се та анализа не може спровести услед недостатка података. Ипак сматрамо да је и број уочених предузећа и радњи такође релевантан показатељ. Стога, и за производне делатности утврђујемо степен концентрације који се изражава коефицијентом концентрације $K = 0$ до 1 .

Слика 2.49.: Двоструки приказ разлике у концентрацији производних субјеката

Слике 4 и 5. Дистрибуција привредних субјеката производних делатности у општини Косјерић са просторним приказом концентрације ($k=0-1.00$) по насељима (број привредних субјеката присутних у насељу у односу на укупан број регистрованих у општини). Табела у прилогу 1.

1	0.50 - 1.00	не постоји у општини
2	0.30 - 0.50	не постоји у општини
3	0.10 - 0.30	
4	0.03 - 0.10	
5	< 0.03	

Слика 2.50.: Троструки приказ разлике у концентрацији производних субјеката

На основу података приказаних у прилогу број 1 и анализе коефицијента концентрације K може се доћи до сличног закључка као и за услужне делатности, тј. да је дистрибуција релативно неравномерна. У прве две категорије $k=0.50-1.00$ и $k=0.30-0.50$ нема ни једног насеља на територији општине Косјерић. У трећој категорији $k=0.10-0.30$ издваја се насеље Косјерић Варош са 8 производних субјеката, тј. $k=0.113$. У четвртој категорији $k=0.03-0.10$ је 10 насеља код којих је број производних субјеката између 3-7 (Варда са 3, Галовићи са 5, Годљево са 4, Косјерић Село са 4, Мионица са 3, Росићи са 3, Сеча Река са 7, Субјел са 4 и Тубићи са 3 производна субјекта). У петој категорији $k<0.03$ се налазе осталих 15 насеља, осим насеља Шеврљуге у коме није регистрован ни један производни субјект.

Разлози за непостојање прве две категорије леже у чињеници да се општина Косјерић граничи са округом општине Ваљево, Ужица и Пожега. Близина поменутих граничних градова је условила мањи број производно-пословних система, тј не толико изражену концентрацију ППС у самом насељу Косјерић у односу на читаву територију општине. У том погледу су изражене и дневне миграције радно способног становништва. Са друге стране, производно-пословни системи се углавном концентришу и формирају радно-индустријске зоне уз примарне транспортне (друмски, железнички, речни, ваздушни, ...) и саобраћајне токове, што се у случају Косјерића (укрштање скоро свих регионалних путева у општини) и десило. Неколико насеља је развило производно-пословне системе (као и сама насеља) који се баве делатностима примарног и секундарног сектора, најпре вађењем, прерадом и експлоатацијом руда – Галовићи, Росићи, Тубићи и Радановци, а затим и прерађивачком индустријом – Годљево, Горња Полошница, Косјерић Варош, Сеча Река. Наравно, њихова појава је могућа и у руралним насељима, када ове делатности заправо представљају специјализовани центар ниског ранга (на пр. примарна обрада и паковање пољопривредних производа и продаја на велико, прерада и дистрибуција меса - фарме...), што је случај у насељима Варда, Годчево, Дреновци, Дубница, Косјерић Село, Маковиште, Мушићи, Субјел и Тубићи.

Опис стања развијености мреже центара, услужних и пословно-производних система (УППС)

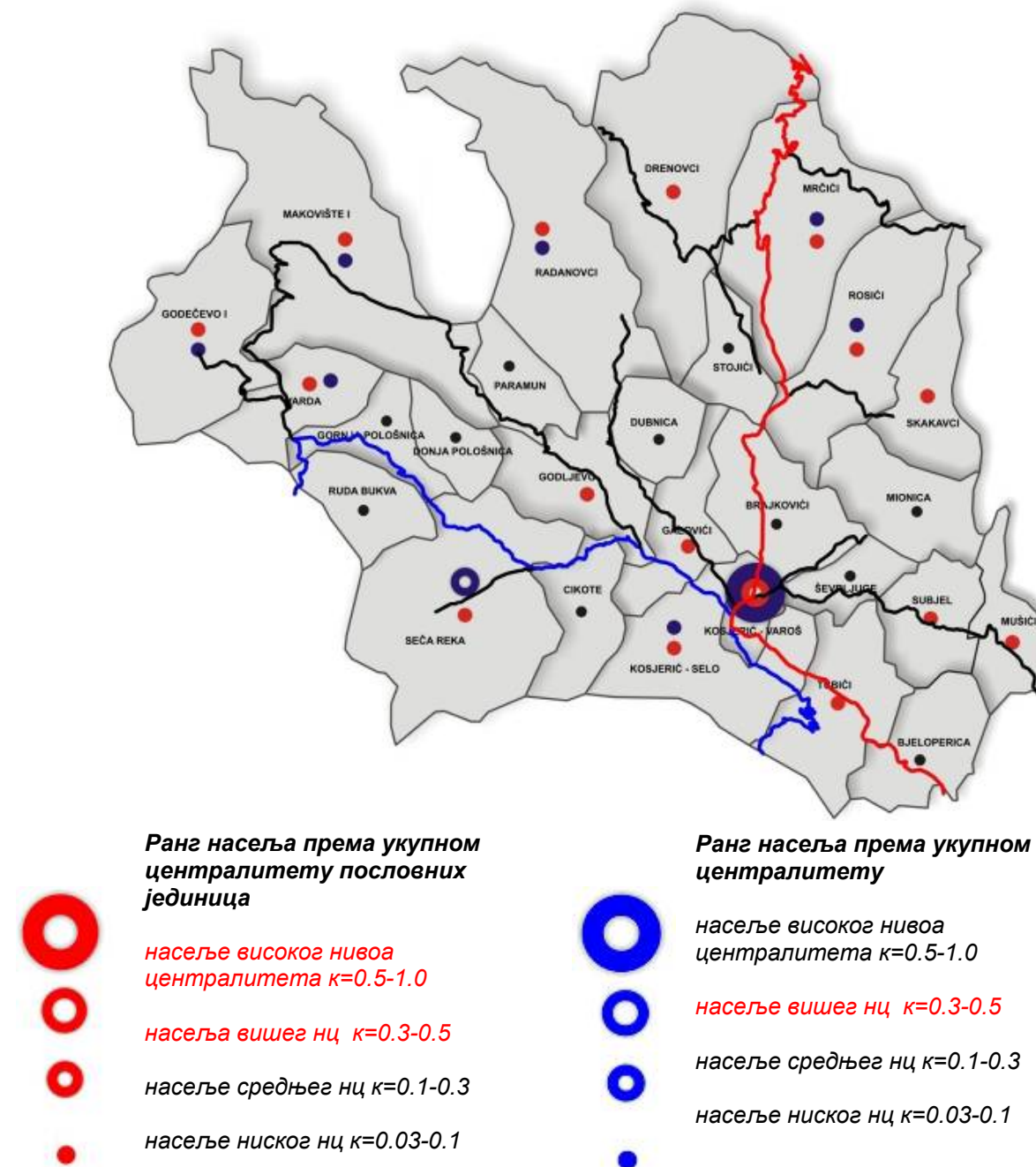
Период од последњих 10 година и актуелне дрштвено-економске промене на државном нивоу битно су утицале на трендове развоја општине Косјерић. Последице промена политичког система државе у сваком смислу, промене општих економских односа и тешки социјални проблеми, праћени драстичним падом друштвеног дохода и стандарда живљења на нивоу Србије, се могу читати у стању насеља и општине Косјерић у целини.

У протеклом периоду развој мреже насељских и сеоских центара на територији Општине Косјерић карактерише доминантан процес концентрације централних функција и активности на

подручју насеља Косјерић Варош. Оно у овом тренутку представља примарни општински центар првог ранга са највећим степеном развијености централних функција (оцена развијености ЦФ 3, ранг у мрежи 1). Табела са прорачунима дата је у прилогу бр.

Висок ниво концентрације функција централитета у само једном насељу – Косјерић Варош - на територији општине, непостојање развијене хијерархије и заступљености осталих нивоа насељских центара у мрежи насеља, последица је екстремног одсуства подршке развоју села, већ ионако неразвијеног подручја које већ деценијама показује тренд опадања нивоа свих активности и броја становника.

Слика 2.51.: Централитет насеља у систему услуга и производно-пословних активности. Категорије насеља са вишим нивоом централитета нису заступљене (ни вишим нивоом код укупног централитета пословних јединица). Табела са прорачунима дата је у прилогу бр. 2

У већини насеља, сем у насељу Косјерић Варош, фрагментарно се може забележити појава комерцијалних и пословно – производних делатности што говори у прилог тези да се пословно-услугне потребе становништва задовољавају на подручју насеља Косјерића и околних општинских центара. На основу односа броја становника и забележене заступљености услужних активности потребе становништва у делу насеља су елементарно задовољене, а делом су под-димензионисане. Међутим, сматрамо да је основни проблем општинских насеља - у негативном тренду промена броја и густине становника.

Слика 2.52.: Ранг искоришћења продукционог демографског потенцијала (ПДП). Ранг искоришћења ПДП је базиран на прорачуну односа броја запослених и броја активног становништва (извор: Попис 2002, Републички завод за статистику). Табела са прорачунима дата је у прилогу број 3.

За сва остала општинска насеља је наглашен тренд опште стагнације и неразвијености, па становништво тих сеоских насеља, гравитира ка насељу Косјерић Варош. Сва ова насеља су са минимумом или немају задовољене елементарне централне функције друштвеног стандарда, а у траговима комерцијалне садржаје. То је праћено и драстичним падом броја становника иако је ово подручје са значајним природним потенцијалима за развој. Поражавајућа је чињеница да је број деце и младих у насељима веома низак и да је просечна старост становника у насељима

44,4 година. У том смислу разумљива је чињеница да је већина културних установа у насељима замрла са активностима, иако за то постоје услови и изграђени објекти.

Од укупног броја насеља на територији општине Косјерић има активности трговине која углавном одговара на повремене потребе становништва, обзиром на чињеницу да свакодневне потребе домаћинства задовољавају у оквиру сопствене производње. Низак ниво развијености трговине у насељима у релацији је са чињеницама да је укупан доходни ниво становништва низак, и са старосном структуром становништва у којој доминира старије становништво чије су потрошачке потребе битно мање од радно активног или младог, дакле нема адекватног нивоа потражње.

Укупна оцена стања развијености мреже насељских центара заправо говори о израженој поларизацији развоја укупне територије општине, где насеље Косјерић Варош представља развијенији и настањенији део.

На целој територији општине изузев насеља Косјерић Варош **пословно-производне делатности јављају се само у траговима**, иако за то има реалних потенцијала. Пољопривреда (повртарство, воћарство и сточарство), као и природни рудни ресурси добар су основ за развој делатности у домену прераде и трговине основних сировина.

Укупно посматрано степен развијености централних функција друштвеног стандарда има минималан ниво. Структурално посматрано одраз је досадашњег плански вођеног развоја, али претежно из периода до осамдестих година. Као последица ниског нивоа општег економског стандарда становништва развијеност осталих централних функција – комерцијалних и пословно-производних делатности такође стагнира.

Обзиром да је поред идентификације броја привредних субјеката и категорија услужних и производно-пословних делатности по насељима недовољно за сагледавање стања и могућности развоја услужних и производно-пословних система, у наставку текста је дат шири сет параметара по насељима. Дат је кратак опис логике развоја центра насеља и УППСа, природних потенцијала и карактеристика земљишта, и што је за центре и УППСе један од релевантних показатеља – приступачност центру (и насељу) и саобраћајна повезаност. Поред тога, са становишта развоја УППС важни параметри се тичу демографске слике, тј. укупног броја становника, броја активног, оног који обавља занимање и просечне старости. Предузетничке радње и предузећа су дати по категоријама делатности, а затим и детаљније описани са идентификацијом иницијатива и проблема. За додатне информације о делатностима предузетничких радњи и предузећа видети прилоге број 1 и 2, као и прилог 4 – Привлачност насеља према разноврсности и заступљености УППСа.

Табела бр. 2.33. Насеља-опис УППСа, структура становника, проблеми и равојне иницијативе.

редни број		Становништво	Природни потенцијал	Приступачност Саобраћајна повезаност	Логика развоја центра насеља и У-ППСа	Пословно-производни системи	Услуге
	Насеља	број становника активно обавља занимање старост	рељеф реке	П повезаност - правци и везе КВ - квалитет путева и веза	значај уз правце гравитација	постојећи субјекти иницијативе и проблеми	постојећи субјекти иницијативе и проблеми
1	БЈЕЛОПЕРИЦА	314 130 103 46.6	брдовит терен - у близини планине Црнокосе река Скрапеж	M21 , пруга Београд - Бар П -/+ КВ -/+	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја		Четворогодишња основна школа, у оквиру ње игралиште са клупама и јавним осветљењем
2	БРАЈКОВИЋИ	724 310 208 41.7	брдовит терен река Кладороба	M21 , пруга Београд - Бар П + КВ +	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја		
3	ВАРДА	330 158 112 42.1	брдовит терен - у близини планине Јелова Гора, Шепачка река	P 213 П -/+ КВ -	сеоски центар 1. реда са сеоским центром и јавним садржајима	станице за откуп пољопривредних производа,	Месна заједница, школа, пошта, амбуланта, осмогодишња основна школа, неколико прехрамбених продавница, продавница пољопривредне опреме, кафана-мотел, кафана
4	ГАЛОВИЋИ	263 114 90 46.0	брдовит терен - у близини планина Црнокосе и Јелове Горе, печица Дубница и Бјеловачки поток	P 263, индустријски колосек железничке пруге П + КВ -/+	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја гравитира ка југу	цементара "Титан" - експлоатација кречњака и цементног лапорца	
5	ГОДЕЧЕВО	599 345 315 44.2	брдовит терен - у близини планина Повлен и Јелова Гора	P 213 П -/+ КВ -	сеоски центар 1. реда са сеоским центром и јавним садржајима	мини хладњача у којој се врши откуп, каменорезачка радња	Месна заједница, четворогодишња основна школа, продавница прехрамбене робе и опреме, кафана
6	ГОДЉЕВО	348 107 73 47.5	брдовит терен - у близини планина Јелова Гора, Црнокоса, Повлен река Скрапеж	P 263, П -/+ КВ -	сеоски центар 1. реда са сеоским центром и објектима јавних садржаја	налазишта кречњака, хладњача за откуп малине	Дом културе, прехрамбена продавница
7	ГОРЊА ПОЛОШНИЦА	152 70 62 45.7	брдовит терен - у близини планина Повлен и Јелова Гора река Полошница	у непосредној близини пут Р 263 П - КВ -	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја	хладњача Полошница, гараже за откуп јабука, шљива	

8	ДОЊА ПОЛОШНИЦА	97 43 35 48.1	брдовит терен - у близини планина Црнокосе и Јелове Горе река Полошница	Р 213 и Р 263 П -/+ КВ -	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја		
	ДРЕНОВЦИ	395 152 116 47.9	брдовит терен - у непосредној близини планина Новлен, Маљен, Букови и туристичког центра Дивчибаре река Клокочевац и Стојићка река	М 21 пруга Београд - Бар П + КВ -/+	сеоски центар 1. реда са сеоским центром и јавним садржајима	задружни дом - откуп пољопривредних производа резерве дијабаза - планиран је рудник и изградња ловачког бивка, етно салона, објекта за одмор, трпезарије, гардеробе за раднике, радионице планирана слободна зона Ражана (200ха)	две кафане, четворогодишња основна школа
	ДУБНИЦА	142 64 50 44.4	брдовит терен река Дубница	локални пут П -/+ КВ -	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја	започета изградња фабрике за флаширање воде	прехрамбена продавница
	КОСЈЕРИЋ - ВАРОШ	4116 2044 1572 36.9	у котлини - у близини планина Маљена, Повелна, Црнокосе, Јелове Горе река Скрапеж и Кладоробе	М 21 Р 263 пруга Београд - Бар П + КВ -/+	централни положај гравитира ка југу	две индустријске зоне, "Елкок Косјерић ад" - производња електро проводника и поцинкованих трака, фабрика каблова "Гро град", фабрика монтажних кућа, Кожара, "Унитраг доо Ужице" - сервис и поправка аутомобила, "Кепо ад" производња бакарних фитинга, "Уником" - производња сателитских и других антена, "Титан цементара Косјерић ад" - производња рифузног и цакираног цемента, "Кофеникс - хемија/Ириком доо/" - производња боја и лакова, "Мода комерц ад" и "Вумо доо" - производња елемената за обућу, "Три-г стил" - производња горњих делова обуће, "Јавор" производња кошуља, млекара, "Кристал Зајечар" - градска пекара, "Тен" - хладњача за откуп малине отпадне воде цементаре "Титан"	Дом здравља, апотеке, Ветеринарска станица, Општина Косјерић, Општински суд, полицијска станција, Ватрогасна служба, Пошта, четири банке, основна школа "Мито Игумановић", Техничка школа Косјерић, дечији вртић "Олга Грбић", Дом културе, Народна библиотека и галерија Црква, спортски центар, хотел "Скрапеж", мотел "Извор", ресторан "Златно буренце", кафане, тржни центар античке рушевине

12	КОСЈЕРИЋ - СЕЛО	1023 465 348 42.4	брдовит терен - планина Црнокоса река Скрапеж, Лимац и Грабинац	М 21 Р 263 пруга Београд - Бар П -/+ КВ -	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја	задруга "Дрмановина"	Дом Културе, Месна заједница
13	МАКОВИШТЕ	893 439 414 46.1	брдовит терен - близина планине Повлен река Скрапеж	Р 213 П -/+ КВ -	сеоски центар 1. реда са сеоским центром и јавним садржајима	хладњача "Хибрид а.д. Београд", откупни магацин, рибњак	Месна заједница, две продавнице прехранбене робе и пољопривредних производа, кафана, пословно стамбени објект са продавницом у приземљу, четворогодишња основна школа, прехранбена продавница
14	МИОНИЦА	184 80 70 46.5	брежуљкаст терен река Мионица	локални пут П - КВ -	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја		туризам и угоститељство - сеоско домаћинство "Гостољубље"
15	МРЧИЋИ	297 125 92 46.6	брдовит терен - планински масив Букови Буковичка и Ражанска река	М 21 Р 205а П + КВ -/+	сеоски центар 1. реда са сеоским центром и јавним садржајима	кланица, откупне станице пољопривредних производа погодности за гајење јагодичастог воћа, шљиве, кромпира и овса, као и коза и оваца налазишта дијабаза и магнезита	Месна заједница, осмогодишња основна школа, пошта, амбуланта, више прехранбених продавница, кафана, ресторан
16	МУШИЋИ	433 204 164 45.1	брдовит терен - у близини планине Црнокосе и туристичког центра Дивчибаре	локални пут П -/+ КВ -/+	сеоски центар 1. реда са сеоским центром и јавним садржајима		Месна заједница, стара и нова четворогодишња основна школе, две прехранбене продавнице, откупна станција Повлен
17	ПАРАМУН	80 28 26 50.1	брдскопланински терен - у близини планина Повлен и Маљен река Скрапе	локални пут П - КВ -/+	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја		четворогодишња основна школа

18	РАДАНОВЦИ	531 231 214 45.4	брдовит терен - у близини планина Повлен и Маљен река Скрапеж, Велика Забава	локални пут пруга Београд-Бар П - КВ -	сеоски центар 1. реда са сеоским центром и јавним садржајима	откупна станица руде бакра и злата, налазиште руменкастог тријаског кречњака	Задружни дом, четворогодишња основна школа, канцеларија Месне заједнице, црква меморијални комплекс "Жижица Јовановић Шпанац"
19	РОСИЋИ	316 144 124 52.0	брдовит терен - у близини планина Маљен и Повлен	М 21 Р 205а пруга Београд - Бар локални пут П + КВ -/+	сеоски центар 1. реда са сеоским центром и јавним садржајима	налазиште неметаличних сировина и металичних (магнезит)	Месна заједница, продавница, Сеоски дом, туристички инфо центар
20	РУДА БУКВА	118 44 40 51.1	брдовит терен - у близини планине Јелова Гора речица Рекавац	Р 123 П - КВ -	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја		
21	СЕЧА РЕКА	853 392 309 46.4	брдовит терен - у близини планине Јелова Гора Река Сечица	Р 263 П + КВ -/+	сеоски центар 1. реда са сеоским центром и јавним садржајима гравитира ка југу	фабрика за арматурне мреже, хладњаче за откуп малине, четири мини рибњака, пет воденица, откупне станице два рибњака у изградњи	месна заједница, основна школа, пошта, продавница, кафана црква брвнара из 15.века
22	СКАКАВЦИ	274 142 123 47.7	брдовит терен - у близини туристичког центра Дивчибаре	Р 205 локални пут са укључењем на М 21 П -/+ КВ -	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја	налазишта магнезита	кафана, четворогодишња основна школа, развијен сеоски туризам излетиште "Котлина"
23	СТОЈИЋИ	159 39 27 55.8	брдовит терен - планина Букови, Козомор, Маљен и Дивчибаре Стојићка река	локални пут пруга Београд-Бар П -/+ КВ -	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја		
24	СУБЈЕЛ	219 92 90 48.3	брдовит терен - у близини планине Црнокосе река Скрапеж	локални пут П - КВ -	сеоски центар 1. реда са сеоским центром и јавним садржајима	откупна станица за пољопривредне производе, млекара "Витез"	Месна заједница, црква, четворогодишња основна школа, продавница, кафана,
25	ТУБУЋИ	535 251 204 43.9	брдовит терен - у близини планине Црнокосе река Скрапеж	М 21 Р 263 пруга Београд - Бар П + КВ -/+	сеоски центар 2. реда без сеоског центра	"Дрвоком" - прерада дрвета, четири каменорезачке радње	четворогодишња основна школа, продавница,

26	ЦИКОТЕ	272 96 71 44.8	брдовит терен - у близини планине Црнокосе и Јелове Горе река Лимац,	Р 263 локални пут П -/+ КВ -	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја		
27	ШЕВРЉУГЕ	334 136 117 39.7	брдовит терен	локални пут пруга Београд-Бар П -/+ КВ -	сеоски центар 2. реда без сеоског центра и јавних садржаја		продавница прехранбене робе,

2.1.10. ЈАВНЕ СЛУЖБЕ И ВЕРСКИ ОБЈЕКТИ**2.1.10.1. ОПШТЕ ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗНАЧАЈНЕ ЗА РАЗВОЈ ЈАВНИХ СЛУЖБИ**

Општина Косјерић са седиштем у насељу градског типа, Косјерићу и у њен састав улазе 27 насеља од којих 26 насеља сеоског карактера. Општина укупно има 14.259 становника, са највећим насељем Косјерић које има 4200 становника.

Остала насеља се могу поделити на следеће величинске категорије у односу на демографску величину:

1. Мања од 100 становника – укупно 1 насеље и то: Парамун.
2. Од 100-500 становника – укупно 18 насеља (око 66%) и то: Блејоперица, Варда, Галовићи, Годљево, Горња Полошница, Доња Полошница, Дреновци, Дубница, Мионица, Мрчићи, Мушићи, Росићи, Руда Буква, Скакавци, Стојићи, Субјел, Цикоте и Шеврљуге.
3. Од 500-1000 становника - укупно насеља (око 22%) и то: Брајковићи, Годчево, Маковиште, Радановци, Сеча Река, Тубићи.
4. Преко 1000 становника – укупно 1 насеље, и то: Косјерић (село).

Демографска величина насеља чини битан део информационе основе за планирање развоја јавних служби, јер поједине категорије насеља треба класификовати у односу на праг рационалног организовања јавних служби који износи 1000 становника. У нашем концепту у ово разматрање узећемо и насеља демографске величине 500-1000 становника, што значи да око 26% насеља може представљати ослонац развоја овог сектора, поред седишта општине.

Што се осталих демографских карактеристика од значаја за развоја јавних служби тиче, значајан је податак да је у међупописном периоду 1991.-2002.г. просечна годишња стопа раста становништва негативна на анализираном подручју, што указује на присуство проблема депопулације у 23 насеља општине. Укупан и природни прираштај су негативни. Укупан број становника је растао једино у насељу Косјерић и то по променљивој стопи, а у периоду од 1991. до 2002. за око 10%.

Старосна структура становништва је такође неповољна са становништа развоја јавних служби јер је укупан број младих до 20 година 2.782 (20%), док је укупан број лица преко 60 година старости 3.829 (27,3%). Према последњем попису, број предшколске деце износио је 760 (5.4%, дакле мање од минималног стандарда од 6%), док је број школске деце и омладине износио 2022, што је око 14,4%, односно више од просечног минимума за ову старосну групацију на територији Србије која износи 12%. Контингент школске деце и омладине је задовољавајући и указује на релативно обнављање становништва, али карактеристике осталих групација указују на дубоку демографску старост и лош демографски потенцијал.

Табела 2.36.: Број становника по насељима у општини Косјерић

Ред. број	Подручје	Укупан број становника			
		1971.г	1981.г.	1991.г.	2002.г.
	Општина Косјерић	16.582	16.157	15.478	14.259
1	Бјелоперица	508	441	385	325
2	Брајковићи	812	785	757	738
3	Варда	398	372	298	330
4	Галовићи	371	361	301	267
5	Годчево	916	806	720	621
6	Годљево	508	412	371	348

7	Горња Полошница	166	144	141	152
8	Доња Полошница	242	192	159	125
9	Дреновци	776	656	544	400
10	Дубница	198	173	162	143
11	Косјерић (варош)	1.860	2.988	3.794	4.200
12	Косјерић (село)	1.362	1.165	1.115	1.035
13	Маковиште	1.370	1.226	1.046	898
14	Мионица	367	312	245	186
15	Мрчићи	407	439	400	298
16	Мушићи	674	581	514	433
17	Парамун	225	187	131	80
18	Радановци	882	767	650	532
19	Росићи	544	490	402	319
20	Руда Буква	235	191	193	129
21	Сеча Река	1.301	1.217	1.086	895
22	Скакавци	453	420	356	275
23	Стојићи	337	291	212	163
24	Субјел	364	308	256	221
25	Тубићи	669	634	609	536
26	Цикоте	393	323	301	275
27	Шеврљуге	244	276	330	335

2.1.10.2. КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОСТОЈЕЋЕ МРЕЖЕ ОБЈЕКТА ЗДРАВСТВЕНЕ ЗАШТИТЕ И ОЦЕНА СТАЊА**Примарна, секундарна и специјализована здравствена заштита**

Степен развијености мреже здравствених сервиса посматран је релативно према степену развијености ове мреже на нивоу средишње Србије, односно према параметру односа броја здравствених пунктова и броја становника и насеља. У средишњој Србији просечно 2,11 насеља и 2896 становника гравитира једном здравственом пункту, а истовремено је 396 становника упућено на 1 лекара. У односу на републички ниво, општина Косјерић спада у категорију веома неразвијених општина Србије према свим параметрима – према параметру развијености мреже има 13,5 насеља по једном здравственом пункту, а према параметру оптерећености /искоришћености здравствених сервиса има чак 1198 становника на једног лекара; просечно чак преко 7000 становника гравитира једном здравственом пункту). Свега 2 насеља је опслужено здравственим сервисима, док преосталих 25 насеља немају никакав вид примарних здравствених сервиса.

Истовремено је опслужено 4530 становника општине, од којих је највећи део насељен у граду Косјерићу (4200 становника), што чини око 32% становника општине Косјерић, док осталих 68% становника нема приступачан ниједан вид здравствених сервиса.

Општина Косјерић се не разликује битно од свог регионалног окружења, изузев у односу на општину Ужице, која је знатно боље опремљена у овом смислу. Приказ капацитета здравствених сервиса општине Косјерић дат је у табелама 1,2 и 3.

Табела 2.37.: Примарна здравствена заштита (извор: Општине у Србији, 2002. РЗС)

ОПШТИНА	БР. ЗДРАВСТ. ПУНКТОВА	БР. НАСЕЉА У ОПШТИНИ	БР. НАСЕЉА ПО ЗДР. ПУНКТУ	УКУП. БР. СТАНОВНИК А	БР. СТАН. ПО ЗДР. ПУНКТУ	БР. СТАН. НА ЈЕДНОГ ЛЕКАРА
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	3375	6152	1,82	9778992	2897	398
СРЕДИШЊА СРБИЈА	2006	4238	2,11	5808906	2896	396
КОСЈЕРИЋ	1	27	13.5	14259	7129	1198

Табела 2.38.: Приказ броја насеља по здравственом пункту за територију средишње Србије (катеорија у којој је општина Косјерић је затамњена)

БРОЈ НАСЕЉА ПО ЗДРАВСТВЕНОМ ПУНКТУ	БРОЈ ОПШТИНА	% УЧЕШЋЕ
знатно испод просека (> 4,0)	23	23%
испод просека (4,0-2,19)	43	44%
просек Србије (1,8-2,20)	5	5%
изнад просека (1,79-1,0)	20	20%
знатно изнад просека (<1,0)	8	8%

Према подацима Пописа из 2002. («Општине у Србији 1993.» РЗС) на територији општине Косјерић је постојало 2 здравствена пункта: Дом здравља у Косјерићу, 1 здравствена станица у Варди. Не постоје подаци о повременом обављању здравствених услуга. Постоји тренд слабијег коришћења капацитета намењених здравству, што води још лошијој опслужености становништва које је и овако веома лоше опслужено. Укупан борј лекара у општине Косјерић је 11.

На територији општине Косјерић не постоје капацитети за стационарно лечење, што се може оценити као неповољно стање. Болесници са потребом стационарног лечења гравитирају окружном центру – Ужицу. Приватна медицинска пракса у општини Косјерић је веома мало заступљена.

Специјализована здравствена заштита на територији општине Косјерић није заступљена, тако да за ову врсту потреба грађани општине Косјерић морају да путују у окружни центар.

Гравитационо подручје здравствених сервиса на територији општине Косјерић и њихове потребе за будућим капацитетима треба да буду дефинисане у складу са подацима надлежних здравствених организација на територији општине.

2.1.10.3. КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОСТОЈЕЋЕ МРЕЖЕ ОБЈЕКТА ОБРАЗОВАЊА И ОЦЕНА СТАЊА

Основно образовање

У средишњој Србији просечно 1,4 насеља гравитира једној основној школи, при чему су узета у обзир и истурена одељења до 4 разреда ОШ. Просечно 193 ученика похађа 1 школу у Србији. У општини Косјерић има велики број истурених одељења ОШ од којих нека нису у функцији, тј. гасе се, док је број матичних основних школа мали (свега 4). Стога је и слика о опремљености

подручја општине основним школама битно различита ако посматрамо само матичне, односно и истурена одељења. У првом случају, мрежа је веома сведена и има 4 насеља по једној матичној ОШ, што је знатно испод просека Србије, док истовремено 202 ученика по школи, што се може сматрати рационалном организацијом. Ако узмемо у обзир и истурена одељења, онда мрежа делује развијенија јер 1,8 насеља гравитира једном пункту ОШ (што је знатно изнад нивоа просека), али је истовремено просечан број ученика по ОШ веома мали (67 уч./по ОШ) и далеко испод границе рационалне и економски оправдане организације.

Истовремено можемо рећи да је дистрибуција објеката основног образовања веома дисперзована. Регионално окружење има сличне карактеристике развијености мреже објеката основног образовања као што је у општини Косјерић. Приказ капацитета основних школа општине Косјерић дат је у табели 5 и 6.

Табела 2.39.: Основно образовање (извор: Општине у Србији 2005, РЗС)

ОПШТИНА	БРОЈ НАСЕЉА	БРОЈ ОСНОВНИХ ШКОЛА	БРОЈ НАСЕЉА ПО ШКОЛИ	БРОЈ УЧЕНИКА	БРОЈ УЧЕНИКА ПО ШКОЛИ
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	6152	3943	1,6	847557	214,95
СРЕДИШЊА СРБИЈА	4238	3066	1,4	594513	193,91
КОСЈЕРИЋ	27	4(15)	4 (1,8)	1009	202(67)

Табела 2.40.: Број ученика у основним и средњим школама у општини Косјерић (извор: Општине у Србији 2005, РЗС)

БРОЈ ОСНОВНИХ ШКОЛА	БРОЈ УЧЕНИКА У ОШ	СРЕДЊЕ ШКОЛЕ	БРОЈ УЧЕНИКА У СШ
15	1009	1	304(269)

Приликом планирања будућег развоја мреже објеката основног образовања, препоручен је норматив од мин 15 ђака по подручној школи, мада је је потребно да локална заједница искаже потребу становништва и образовних установа да се сачувају сви постојећи објекти и капацитети и да се у планском периоду и даље подржава дисперзована мрежа (макар то значило и 1 ученик по школи). Као аргументи за овакву концепцију могу се навести да је постојећа мрежа локалних саобраћајница као и јавни превоз на веома лошем нивоу, тако да би се евентуалном рационализацијом и гашењем појединих подручних школа оваква ситуација још и погоршала јер би ученицима била отежана доступност. Потом, наглашена је улога школе као културног центра и као места окупљања, што заједно са црквом доприноси оживљавању села. Гашењем школских објеката поспешило би се процес гашења села. Са друге стране, рационализација мреже основних школа је основа политике развоја основношколског образовања на нивоу републике Србије.

На подручју општине Косјерић не постоје школе за ученике са специјаним потребама, нити је за њима исказана потреба.

Средње образовање

Једини објекат средњег образовања на територији општине Косјерић је Техничка школа у Косјерићу. Својим профилем и занимањима која се стичу по завршетку ових школа углавном се прате потребе општине и окружења. Укупан број ученика у средњим школама у општини Косјерић у 2005. години износио је 304 ученика, а у 2006. је износио 269 ученика.

Средњој школи гравитирају ученици са територије општине Косјерић, а капацитети објеката задовољавају постојеће потребе. Објекти су доброг бонитета. Није исказана потреба за проширењем капацитета, као ни за увођењем нових струка и смерова у школама. Алармантна је ситуација смањења броја ученика.

С обзиром да постоји потреба релативно развијене привреде, посебно индустрије која превазилази локалне оквири за образованим кадровима, потребно је са тиме ускладити могућности постојећих капацитета и планирање нових. Дисперзија средњих школа у окружењу – у неколико суседних општина је релативно повољна.

2.1.10.4. КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОСТОЈЕЋЕ МРЕЖЕ ДЕЧЈИХ УСТАНОВА И ОЦЕНА СТАЊА

Мрежу дечјих установа на територији општине Косјерић можемо оценити као незадовољавајућу јер постоји само 1 комплетна установа на 27 насеља, што је изразито неповољно. Нема информација о броју предшколских пунктова у свим насељима у којима има основна школа, а који, према важећим прописима треба у потпуности да покривају број деце обухваћене основним образовањем.

Број деце предшколског узраста на територији општине Косјерић износи 804 детета, а број деце која користе дечје установе износи 187 деце, што значи да је свега око 23% смештено у вртићима. Капацитет постојеће дечје установе за прихватање деце свих узраста у Косјерићу је попуњен.

Узевши у обзир да је позитивним законима у области образовања дефинисана обавеза похађања предшколске припреме за сву децу 6-7 год., може се стећи увид о недостајућим капацитетима и некомплетној мрежи ових сервиса јавних служби.

Према резултатима анкете и сарадње са надлежним институцијама, потребна је додатна опремљеност постојећих објеката, а као предлог организације истиче се модел мобилних служби и прикупљања деце, примењен у Лајковцу.

2.10.5. КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОСТОЈЕЋИХ УСТАНОВА ЗА СОЦИЈАЛНУ ЗАШТИТУ И ОЦЕНА СТАЊА

У Косјерићу постоји Центар за социјални рад и он покрива следеће активности:

- Обезбеђење социјалне сигурности грађана
- Породично-правну заштиту
- Старатељство

Поред тога се одвијају и теренски обиласци. Ради бољег и потпунијег одвијања социјалне заштите у оквиру Центра у перспективи потребно је обезбедити боље просторне услове и опремљеност како би се свака појединачна активност могла одвијати неометано и како би се олакшао теренски рад.

Према расположивим подацима, не постоје други капацитети ни објекти под окриљем Центра за социјални рад (нема објеката намењених старим лицима, лицима са посебним потребама, нити ученичких домова).

Према статистичким подацима за територију општине Косјерић, број старих лица старијих од 60 год. је 3.829 (27,3%) од укупно 14.259 становника општине, што чини веома велики удео старих лица. У постојећем стању, стара лица за потребе сталног смештаја гравитирају установама у регионалном окружењу. Имајући у виду да општина Косјерић има просторне и услове здраве животне средине, као и наведене податке о специфичности демографске структуре који указују да је потребно посебно плански третирати потребе старих лица, односно Просторним планом треба предвидети Дом за стара лица.

2.1.10.6. КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОСТОЈЕЋИХ ОБЈЕКТА КУЛТУРЕ, АДМИНИСТРАЦИЈЕ И УПРАВЕ И ОЦЕНА СТАЊА

Мрежа објеката културе је неразвијена и постоји један 4 пункта у насељима различитих нивоа, међутим њихова искоришћеност и употребљивост је веома различита, а углавном је недовољна. Постоје пунктови који су нови, обновљени или реконструисани, као и они који су лошег бонитета. Друга карактеристика ове мреже је чињеница да не постоји довољно интересовање становништва за коришћењем ових објеката, што је већи проблем од евентуалног лошег бонитета или недовољне заокружености мреже. Стога је потребно дати акценат на управљање и организацију активности културе, делом на реконструкцију и опремање објеката, а много мање на употпуњавање мреже.

Седиште општине Косјерић има Дом културе, Народну библиотеку и релативно развијене активности у области културе (изложбе, позоришне представе и др.). Народна библиотека располаже добро уређеном биоскопском двораном површине 482 м² са 370 места и позорницом величине 12 / 12 м², која је погодна за позоришно-сценске програме, дечје приредбе, музичке концерте и друге пригодне садржаје. Испред дворане се налази простран и добро опремљен хол (140 м²), који је уређен и као галеријски простор погодан за разне ликовне изложбе, етно поставке, и друге визуелне уметничке програме. Народна библиотека од свога настанка покретач је и организатор сталних и других повремених културних манифестација. Најдужу традицију има Општинска и Окружна смотра рецитатора, а такође је реализатор аматерских, општинских и регионалних, смотри изворног стваралаштва на туристичко-културној манифестацији „Чобански дани“.

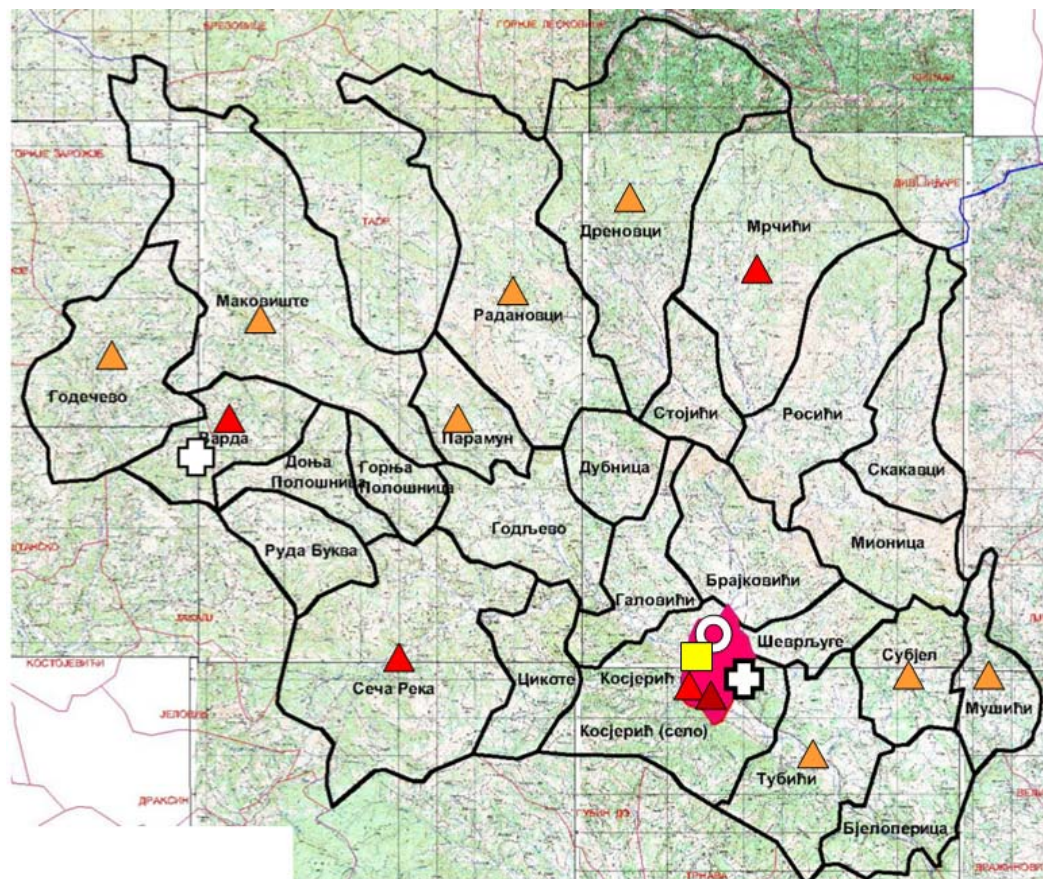
У будућем периоду потребно је јачати улогу и активности Дома културе у Косјерићу (летња сцена, позоришна сцена) Постојећа активност се огледа у одвијању 2 културне манифестације, али оне немају адекватан простор. У даљој перспективи потребно је преиспитати могућности концентрисања више културних садржаја, уз лоцирање музеја, и друге установе културе, етно фестивал, летњу сцену и сл.

Планско дељење усмерено је ка јачању улоге културе у мрежи објеката јавних служби, уз подстицање увођења нових облика рада, а са циљем јачања културне понуде и централитета седишта општине. У насељима са недовољном искоришћеношћу капацитета, тежити задржавању објеката у статусу јавне својине, са могућношћу пренамене у објекте здравства, дечје заштите и спорта и рекреације.

Дисперзија објеката управе и администрације је на задовољавајућем нивоу, јер 10 насеља има објекат месне канцеларије, што се може сматрати повољним, па чак и претерано дисперзованим. Њихов бонитет, међутим, не може се узети увек као задовољавајући. Поред тога, у Косјерићу се налази зграда Скупштине општине Косјерић и пратеће службе управе и администрације.

Нису исказане потребе за повећањем капацитета објеката управе у Косјерићу, а обзиром на тренд смањења броја запослених у јавном сектору па и у управи и администрацији, очекује се смањење броја месних заједница на територији општине ради повећања ефикасности деловања.

Слика 2.53: дистрибуција основних и средњих школа, објеката здравства и дечје заштите у општини Косјерић

2.1.10.7. КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОСТОЈЕЋЕ МРЕЖЕ ВЕРСКИХ ОБЈЕКТА И ОЦЕНА СТАЊА

Према расположивим подацима, на територији општине Косјерић тренутно постоји 7 верских објеката. Ови објекти су различитог бонитета и година изградње. Процена је да у неколико насеља постоји потреба за изградњом нових верских објеката, што уједно и представља улазни податак за планирање ових садржаја на територији Просторног плана.

Од постојећих објеката на територији општине треба посебно истаћи Цркву брвнару у селу Сеча Река која је један од највреднијих културно - историјских споменика. Подигнута је у 15. веку, више пута паљена и обнављана. Данашњи изглед добила је у време Карађорђа, 1812. године. У цркви се налази неколико веома вредних експоната: већи број икона, "Златне двери" донете из Херцеговине, путир из 1812. године и реликвија донета из Свете Горе.

У планском периоду је потребно остварити позитиван тренд сарадње између општине и црквене општине који се остварује у другим општинама, као и између културе и религије, односно туризма и религије. Критеријум за дистрибуцију верских објеката је оптимално време доласка

до храма које износи сат времена хода, што би значило да на територији општине Косјерић треба саградити још 3 цркве.

Изградњу ових објеката треба да прати изградња црквених домова, пратећих просторија, као и приступних саобраћајница. За неколико постојећих објеката који су у лошем стању потребна је санација и реконструкција, односно доградња. Градњом нових и реконструкцијом и опремањем постојећих цркава дугорочно би се решило питање сакралних објеката на подручју општине.

Сакрални објекти спадају у ред најзначајнијих објеката који подржавају функционалну опремљеност насеља и потребе становништва исказане су у правцу развоја ове активности. У том смислу, развој мреже сакралних објеката може да подржи тренд заустављања миграција и емиграција становништва са планског подручја ка већим градским центрима. Ови објекти имају, поред верске и културно- образовну и културно - историјску функцију, а често и уметничке вредности.

2.1.10.8. СТЕЧЕНЕ ПЛАНСКЕ ОБАВЕЗЕ И СТАЊЕ ПЛАНИРАЊА У ОДНОСУ НА ЈАВНЕ СЛУЖБЕ

Увидом у расположиву документацију стечена је слика о стању планирања на територији Просторног плана општине Косјерић и релевантни су следећи плански акти:

- Просторни план Србије (1996.)
- Генерални план Косјерића
- Стратегија развоја општине Косјерић

Просторним планом Србије (1996., ИАУС) дефинисани су јединствени минимални стандарди за поједине садржаје јавних служби, са циљем остварења једнаких права у домену задовољења основних потреба становништва Србије и хомогенизације њеног простора.

Циљеви и опредељена планска решења планова вишег реда су уграђени у развојна опредељења и циљеве овог Програма.

Смернице за примену Просторног плана Србије у другим просторним и урбанистичким плановима налажу да се у плановима обезбеде услови за лоцирање јавних служби у складу са критеријумима смештаја и локационо-развојним потенцијалом подручја и политиком регионалног развоја.

У складу са тим, концептуалне поставке Просторног плана које се односе на модел рационализације јавних служби су усвојене само на генералном нивоу, док ће се у већој мери применити препоруке Просторног плана у погледу минималних стандарда за сервисе и објекте јавних служби.

2.1.10.9. ПРИСТУП

ПОЛАЗНА ОПРЕДЕЉЕЊА заснована су на следећим међународним документима:

- **АГЕНДА 21.** У оквиру циљева и задатака везаних за унапређење одрживог развоја људских насеља Агенда 21 препоручује формулисање и примену програма за смањење утицаја миграција село-град, тако што ће се побољшати животни услови на селу. Такође, препоручено је унапређивање урбаног управљања путем доношења одговарајућих смерница за просторно и урбанистичко планирање и њихову реализацију. Од посебних

активности пре свега се наглашава значај квалитетне здравствене заштите, сервиса и услуга:

1. Развијање система примарне здравствене заштите;
  2. Испуњење примарних здравствених потреба сеоског, семиурбаног и урбаног становништва;
  3. Приоритетно постизање просторне покривености здравственим службама за оне популационе групе које за тим имају највећу потребу, посебно за оне које живе у сеоским подручјима;
  4. Изграђивање основне службе здравствене делатности, праћење и планирање система.
- **ХАБИТАТ АГЕНДА.** Квалитет живота се дефинише као централна брига у склопу развоја људских насеља, а у складу са тим се истиче доступност као главни критеријум оцењивања квалитета садашњег и будућег нивоа услуга друштвених делатности., а посебно образовања и примарне здравствене заштите за све. Одржива људска насеља подразумевају социјалну интегрисаност укључујући одговарајуће сервисе здравства и образовања. Ови сервиси треба да буду приступачни (affordable) и једнако доступни како би служили циљу одрживости и социјалног развоја насеља.
  - **НОВА АТИНСКА ПОВЕЉА** посебно охрабрује развој социјалних/јавних сервиса пошто они подржавају контакт и комуникацију и истиче потребу примене локално осетљивог приступа.

Имајући у виду полазна опредељења, као и потребу превазилажења проблема у досадашњем приступу, методолошки приступ планирању јавних служби у Просторном плану општине Косјерић биће заснован на следећем:

- Елементима просторно-физичког (просторни развој јавних служби и мрежа саобраћајница), функционалног (опремљеност насеља или зона јавним службама) и демографског развоја;
- Понуди/избору критеријума и индикатора прилагођених мањим просторним (релативно просторно-физички, функционално и демографски хомогеним) целинама унутар којих би важили јединствени услови/обрасци планирања јавних служби; у исто време ови услови би били различити у односу на друге просторне целине.

2.1.10.10. ПРИНЦИПИ ПЛАНИРАЊА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ ПРОСТОРНОГ РАЗВОЈА ЈАВНИХ СЛУЖБИ

За фокус планске интервенције пре свега је интересантан сегмент јавних служби које су обухваћене обавезном друштвеном бригом и представљају елемент друштвеног/животног стандарда. То су: образовање, здравство, дечја и социјална заштита. Будући да планске препоруке међународних докумената истичу примарну опремљеност, то је и овде нагласак стављен на основно образовање, сервисе примарне здравствене заштите и дечје васпитање и образовање (заштиту). Разлози за овакво издвајање, поред наведеног, су такође везани за чињеницу да ове сервисе карактерише изражена дисперзија у простору и везаност за мрежу, што је од великог значаја за просторни концепт развоја.

У погледу принципа планирања јавних служби на подручју општине Косјерић у овом Плану издваја се следеће:

- Истицање локалних (просторних и других) обележја које утичу на приступ планирању јавних служби и избор циљева/задатка, критеријума и параметара/ норматива, тако да они буду контекстуално специфични.

- Тежња ка заједничком/интегративном (позитивном) деловању развоја јавних служби на просторни и укупни развој општине УБ и њеног гравитационог подручја.

У погледу принципа организације/управљања развојем јавних служби у Просторном плану општине Косјерић издваја се следеће:

- Подржавање тенденција ка децентрализацији управљања и планирања у правцу локалне заједнице Косјерић;
- Уважавање утицаја актуелних вредносних категорија у домену јавних служби, односно обезбеђивање услова за увођење нових;
- Планска поставка третира одвојено питања просторне организације од укупне организације/управљања јавним службама, иако пуна имплементација планских решења овог Плана подразумева њихову координацију и усаглашеност, обједињујући тако елементе просторне организације и развоја са управљањем и финансирањем самих јавних служби и, као и комплементарних активности (уређења земљишта изградње и реконструкције путне мреже, итд.).

2.1.11. СТАНОВАЊЕ

2.1.11.1. Оцена стања

Демографски подаци

Становање у насељима општине Косјерић од 1948. условљено је друштвено -политичким и економским променама. Миграције становника из села у град, међунасељске миграције условиле су промене у самој структури становника и делатностима које то становништво обавља.

Основни показатељи степена настањености је однос броја домаћинстава и броја станова, при чему сва насеља имају вишак станова у односу на број домаћинстава, услед миграција, негативног природног прираштаја и недовољног фертилитета (високог морталитета).

Положај насеља

Док се, насеље Косјерић варош формира дуж магистралног и регионалног пута, положај осталих насеља је углавном условљен рељефом. Па су сходно морфолошким карактеристикама брдско-планинског терена насеља разбијеног типа, једино се у насељима Варда, Сеча Река и Мрчићи-Ражана формира централни део збијеног типа, као и поједини засеоци збијеног типа, у насељу Маковиште, Тубићи и Галовићи.

Комунална и инфраструктурна опремљеност

Водоснабдевање је решено преко појединачних и локалних водовода, који црпе воду са каптираних извора, којима Општина обилује, док једино Косјерић варош поседује градски водовод. Градску канализациону мрежу поседује једино насеље Косјерић варош, док је канализација, осталих насеља Општине, решена кроз систем појединачних септичких јама, које често нису квалитетно изведене, и које се не празне и не дезинфикују често, те с тога представљају опасност за загађење. Депоновање смећа још увек није решено. Електричном енергијом опремљена су сва насеља, али је напон струје различит, што отежава њено коришћење. Сва насеља поседују фиксну и све мреже мобилне телефоније, међутим нека насеља имају проблеме са фиксном телефонијом. Саобраћајну мрежу насеља чини магистрални пут М-21, три регионална пута, R-263, R-205а и R-213, као и више локалних саобраћајница. Иако је већина асфалтирана, саобраћајнице су лошег бонитета, док су у најлошијем стању оне у

брдовитим деловима терена. Углавном све саобраћајнице су без уличног мобилијара и јавног осветлења, док се тротоари јављају тек у појединим централним деловима насеља.

2.1.11.2. Структура, поделе и типови стамбене изградње

Уочене поделе стамбене структуре Општине

Објекти становања у Општини Косјерић, се према начину становања могу поделити на објекте:

1. породичног и
2. вишепородичног становања.

Док је, породично становање заступљено у свим насељима Општине, вишепородично је присутно једино у централном делу насеља Косјерић варош.

Према облику становања могу се поделити на:

1. традиционално становање,
2. савремено становање и
3. специфичне облике становања (викенд куће, куће за одмор).

Према коришћењу простора и према пребивалишту, могу поделити на:

1. становање са сталним боравком,
2. становање са привременим или повременим боравком.

Због емиграције становништва са села, коју смо већ поменули, број напуштених домаћинстава у насељима Општине је сваке године све већи, па је самим тим и све већи број објеката без сталног пребивалишта.

Према делатности домаћинства се могу поделити на:

1. пољопривредна,
2. мешовита и
3. непољопривредна домаћинства.

Број пољопривредних домаћинстава је све мањи, што представља негативан тренд не само у Општини Косјерић, већ на територији читаве Републике.

Према времену изградње стамбени објекти се могу поделити на објекте:

1. из прве половине 20. века и
2. објекте новије градње

Према спратности, једнопородични од П до П+2, вишепородични до П+6+Пк.

Према положају према суседним објектима, на:

1. објекте у низу и
2. на слободностојеће.

Према начину настанка на:

1. плански настале и
2. неплански настале објекте.

Услед компликованих процедура за доношење просторних и урбанистичких планова, па и добијања дозвола за изградњу, и подручје ове Општине, као и читаве Србије, карактерише непланска изградња, ткз. „дивљих објеката“.

Сходно подели, на подручју Општине Косјерић формирају се стамбени објекти следећих типова и структуре:

1. Становање у центру насеља
2. Урбано вишепородично становање
3. Урбано породично становање
4. Приградско („периурбано“) породично становање
5. Рурално породично становање дуж путева (феномен „силаска на пут“)
6. Рурално породично становање у насељима разбијеног типа
7. Становање специфичног облика у насељима разбијеног типа

2.1.11.3. Типологија

Табела 2.41.: Распоред типова стамбених објеката по насељима Општине Косјерић

КО/ типови присутних стамбених склопова	Становање у центру насеља	Урбано вишепородично становање	Урбано породично становање	Приградско („периурбано“) породично становање	Рурално породично становање дуж путева	Рурално породично становање у насељима разбијеног типа	Становање специфичног облика у насељима разбијеног типа
Бјелоперица	-	-	-	-	-	+	-
Брајковићи	-	-	-	+	+	+	-
Варда	+	-	-	-	-	+	-
Галовићи	-	-	-	-	+	+	-
Годчево	-	-	-	-	-	+	-
Годљево	-	-	-	-	-	+	-
Горња Плошница	-	-	-	-	-	+	-
Доња Плошница	-	-	-	-	-	+	-
Дреновци	-	-	-	-	-	+	+
Дубница	-	-	-	-	+	+	-
Косјерић варош	+	+	+	-	-	-	-
Косјерић село	-	-	-	+	-	+	+
Маковиште	-	-	-	-	-	+	-
Мионица	-	-	-	-	-	+	-
Мрчићи	+	-	-	-	+	+	+
Мушићи	-	-	-	-	-	+	-
Парамун	-	-	-	-	-	+	-
Радановци	-	-	-	-	-	+	-
Росићи	-	-	-	-	+	+	-
Руда Буква	-	-	-	-	-	+	-
Шеврљуге	-	-	-	+	+	+	-
Сеча Река	+	-	-	-	+	+	-
Скакавци	-	-	-	-	-	+	-
Стојићи	-	-	-	-	+	+	-
Субјел	-	-	-	-	+	-	-
Тубићи	-	-	-	-	+	+	-
Цикоте	-	-	-	-	-	+	-

1. Становање у центру насеља присутно је у оним насељима, у којима је централни део збијеног типа и са бројним централним наменама, односно овај тип становања среће се у средиштима насеља Косјерић варош, Варда, Сеча Река и Ражани (Мрчићи). Становање у центру насеља

често је мешовитог типа, овде се обично у приземним деловима стамбених објеката ка улици налазе трговински, пословни и услужни садржаји. Објекти уз улицу су обично у низу, различите спратности, углавном П или П+1, и углавном новије градње. Постоји и пар објеката више спратности и вишепородичног типа. Објекти су различито обликовани, а карактеришу их, посебно оне у насељу Косјерић варош детаљи на фасадама, (орнаментика, истицање угаоних положаја и прочеља), као и коришћење фасадних материјала различитих боја, па и ретка уклопљеност у окружење.

Слике 2.54., 2.55. и 2.56.: Становање у центру насеља: средишта насеља Варде, Косјерић варош и Сеча река

2. Урбано вишепородично становање је заступљено у Косјерић вароши. Припадају објектима новијег периода градње, спратности до П+6+Пк.

Слике 2.57., 2.58. и 2.59.: Урбано вишепородично становање у насељу Косјерић варош

3. Урбано породично становање заступљено је у насељу Косјерић варош. Ови објекти су углавном новијег датума изградње, спратности до П+2+Пк, архитектонски су различито обликовани. Домаћинства ових објеката нису пољопривредна, објекти су обично слободностојећи на парцели, увучени неколико метара у односу на уличну регулациону линију и имају двориште са задње стране. Поред саме куће на парцели обично нема других значајнијих објеката, а јављају се мање грађевине (гаража, остава и сл.).

Слике 2.60. и 2.61.: Урбано породично становање у насељу Косјерић варош

4. Приградско („периурбано“) породично становање заступљено је у насељима Брајковићи, Косјерић село и Шеврљуге. Односи се на објекте, који су настајали неплански, односно стихијски, на ткз. „дивље“ објекте, који се јављају и у функцији викендица, кућа за одмор и повремени или привремени боравак. То су објекти новије градње и различите спратности. Према врсти домаћинства су углавном мешовита и махом непољопривредна са нагласком на делатностима „мале привреде“.

Слике 2.62., 2.63., 2.64., 2.65., 2.66., 2.67.: Приградско („периурбано“) породично становање у насељу Шеврљуге

5. Рурално породично становање дуж путева заступљено је у насељима Брајковићи, Галовићи, Дубница, Мрчићи, Росићи, Шеврљуге, Сеча Река и Субјел. То је становање, које се формирало уз главне међунасељске путеве (прилазне насељске путеве) и новијег је датума. За њега је особен феномен „силаска на пут“, тј. појаве код насеља потпуно разбијеног типа, где се новије генерације спуштају на пут и граде куће на оним деловима имања који су саобраћајно најбоље повезани. Тиме се стварају назнаке ушоравања насеља и његовог постепеног регруписања. Ово је становање углавном пољопривредних и мешовитих домаћинства, различите спратности и углавном новијег периода градње. Кућишта ових кућа су углавном правилних облика, не много велика, али са довољно простора да се раздвоје економски и стамбени простори.

Слике 2.68., 2.69. и 2.70.: Рурално породично становање дуж путева у насељу Мрчићи

Слике 2.71., 2.72. и 2.73.: Рурално породично становање дуж путева у насељу Галовићи

6. Рурално породично становање у насељима разбијеног типа заступљено је у свим насељима Општине, осим у насељу Косјерић варош. Код већих насеља оно се среће у ободним деловима сеоског атара.

Овај вид становања је становање пољопривредних домаћинстава, која се у последње време све више напуштају. Кућишта ових домаћинстава су углавном неправилних облика, велика, обично се састоје из економског дела, стамбеног и воћњака. Целокупно домаћинство је настало у складу са потребама и комфором самих укућана (удаљавање стамбених од економских простора, однос објеката према кретању ваздушних маса). Овде се обично јављају два стамбена објекта, један са почетка 20. века и објект нове градње. Спратност ових објеката креће се од П до П+1+Пк.

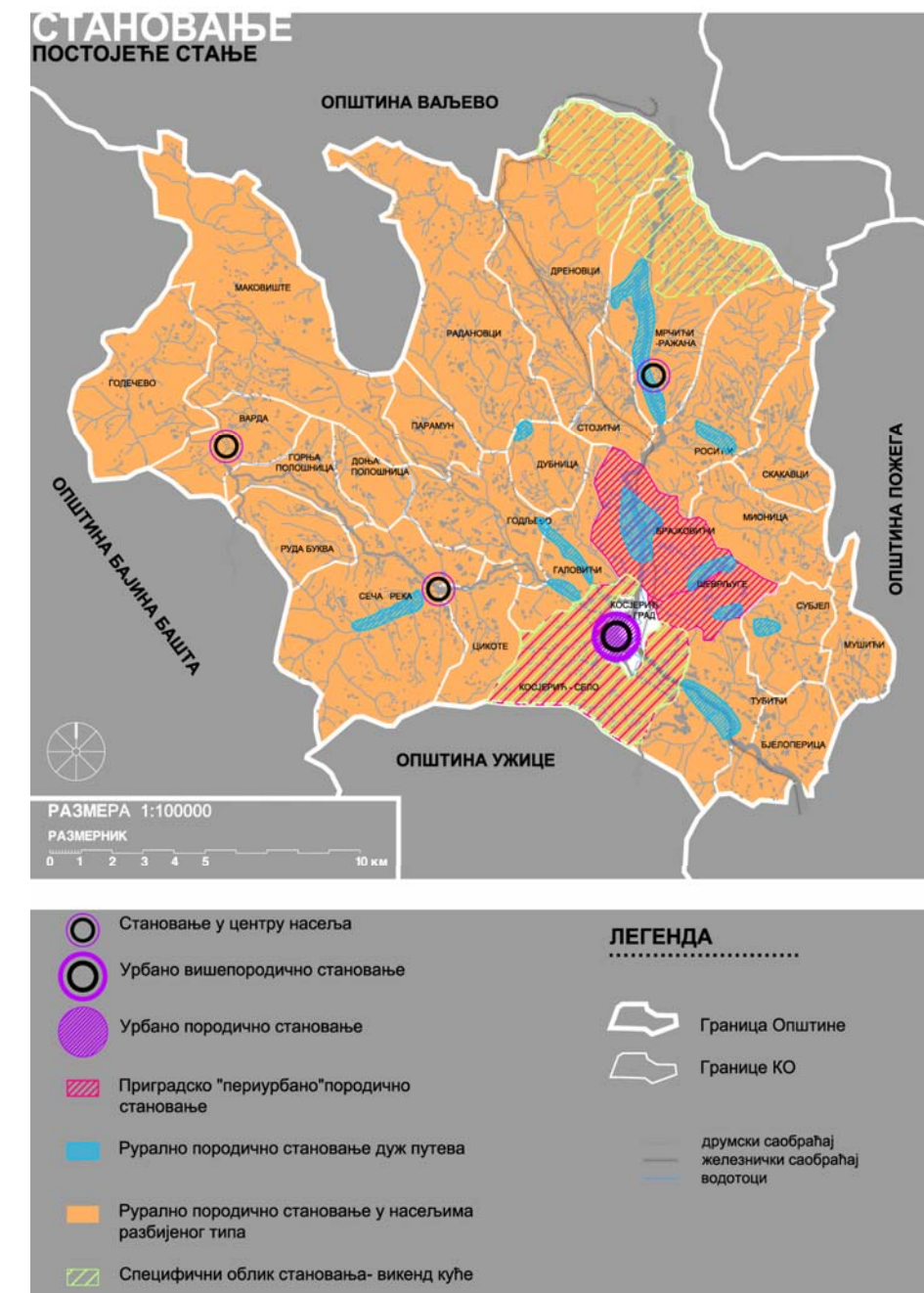

Слике 2.74., 2.75., 2.76. и 2.77.: Рурално породично становање разбијеног типа у насељу Бјелоперица

8. Становање специфичног облика у насељима разбијеног типа заступљено је у деловима насеља Косјерић село, Дреновци и Мрчићи. То су углавном викенд куће мањих површина, на парцелама такође мањих површина.

Слике 2.78., 2.79. и 2.81.: Становање специфичног облика разбијеног типа у насељу Косјерић село

Слика 2.82.: Становање - Постојеће стање

2.1.12. ТУРИЗАМ

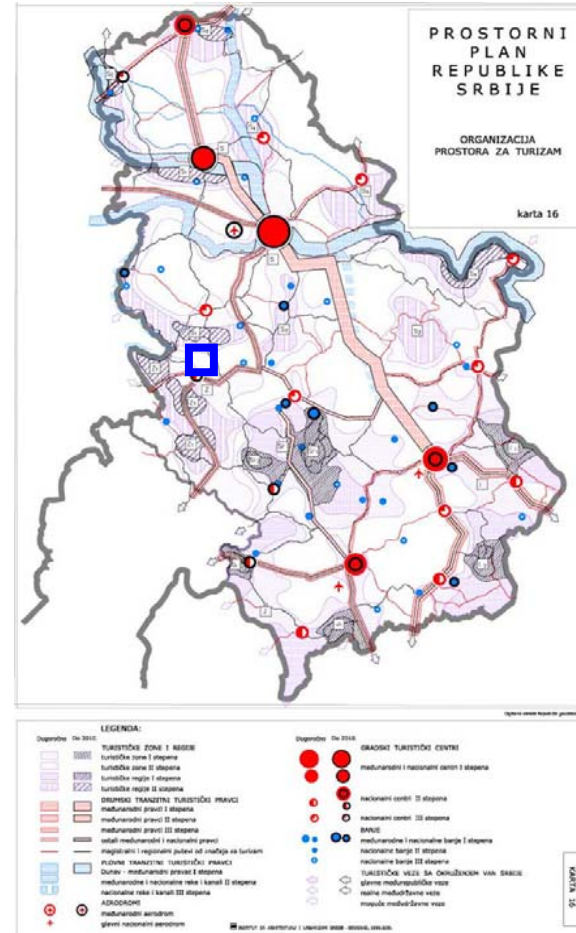
2.1.12.1. Полазне основе развоја

Обавезе, услови и смернице из планских докумената вишег реда

Развој туризма на подручју општине Косјерић заснива се на условима, циљевима, мерама, концептима и решењима објашњеним у следећим планским документима⁹, који истовремено одређују и положај развоја туризма у општини Косјерић у односу на регион, али и Републику Србију:

1) Просторни план Републике Србије

Према Просторном плану РС (ППРС) целокупно подручје општине Косјерић припада централној туристичкој зони, која обухвата перипанонску област РС. Као посебна подручја од вишег туристичког значаја уоквиру ове зоне издваја се више регија. За ППО Косјерић од посебног је значаја туристичка регија "Ваљевске планине", будући да овој регији припада северна, виша половина Општине. За ову регију назначене су одређене туристичке активности као значајне за њен развој: летња рекреација, као водећа активност, допуњена са излетничким, ловним, климатским и сеоским туристичким активностима. Ова регија је једина у оквиру централне туристичке зоне назначена као викенд излетничка зона Града Београда. Североисточни део Општине, који припада јужним падинама планинама Повлен и Маљен са Дивчибарама, спада у део туристичке регије са приоритетним развојем туристичких и њему компабилних садржаја до 2010. г. туризма

Сл. 2.83.: ППРС - карта просторног развоја са назначеним положајем општине Косјерић

2) Стратегија развоја Косјерића

Стратегијом развоја Косјерића област туризма је одређена као значајна и туризму је посвећено цело поглавље. Већ у уводу делу наглашен је низ ограничења развоја туризма, особен како за Косјерић тако и "за низ малих општина у Србији: доминирајуће рурално подручје и сеоско становништвом, изражено исељавање, неразвијена индустрија, недовољно мрежа савремених саобраћајница и незнатни број лежaja намењених туристима". Додатно ограничење развоја туризма на простору Општине чини близина великих и развијених туристичких одређишта попут Златибора, Таре и Дрине, Дивчибара (северни део), Овчарско-Кабларске клисуре. Због тога је закључено да "стратегију развоја туризма треба заснивати на:

- нижим ценама туристичко-угоститељских услуга
- изворној и добро заштићеној природи
- гостољубивости становништва
- традицији туризма на селу
- манифестацијама специјалног садржаја и
- одговарајућој пропаганди и понуди за домаће туристе из већих градова у окружењу.

У последњем делу поглавља о стратегији развоја туризма у Општини препоручене су врсте туризма којима треба дати подршку у будућем развоју:

- транзитни туризам,
- стационарни туризам,
- туризам пословних људи,
- манифестациони туризам,
- туризам на селу,
- дечји и омладински туризам.

Посебно је истакнут значај сеоског туризма на подручју општине Косјерић, који има традицију од неколико деценија и раније је био препознатљив на нивоу целе Републике.

3) Стратегија развоја туризма Републике Србије

Стратегијом развоја туризма Републике Србије утврђује се положај општине Косјерић као једне од одређишта туристичког кластера Западне Србије. У документу је наведено да "Западна Србија отвореног срца прима туристе из земље и иностранства, указујући на своје богато наслеђе, неговане и заштићене природне ресурсе и модерно опремљене смештајне капацитете". Све наведено односи се и на општину Косјерић.

Стратегијом су утврђени одређени програми као важни по будући развој:

- кључни туристички производи кластера: кружна путовања, специјални интереси, планински и језерски туризам, здравствени туризам и рурални туризам као и
- програми конкурентности у релацији са препорученим врстама туризма.

3) Туристички пројекат Дивчибаре - Доња Ражана

Туристички пројекат Дивчибаре - Доња Ражана је инвестициони пројекат развоја североисточног дела општине Косјерић. Овај пројекат обухвата три села у оквиру МЗ Доња Ражана, која су данас средишта сеоског туризма у Општини и која имају највеће могућности развоја као јужни део туристичког подручја Дивчибаре.

Овим документом предвиђени су токови развоја подручја Дивчибаре - Доња Ражана у времену 2008-11. г., а нагласак је на развоју планске документације и инфраструктуре, као претходнице изградње и уређења датог подручја. Као главни улагачи означени су Република Србија и њена министарства и агенције, Општина Косјерић и страни улагачи преко развојних фондова.

2. Постојеће стање, потенцијали и ограничења за развој туризма

Захваљујући природним и створеним условима а, пре свега, привлачности Дивчибара, Маљена и Повлена, туризам у општини Косјерић има вишедценијску традицију. Ипак, може се рећи да туризам представља мање значајан чинилац привредног развоја Општине, будући да могућности туристичких атрактера нису у довољној мери искоришћене, нити су одговарајуће искоришћене могућности интегралног развоја туризма и осталих привредних грана. Туристичка понуда Општине данас се примарно ослања на:

- транзитни туризам дуж магистралног пута Нови Сад - Ваљево - Ужице (град Косјерић),
- манифестациони туризам (манифестација "Чобански дани", сеоски вашари) и

⁹ Додатно, правни основ за рад на Плану у области планирања развоја туризма и рекреације представљају:

- Закон о туризму ("Службени гласник РС", бр/2005);
- Закон о планирању и изградњи ("Службени гласник РС", број 72/2009),
- Закон о заштити животне средине ("Службени гласник РС", број 135/04 и 36/09);
- Закона о културним добрима ("Службени гласник РС", број 71/94),

- сеоски и рекреациони туризам (махом села у североситочном делу Општине, подно Дивчибара).

Може се рећи да сви постојећи видови туризма нису довољно развијени, тј. ни изблиза довољно искоришћени и препознатљиви у склопу туристичке понуде овог дела Србије. Такође, у општини Косјерић постоје и бројне друге, али неговарајуће искоришћене могућности за развој других видова туризма (излетнички, ловни, еколошки, конгресно-пословни, бањско-лечилишни). Стога су туристичка атрактивност и квалитет туристичке понуде сагледани кроз карактеристике стања:

1. туристичких атрактера,
2. развијеност туристичких места и подручја као и
3. повезаност туристичких атрактера и туристичких места.

Такође је дата и оцена могућности и ограничења за развој туризма на подручју општине Косјерић, као основе за уобличавање стратегије развоја туризма и концепта просторног развоја.

2.1. Стање данашње туристичке понуде у општини Косјерић

А) Туристички атрактери на територији Општине

На подручју општине Косјерић постоје бројни и разноврсни туристички атрактери који представљају добру основу за развој туризма. Могу се уочити природне и створене вредности као могућности и ограничења за развој туризма.

Природне вредности као могућности и ограничење за развој туризма на подручју општине Косјерић (слика 1.4.9.1.1.). Разноврсност предела, разуђеност рељефа, и релативно очуван пејзаж, биодиверзитет, еколошке и предеоне целине, богатство шумама и водотоцима, разноврстан биљни и животињски свет и, пре свега, област Дивчибара, која јужним крајем припада Општини, представљају основе туристичке привлачности подручја Косјерића. Основне природне вредности су:

- Планине на подручју и околини општине Косјерић (Маљен са Дивчибарама, Повлен, потом Јелова гора, Црнокоса и Дрмановина) својим рељефом, климатским вредностима и богатим биљним и животињским светом представљају атрактивне мотиве за туризам. Контрасти планинског обода и котлине нису превише наглашени, па пејзаж има благе и за туризам привлачне облике, што морфологију чини лако проходном у готово свим правцима унутар Општине. Ограничење развоја је њихово прижање дуж граница Општине, што Општину чини релативно затвореном и одвојеном од оближњих већих просторних целина (долине Западне Мораве, Колубаре и Дрине). У складу са наведеним планинска подручја Општине поседују могућности развоја свих видова рекреативног, спортског и ловног туризма;
- Реке и потоци (првенствено река Скрапеж) на подручју Општине представљају могућност за развој риболова, а најављена изградња акумулација отвара могућност развоја водених спортова и излетничког туризма;
- Извори и врела на подручју Косјерића су бројни и присутни у свим деловима Општине. Од посебног значаја за туристичку вредновање су истраживања Рударско-геолошког факултета у Београду обављена 1995. године. Том приликом констатована су два изворишта квалитетне термоминералне воде, као основе за развој бањског, здравствено-лечилишног и рекреативног туризма. Један извор се налази у засеку Деспотовићи, а други извор је у засеку Спасојевићи и назива се Бањица;
- Биљни и животињски свет у општини Косјерић је веома богат и разноврстан. Због свог значаја Републички завод за заштиту природе Србије издвојио је следеће локалитете у Општини Косјерић ради стављања под законску заштиту:
  - Парк шума Дивчибаре, 3000 ха - делом у општини Косјерић,

- Меморијални простор Букови, где су 1941. г. стрељани родољуби овог краја, 50 ха,
- Меморијални споменик Радановци, где је погинуо Жижица Јовановић Шпанац, 60 ха,
- Локалитет Кукаљ I на Повлену са асоцијацијом букве и мечје леске, 15 ха,
- Локалитет Кукаљ II са реликтном састојином црног граба и црног јасена, 10 ха.

Заштита наведених комплекса може допринети обогаћивању туристичке понуде и садржаја туристичког боравка у овом крају и тиме подстаћи екскурзиона, манифестациона и излетничка кретања. У том смислу треба осмишљавати сврсисходне мере.

Сл. 2.84. и 2.85.: Природне вредности Косјерићског краја

Створене вредности као могућност и ограничење за развој туризма на подручју општине Косјерић (слика 1.4.9.1.2). На простору Општине постоје бројне културно-историјске вредности које су само делимично укључене у туристичку понуду (црква-брвнара у Сечој Реци, хан у Косјерићу, меморијални комплекси Радановци и Букови). Поред тога, на подручју општине постоји низ другим створених вредности које још увек нису извредноване и туристички представљене:

- Културно-историјске вредности - Поред споменутих локалитета веће вредности (црква брвнара у Сечој Реци и меморијалних комплекси) на простору општине Косјерић постоји и низ локалитета мањег значаја и још неизвреднованих. Ту треба убројити више археолошких налазишта из времена праисторије, антике и средњег века (атари села Скаваци, Брајковићи, Субјел, Годечево, Парамун и Шеврљуге). Иако већина ових локалитета самостално нема већи значај они се могу искористити као допуна значајним видовима туризма (излетнички, екотуризам, сеоски туризам).
- Културна окупљања и вашари представљају део традиције општине Косјерић. Највећи значај има манифестација народног ствараштва „Чобански дани“, која се некад одржавала на планинској заравни Град, 7 км удаљеној од Косјерића, да би се последњих година одржавала у самом граду. Ова манифестација траје пар дана, када овде борави више десетина људи из ближег и даљег окружења. Она представља и наставак традиције сеоских вашара, који су последњих година мање значајни. Међутим, вашари у већим насељима (Косјерић, Сеча Река, узвишење Град) и данас су познати и добро посећени.
- Народно градитељство представља идеалну допуну сеоском туризму, који је најпрепознатљивији вид постојеће туристичке понуде Општине. Овде треба убројити бројне грађевине у оквиру сеоских имања (куће, магаци, вајате, ограде,...), али и старе воденице, и старе мостове преко потока. Ове грађевине су често у веома лошем стању. Последњих година подигнуто је и много објеката који својим одликама подсећају на старију народну

градњу (дрво као грађевински материјал, четвороводни кровови, резбарија). Приличан број њих намењен је туристичкој понуди.

Слике 2.86., 2.87. и 2.88.: Створене вредности Косјерићског краја - Црква Брвнара у Сечој Реци, Хан у Косјерићу и стари вајати у Мионици

Б) Постојећа развијеност туристичких места и подручја

Туризам на подручју општине Косјерић развијан је у различитој мери на два основна локалитета: у градском насељу Косјерић и у селима у подножју Маљена и Повлена.

Градско насеље Косјерић налази се на магистралном путу Нови Сад - Ваљево - Пожега - граница са Црном Гором. Иако се Косјерић не може сматрати "правим" туристичким местом, град поседује значајне смештајне капацитете (хотел "Скрапеж", око 100 лежаја, мотел "Извор" 35 лежаја), као и друге садржаје у намени туризма (спорски терени и игралишта, кафане, ресторани). Поред живописног изгледа града, лепо уређене средишње градске зоне, установа културе (пре свега Музеја) и управе, у граду се традиционално одвијају културно-забавне и спортске манифестације, од којих су најзначајнији "Чобански дани" и градски вашар.

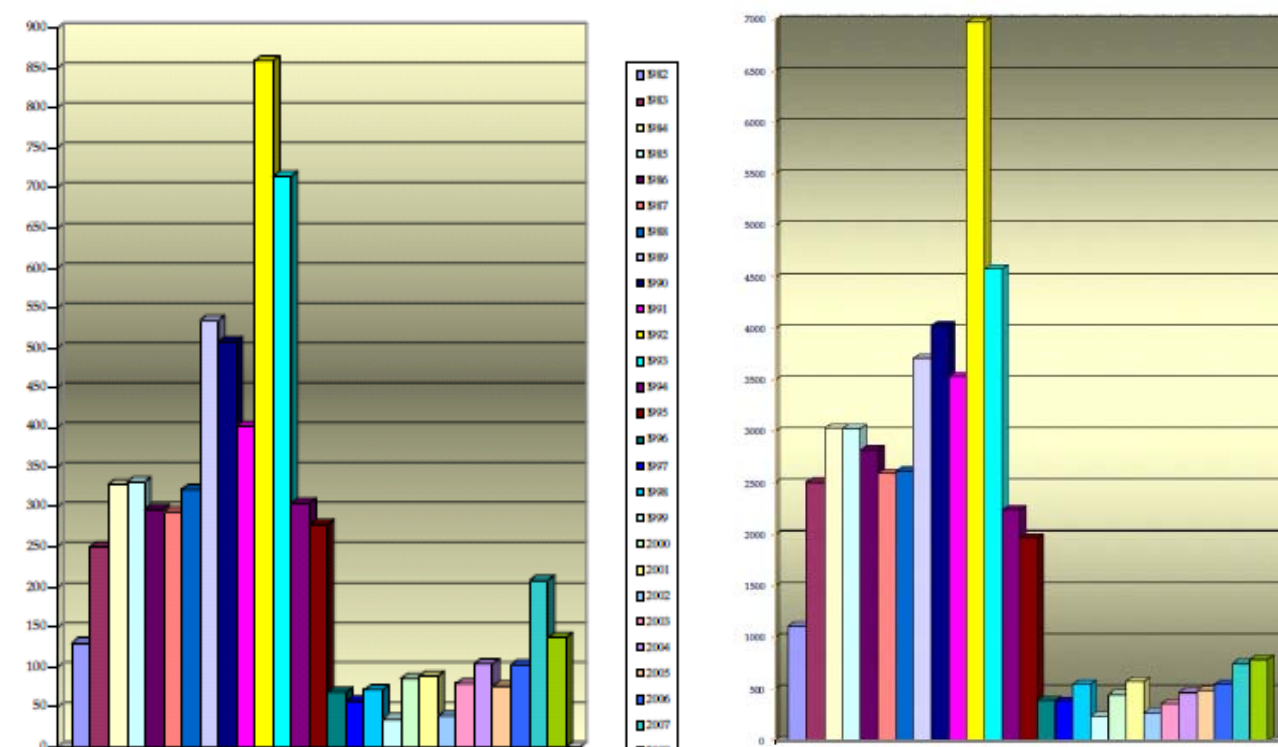
Постојећи туристички и други компатибилни садржаји и капацитети у граду и околини су:

- хотел "Скрапеж" (104 лежаја, ресторан са 200 седишта),
- мотел "Извор" (35 лежаја),
- ресторан "Златно буренце",
- пицерија "Пав",
- спортска хала,
- комплекс спортских терена и игралишта на отвореном,
- аутобуска и железничка станица,
- дом културе, градски музеј, ...
- излетишта, посебно излетиште Град.

Слике 2.89., 2.90. и 2.91.: Туристичка понуда данас: Хотел "Скрапеж" у Косјерићу и атмосфера у приватном смештају у селу Скавци подно Дивчибара

Сеоско подручје испод Маљена и Повлена: Ово прилично распршено туристичко подручје општине Косјерић махом обухвата домаћинства која се баве **сеоским туризмом** у неколико општинских села. Својом развијеношћу посебно се истичу села у североисточном делу Општине (Росићи, Мионица, Стојићи, Скавци), која се налази јужно од Дивчибара. Развоју овог дела Општине погодује и добра саобраћајна повезаност - железничка пруга Београд - Бар са станицом у Ражани и пролазак магистралног пута Нови Сад - Ваљево - Пожега. На датом подручју постоји неколико десетина сеоских домаћинстава са смештајним капацитета у старим и новим, за то посебно подигнутим и уређеним смештајним јединицама. Поред смештаја домаћинства нуде и бројне пропратне садржаје, махом везане за живот нас селу, а важан садржај су и околне планине и шуме са бројним стазама за пешачење и излетиштима. Овај вид туризма развијен је и у другим селима Општине (Сеча Река, Маковиште, Мушићи), али не у довољној мери и препознатљивости.

Слике 2.92. и 2.93.: Приказ кретања броја гостију и ноћења у домену сеоског туризма од 1982. до 2009. године

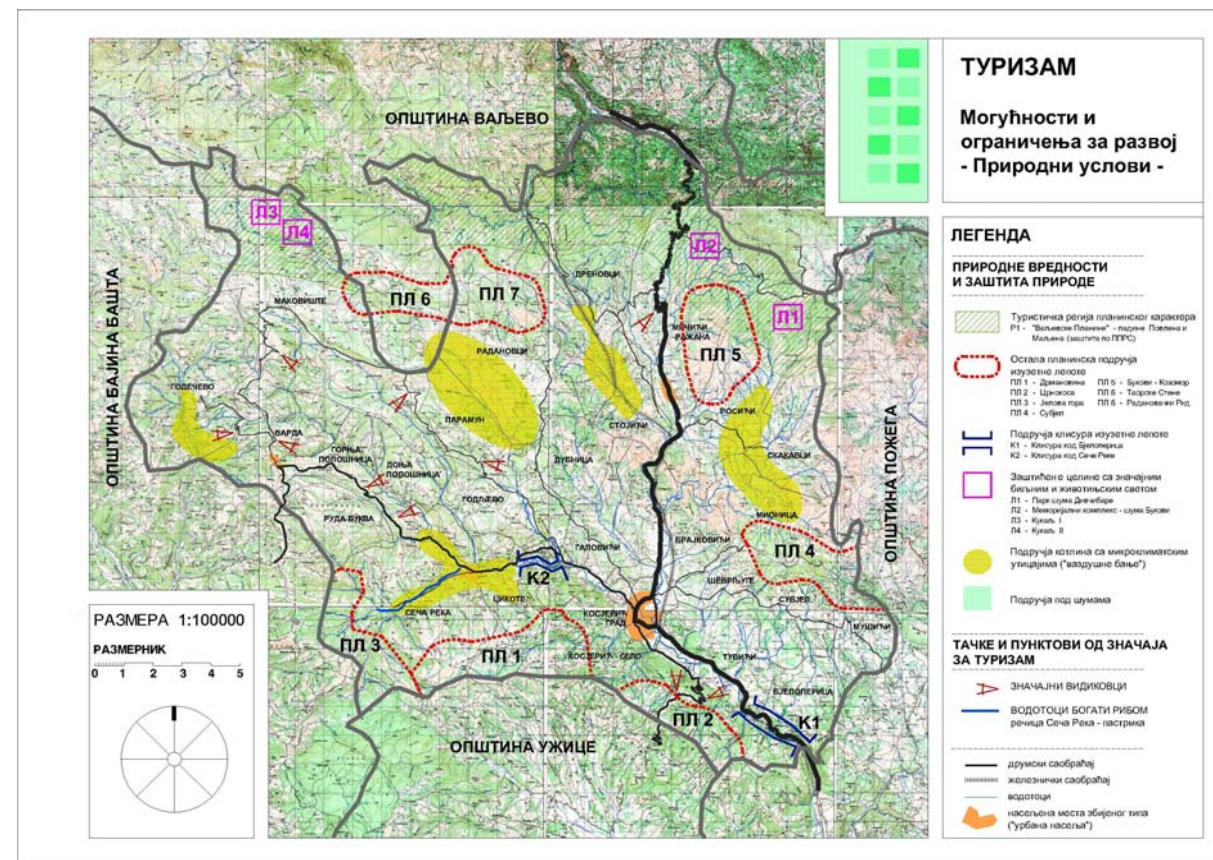
Важно је напоменути и да сама Општина много полаже на развој сеоског туризма, што се сагледава из бројних мера везане за подршку овом виду туризма (пре свега логистичку и институционалну), као и из начина представљања Општине (посебан део званичне интернет странице са исцрпним подацима о капацитетима и могућностима сеоског туризма). Међутим, у ову област потребно је уложити још много ресурса у циљу досезања развоја сеоског туризма на нивоу од пре две деценије (табела).

В) Повезаност и доступност туристичких места и атрактера

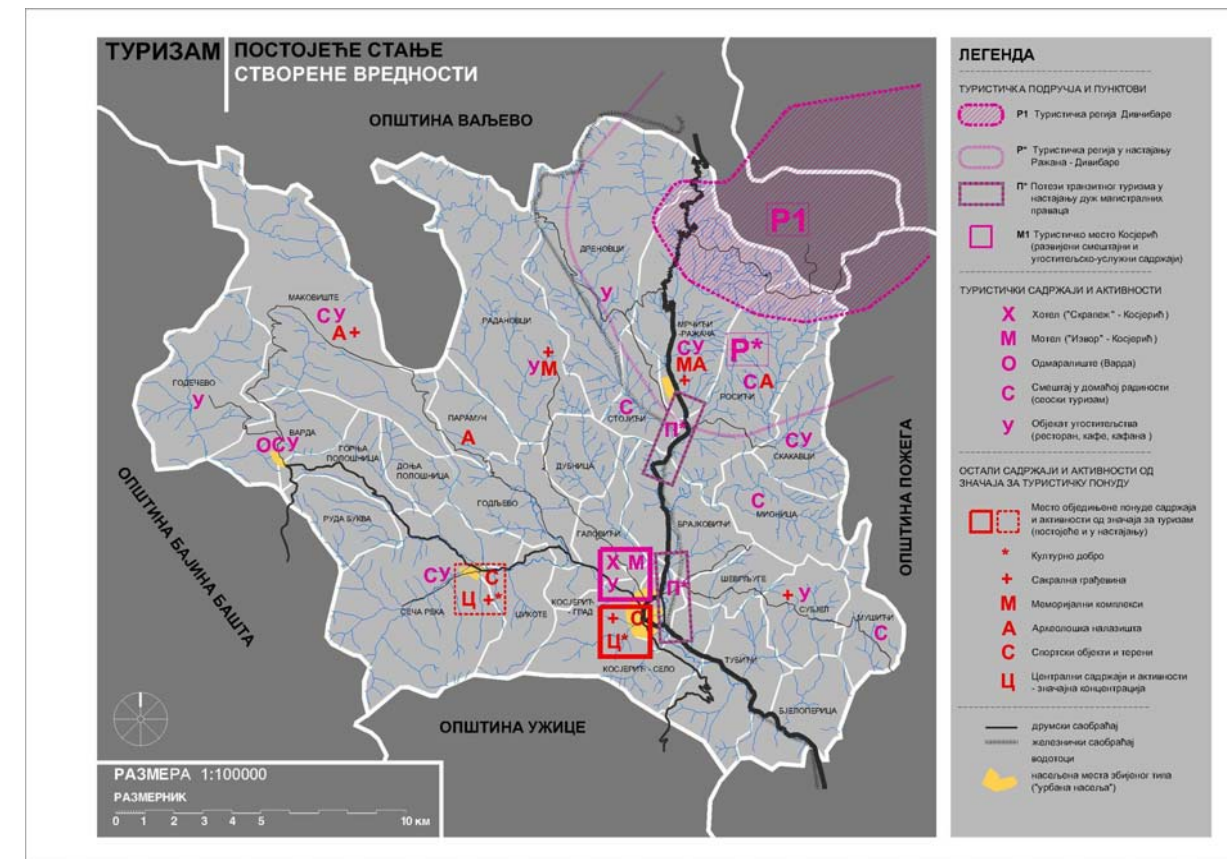
Доступност општине Косјерић из других делоова је повољна с обзиром да кроз Општину пролазе железничка пруга Београд - Бар и магистрални пут Нови Сад - Ваљево - Пожега. Недостатак је слаба повезаност Општине са суседним општинама Бајина Башта ка западу и Пожега ка истоку.

Сасвим супротно, доступност и повезаност туристичких места и атрактера унутар саме општине Косјерић је лоша будући да не постоји обласни систем пешачких и бициклистичких стаза које повезују значајна туристичка места, области и рекреативне просторе на простору Општине. И мрежа колских саобраћајница је неповољна, будући да су путеви најчешће уски и са "слепим завршецима", чиме се доприноси већој изолованости сеоских подручја. Ово, поред туристичке, умањује и друге квалитете Општине. Стање путева је на појединим деоницама незадовољавајуће, што битно умањује приступачност и квалитет пута до туристички најпривлачнијих делова Општине, као и до појединих места у Општини, привлачних као излетишта, или могућих смештајних капацитета за сеоски туризам. Као посебно ограничење издваја се слаба организованост превоза унутар Општине, као и потреба за организацијом екскурзија и излета за пролазне или викенд-посетиоце.

Сл. 2.94...: Карта постојећих природних вредности као основе за развој туризма

Сл.2.95.: Карта постојећих створених вредности као основе за развој туризма

2.1.13. РЕКРЕАЦИЈА, СПОРТ И ЗЕЛЕНИЛО

2.1.13.1. Полазне основе развоја

Област рекреације, спорта и зеленила блиско је везана са облашћу туризма, као сагласном делатношћу. Стога ће се у полазним основама развоја дати услови и смернице из планских докумената вишег реда везани за туризам и рекреацију заједно.

Обавезе, услови и смернице из планских докумената вишег реда

Развој рекреације, спорта и зеленила на подручју општине Косјерић заснива се на условима, циљевима, мерама, концептима и решењима објашњеним у следећим планским документима¹, који истовремено одређују и положај развоја ових делатности у општини Косјерић у односу на регион, али и Републику Србију:

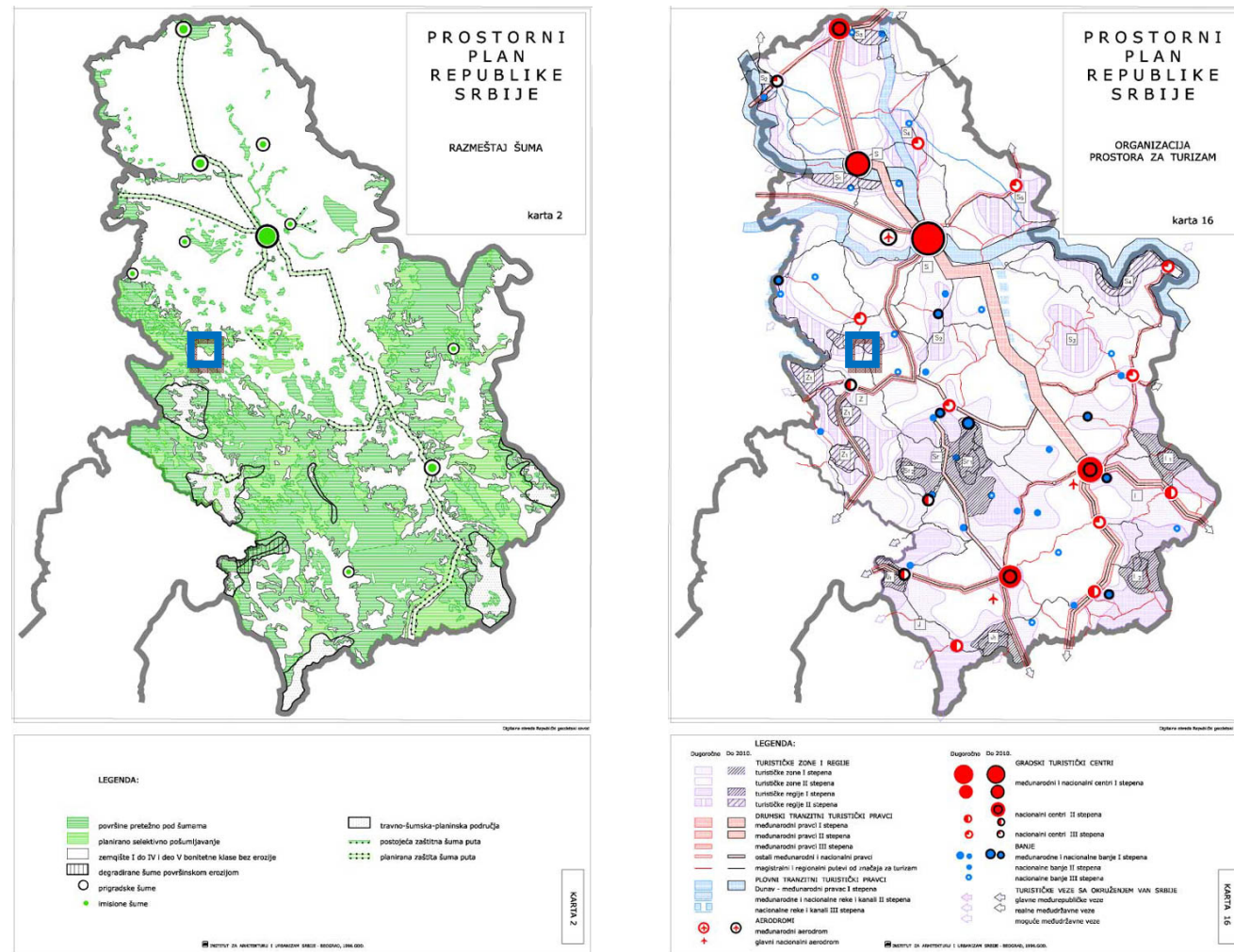
1) Просторни план Републике Србије

Према Просторном плану Републике Србије (ППРС) целокупно подручје општине Косјерић припада централној туристичко-рекреативној зони, која обухвата перипанонску област РС. Као посебна подручја од вишег туристичког значаја уоквиру ове зоне издваја се више регија. За ППО Косјерић од посебног је значаја туристичка регија "Ваљевске планине", будући да овој регији припада северна, виша половина Општине. За ову регију назначене су одређене активности као значајне за њен развој: летња рекреација, као водећа активност, допуњена са

излетничким, ловним, климатским и сеоским туристичким активностима. Ова регија је једина у оквиру централне туристичке зоне назначена као викенд излетничка зона Града Београда. Североисточни део Општине, који припада јужним падинама планинама Повлен и Маљен са Дивчибарама, спада у део туристичке регије са приоритетним развојем туристичких и њему компатибилних садржаја до 2010. г.

Општина Косјерић општина са великим постотком земљишта под шумама на нивоу Републике. Стога је потребно је дати напомене везане за ову област, које се могу применити у вези са рекреацијом и спортом. Циљеви развоја шумских комплекса треба радити кроз: унапређење стања шума, превођење изданаких шума у високе, реконструкцију деградираних високих шума. На подручју средишње Србије приоритетно је унапређивање стања и функција постојећих шума и пошумљавање.

Сли 2.96.и 2.97.: Карте из Просторног плана Републике Србије са назначеним положајем општине Косјерић - Размештај шума и Организација простора за туризам

2) Стратегија развоја Косјерића

Стратегијом развоја Косјерића област рекреације, спорта и зеленила није посебно издвојена, већ је уграђена у поглавља о туризму. У оквиру стратегије туризма рекреација је наглашена као сагласна делатност и обрађена је посредно кроз много ставки.

Зеленило је обрађено у посебном ставки о природним туристичким вредностима, која припада уводном делу. У овом делу посебно је наглашен значај шума на подручју Општине и биљног и животињског света у њима. Као важно зеленило у општини истакнути су следећи комплекси: Парк шума Дивчибаре, Меморијални простор Букови, Локалитет Кукаљ I на Повлену и Локалитет Кукаљ II. На крају се даје и препорука о начину коришћења природног зеленила у сврхе туризма, рекреације и спорта: “Заштита наведених комплекса допринеће обogaћивању туристичке понуде и садржаја туристичког боравка у овом крају и подстаћи екскурзиона, манифестациона и излетничка кретања. У том смислу треба осмишљавати сврсисходне акције”.

Рекреација и спорт су на самом почетку означени као један од главних носилаца туристичке понуде општине Косјерић. На крају су одређени видови туризма који су препоручени за развој, од који стационарни туризам, туризам на селу и дечји и омладински туризам у себе имају укључену потребу за развојем рекреационих простора и садржаја на подручју Општине.

2.1.13.2. ПОСТОЈЕЋЕ СТАЊЕ

Квалитет рекреације, спорта и зеленила на простору општине Косјерић биће дат у односу на квалитативну и квантитативну заступљеност рекреативних и зелених садржаја, као и одговарајућу доступност датих садржаја у односу на кориснике. Њега одликује следеће:

- Постојање минимума рекреативних садржаја у свим насељима Општине није остварено. Може се уочити чак да више од половине насеља нема рекреативне или озелењене просторе у грађеном подручју;
- Изузев града Косјерића понуда рекреативних и озелењених садржаја и простора је сиромашна и сведена махом на постојање терена за фудбал и домова културе који се ретко и одговарајуће користе;
- Град Косјерић је једино насеље у општини са богатом понудом рекреативних, спортских и озелењених садржаја - спортски терени, спортске зграде и комплекси, паркови, ...;
- Размештај рекреативних и озелењених садржаја и простора је неравномеран на подручју Општине. Више од половине садржаја је у граду Косјерићу;

Сл. 2.98. и 2.99.: Рекреација у Косјерићу: Спортска хала „Среска башта“ и терени за мале спортове „Полигон“

- У оним насељима где постоје, рекреативни простори су добро позиционирани у односу на кориснике. Најчешће се налазе при школама и другим местима јавног карактера, понегде и на важним раскршћима путева;

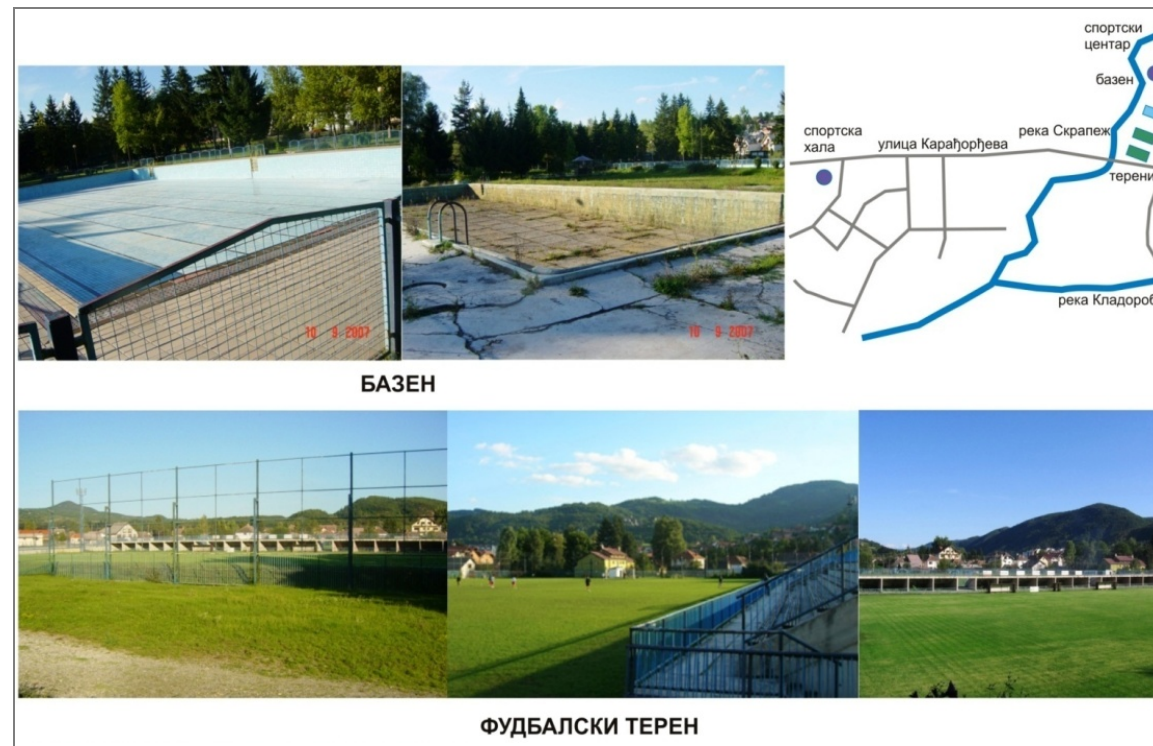

- Разноврсност рекреативних и зелених садржаја ван насеља општине Косјерић је веома добра - разноврсност предела, природних и културних богатстава широм општинског подручја. Ово се посебно односи на североисточни део Општине, који се наслања на туристички посећено и на пољу рекреације развијено подручје Дивчибара. Пружањем бољих услова за развој постојећих и покретањем нових садржаја и активности допринело би се задовољавању рекреативних потреба становника али и подизању туристичке привlačности Општине.

Простори и садржаји рекреације, спорта и зеленила по насељима

Град Косјерић - Као средиште Општине и њено далеко и једино градско највеће насеље град Косјерић поседује развијену и богату понуду садржаја и простора на пољу рекреације, спорта и зеленила. Овде треба убријати:

- Спортски комплекс у западном делу града, који укључује: два фудбалска терена ФК „Црнокоса“, олимпијски базен и мање рекреативне садржаје. Фудбалска игралишта су ограђена и у добром стању, а на главном постоје и рефлектори. Олимпијски базен је реконструисан 2009. године и уграђени су нови филтери. Међутим, потребно је заменити плочице које су дотрајале и почеле да опадају на појединим деловима базена. Сви садржаји су окружени богатим зеленилом. Посебна вредност овог комплекса је положај поред реке, близина градском језгру и главним стамбеним четвртима града;
- Спортска хала „Среска башта“ налази се у јужном делу Града, недалеко од градског језгра. Нажалост, спортска хала је у прилично лошем стању. Неопходно је извршити комплетну санацију мокрог чвора и целокупне расвете. На трибинама треба заменити даске за седење и уместо њих поставити пластична седишта. Осим тога, потребна је и реконструкција крова, јер при обилнијим падавинама пропушта воду на појединим местима.

Сл. 2.100.: Спортски терени на отвореном у граду Косјерићу

- Спортски комплекси у оквиру основне и средње школе;
- На теренима за мале спортове „Полигон“, потребна је реконструкција и пресвлачење асфалта и постављање мреже за одбојку. На главном кошаркашком терену потребна је замена комплетне конструкције коша, док на споредним треба заменити само дотрајале табле.
- Спортске терене у оквиру Техничке школе треба оградити и реконструисати кошаркашке конструкције како би се они оспособили за потребе школе, али и за тренинге млађих селекција у летњем периоду. Планирана је изградња спортске хале у оквиру школе.
- Спортске терене у оквиру Основне школе треба пресвући асфалтом јер су тренутно у веома лошем стању. Осим тога, треба поставити мрежу за одбојку и две кошаркашке конструкције. Планирана је реконструкција школске спортске сале.

У Косјерићу постоји и низ јавних зелених површина од којих се неке користе као рекреативни простори:

- Градски парк у јужном делу града, а недалеко од градске спортске дворане. Парк је примерено уређен и опремљен;
- Парк код ресторана „Парк“.
- Спомен парк који је лепо уређен и са интересантним парковским мобилијаром.
- Мали парк на обали реке Скрапеж у коме постоји Олимпијска фонтана.
- Степенишни пролаз који је такође са примерено одржаваним зеленилом.
- Зелене јавне површине у улицама: Светосавска, Р. Ђорђевића, Карађорђева али само део од рампе до раскрснице код Мотела „Извор“, затим, М.Марковића, Ј.Ј. Змаја, К. Милоша, Р. Петронијевића, Н.Тесле, С. Миливојевића, М. Косовац, Нос. Алб. Споменице, Д. и В. Марковића, Н. Грбића и код паркинга поред Дома здравља.

Сл.2.101.: Зелени простори и потези у граду Косјерићу и близини

- Кеј дуж Скрапежа са бујним зеленилом и стазама за пешачење и вожњу бицикла;
- Испред већине градских установа у градском средишту постоје мањи зелени простори са примереним пејзажним уређењем као што су зелене површине око Народне библиотеке али и зелене површине у ул. Р. Петронијевића према реци и око стамбених зграда.

Сеоска насеља - У сеоским насељима садржаји спорта, рекреације и зеленила су слабо развијени, а у многим и не постоје. У насељима где постоје ови садржаји су махом фудбалски терени или терени са кошевима и везани за сеоске школе и домове културе, ређе су смештени на већим раскршћима.

Такође постоје и примери приватне иницијативе, када се уз домаћинства по селима постављају кошеви. Ово има посебно повољну страну, јер осим рекреације ова места постају и локална средишта окупљања, а то доприноси и социјализацији сеоског становништва. Ово се поставља и као начин деловања на пољу рекреације и спорта и било би препоручљиво подржати овакве иницијативе са вишег (општинског) нивоа.

Када се гледају села понаособ може се закључити да постојање средишта села са основним јавним установама, поготово школом, повлачи за собом постојање основних рекреативних и озелењених садржаја (терени за фудбал или кошарку, зелене алеје са клупама). Стога су већа села и села која су средишта делова општине и месних заједница (Сеча Река, Ражана, Варда) у нешто бољем положају него друга насеља.

Рекреативни садржаји по селима Општине:

- Тубићи – Спортско игралиште које постоји у овом насељу и налази се у близини основне школе је у изузетно лошем стању и захтева реконструкцију.
- Бјелоперица – У насељу се налази травнато спортско игралиште са клупама и осветљењем које је добро одржавано.
- Дреновци - Спортско игралиште при основној школи, које је има мобилијар за одбојку, кошарку и мали фудбал је асфалтирано и у добром стању.
- Парамун – Терен при основној школи је изузетно мали и обрастао травом. Потребно је обезбедити мрежу за одбојку. Непосредно поред терена је бунар који треба затрпати.

Сл. 2.102., 2.103. и 2.104.: Спортски терени уз школе у Бјелоперици, Дреновцима и Радановцима

- Радановци – Терен за одбојку је асфалтиран, али у не у тако добром стању јер постоје пукотине из којих је израсла трава. Њему такође недостају стубови и мрежа за одбојку. Терен за фудбал је травнат и задовољавајућег изгледа и величине;
- Мрчићи (насеље Ражана) - Ражана, као средиште североисточног дела Општине и насеље ушореног типа и, самим тим, приступачније већем броју корисника, има веће капацитете по питању спорта, рекреације и зелених површи. Уз основну школу се налазе спортски терени од којих је, нажалост, само одбојкашки терен асфалтиран. На њему осим стубова за одбојку постоји и једна конструкција коша. Терен за кошарку и за мали фудбал

су у веома лошем стању, прилично зарасли у траву. Неопходна је комплетна реконструкција терена и набавка кошева и голова. Фискултурна сала у оквиру основне школе је већ дуже време неупотребљива и потребна јој је комплетна санација. Терен за одбојку је окружен гајеним зеленилом, које се одржава. У насељу Ражана постоје и дрвореди дуж улица што насељу даје виши ниво уређености.

- Скавци – Терен за мали фудбал се налази у близини школе. Асфалтиран је, али потребно је набавити голове за мали фудбал и мрежу за одбојку;
- Субјел - У насељу постоји травнати терен за фудбал и асфалтиран терен за одбојку који је изузетно малих димензија. Потребно је набавити мрежу за одбојку.
- Сеча Река - Спортско игралиште при основној школи, које је мале површине и у веома лошем стању. Захтева обнову, пресвлачење асфалтом и опремање кошаркашким конструкцијама;
- Зарићи – Спортски терен је у лошем стању, асфалт је напукао, тако да је потребно пресвлачење. Осим тога, треба инсталирати једну конструкцију коша.
- Варда – Терен за мали фудбал и кошарку је асфалтиран и у добром стању. Потребно је обезбедити две конструкције кошева и стубове за одбојку, као и ограђивање терена.
- Годечево - Спортско игралиште које се налази при основној школи је мале површине. Асфалтирано, али тренутно није у тако добром стању. Потребна је једна конструкција коша;
- Маковиште - Спортско игралиште у овом насељу је у прилично добром стању, али треба набавити једну конструкцију коша и мрежу за одбојку.

Сл.2.105., 2.106. и 2.107.: Игралиште за децу при основној школи у Ражани

Садржаји рекреације, спорта и зеленила ван насеља

Садржаји организоване рекреације, спорта и зеленила ван насеља на подручју општине Косјерић углавном су смештени на пар тачака, које су већ деценијама познате и посећене од стране месног становништва и туриста. Већина њих уређена пре неколико деценија, па је данас у дотрајалом стању и тражи обнову и ново одржавање. Те тачке су:

- Висораван Град - Ова висораван се налази у јужном делу Општине, на планини Црнокоса, а неколико километара удаљено од града Косјерића. Ово је деценијама главно излетиште људи из града и његовог окружења, а некад је било и место дешавања најважније културног догађаја у Општини „Чобанских дана“. Дато излетиште је уређено у складу са својом наменом - уређени планински пропланак са приступним путем, сеницама, клупама и другим мобилијаром;
- Рекреативни комплекс у селу Скавци - Дати рекреативни комплекс је уређен за основну рекреацију и чине га: стазе за трчање и пешачење, полигони, кошеви, слободни вишенаменски простори за различите активности.
- Меморијал код села Радановци - Меморијални комплекс посвећен борцу из НОБ-а Жикици Јовановићу Шпанцу, који је погинуо на овом месту 1942. године. Архитектонски

потенцијал комплекса је значајан, али последњих деценија цео комплекс је почео да пропада, па му је потребна обнова;

- Јужни део области Дивчибара - Дивчибаре су веома познато туристичко одређиште и излетиште у Србији на истоименој висоравни планине Маљен. Међутим, главнина Дивчибара припада општини Ваљево, док општини Косјерић припада само крајње јужни део ове висоравни. Овај део је данас неопремљен и неизграђен, али се користи за пасивну рекреацију излетника и посетилаца.

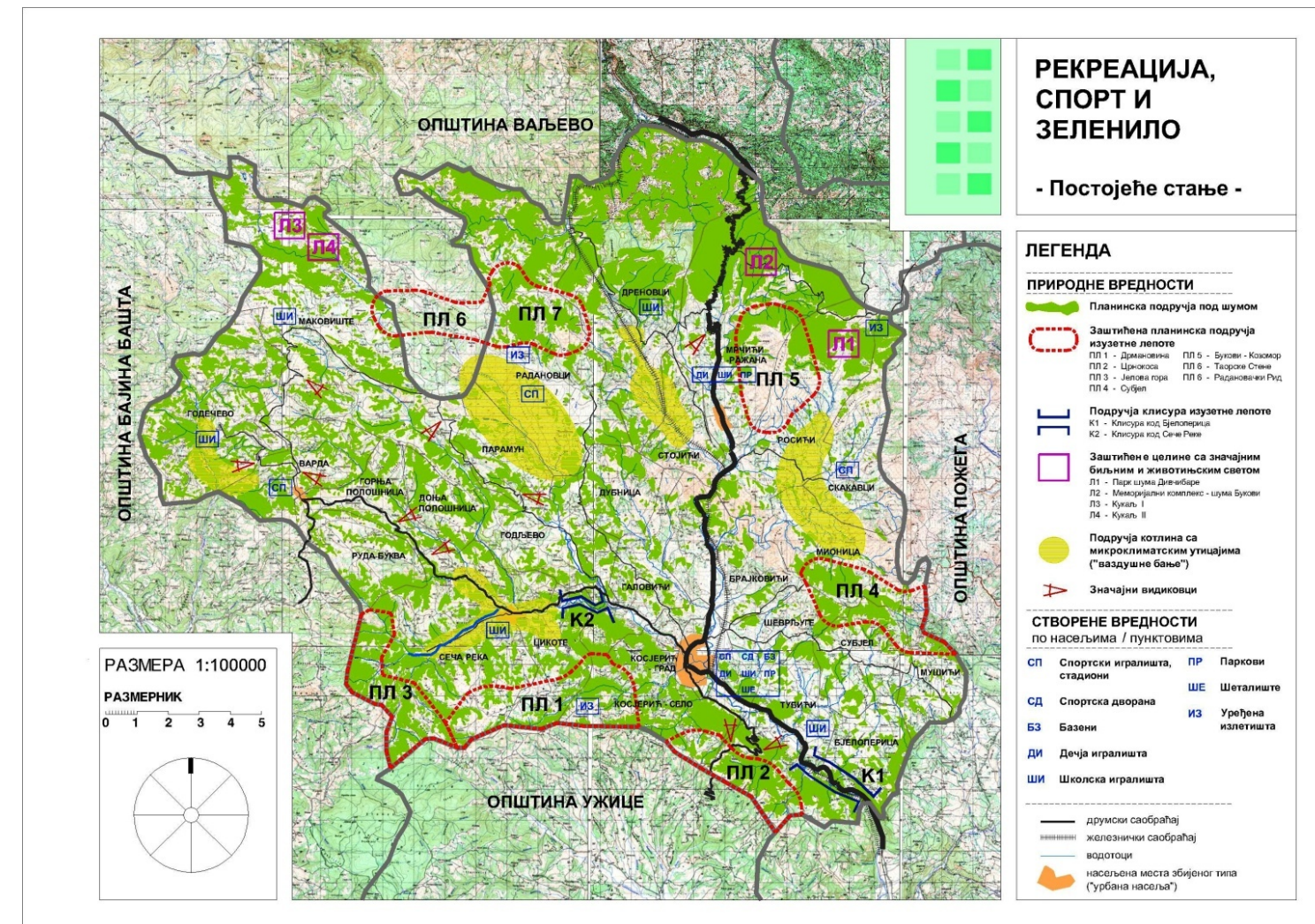

Сл.2.108. и 2.109.: Садржаји рекреације и зеленила ван насеља: висораван Град, рекреативни комплкс у Скакавцима

На основу претходог може се видети да садржаји организоване рекреације и зеленила ван насеља на подручју општине Косјерић нису искористили бројне погодности и предности локалне природе. Стога се мора рећи да рекреација у чистом и нетакнутој природи (пешачење кроз природу, планинарење по планинама, излетнички туризам, посете везане за лов и роболов) представља велику благодет Општине и да је даље треба неговати и на подесан начин уредити - знаци обавештавања, места са основним мобилијаром за логоровање и излете, обележавање шумских стаза и посебних места и грађевина (видиковци, воденице, извори питке воде, шумарске куће и сл.).

Сл.2.110. и 2.111.: Чиста природа је велика предност за развој одређених видова рекреације (пешачење, планинарење)

Сл.2.112.: Карта постојећег стања на пољу рекреације, спорта и зеленила

2.1.14. САОБРАЋАЈ

2.1.14.1. ОЦЕНА СТАЊА САОБРАЋАЈА

Општи подаци

Територија општине Косјерић налази се у јужној половини западне Србије, између Подриња, Ваљевске Подгорине, Шумадије и Западног поморавља. Подручје општине обухвата северни део Златиборског округа, кога чине 10 општина. Граничи се са пет општина: Бајина Башта, Ваљево, Мионица, Пожега и Ужице.

У оквиру општине Косјерић налази се 27 насељених места која су углавном смештена у речним долинама, мада има и насеља која се налазе и преко 1000 м надморске висине. Општина се простире на 359 км².

Подаци из пописа становништва у 2002. години показују да је на подручју Општине Косјерић живело 14001 становника.

Географски положај

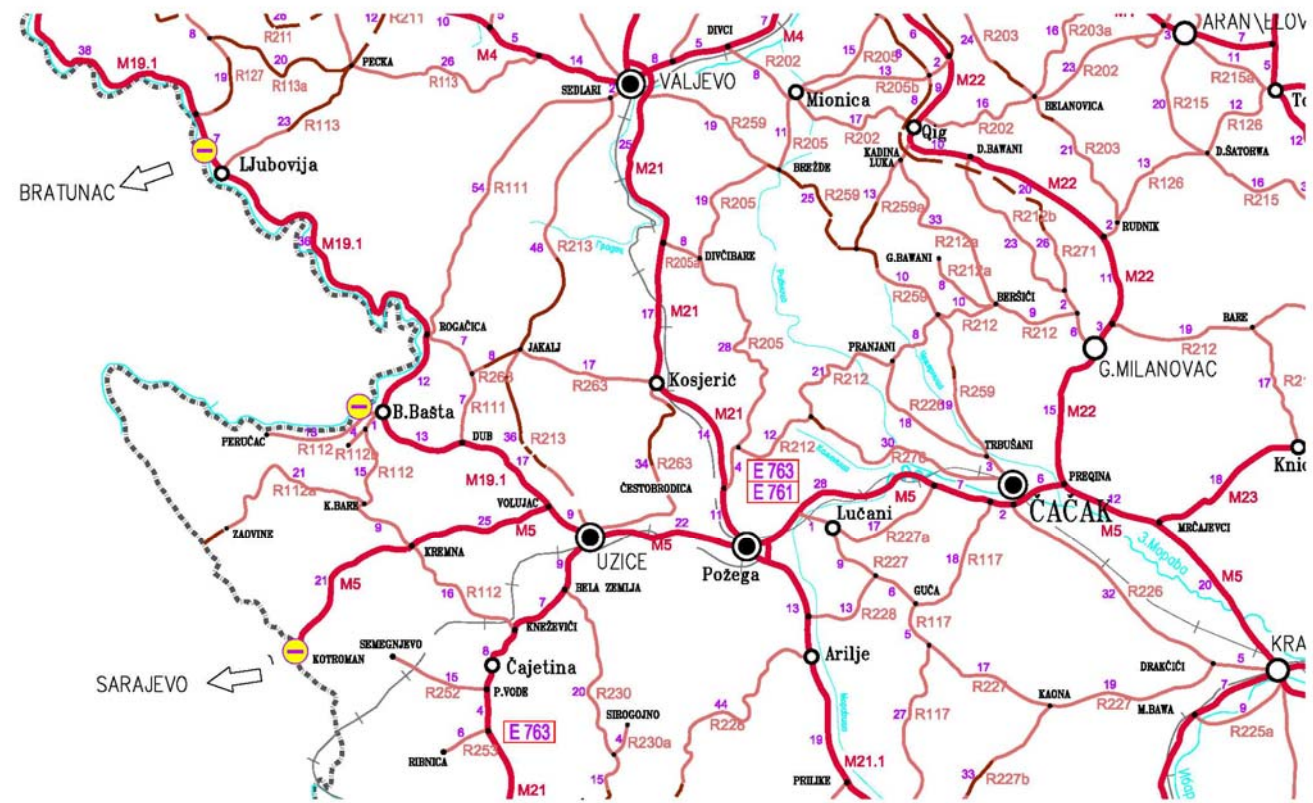
У односу на читаво подручје Србије, ова општина заузима периферан положај, такође заузима и периферан положај у односу на главне осовине развоја Србије. Периферност положаја општине Косјерић знатно је смањена после изградње железничке пруге Београд-Бар и пута Ваљево-Пожега, што је допринело успостављању интезивних веза са главним градом Београдом, Војводином и Црном Гором.

Географски положај посебно утиче на саобраћајне транзитне функције. Саобраћајни положај је утицао на размештај производних активности, на развој градске агломерације Косјерића као економског средишта и важне саобраћајне раскрснице.

Саобраћајни правци који пролазе централним делом општине, протежу се и на планински појас те доприносе валоризацији брдско-планинског подручја.

Друмске саобраћајнице које пролазе средином Косјерићске општине дају јој транзитни значај.

На подручју предметног плана постоји магистрална главна мађународна једноколосечна електрифицирана железничка пруга број 1: (Београд) -Ресник-Пожега-Врбика-Државна граница. Железничка пруга спада у категорију Д4, са дозвољеном масом по осовини од 22,5 т и масом по дужном метру од 8т/м. Железничка пруга је пројектована и изграђена за брзине до 120 км/час. Косјерић је железничком пругом повезан и са другим центрима.Укупна дужина ове пруге кроз територију општине износи 26км.

Слика 2.113.: Мрежа државних путева у Општини Косјерић и окружењу

До саме Цементаре Косјерић А.Д. „Титан“,постоји и један индустријски колосек у дужини од 3.7км.

Косјерић има добре друмске везе са осталим градовима и деловима у Републици Србији и даље са читавом Европом.

На територији саме општине присутни су државни путеви првог и другог реда.

Највеће саобраћајно оптерећење преусмерено је на мрежу магистралног и регионалних путева. Већина регионалних путева као и магистрални пут пролази кроз насељено место Косјерић који је најзначајнији саобраћајни чвор општине.

Пут првог реда који пролази кроз територију саме општине и то у правцу север-југ је магистрални пут М21. Овај пут се простире од Новог Сада, па даље преко Руме, Шапца, Коцељеве, Ваљева, Косјерића до Пожеге. У самој Пожеги овај правац се повезује са магистралним путем М-5, преко чега се сама општина даље повезује са Ужицем и даље са Републиком Црном гором према југозападу, док на другу страну магистралним путем М-5 према истоку остварује се веза са Чачком и са магистралним путем М-22 (Ибарском магистралом).

Просечан годишњи дневни саобраћај (ПГДС) на овом државном путу у 2006. години на територији општине је износио 2348 возила, док је ПГДС у 2008. години износио 3180 возила. Овај државни пут М-21 пролази територијом општине у дужини од око 32,8 км.

Од државних путева другог реда присутни су следећи регионални путеви Р-263, Р-213 и Р-205а. Регионални пут Р-263, укупне дужине око 30 км простире се од Ужица, преко Косјерића, Варде, Јакаља до Костојевића. Регионални пут Р-205а Каона – Дивчибаре је укупне дужине 7,52 км. Регионални пут Р-213 простире се од Седлара, преко Варде-Јакаља до Ужица у укупној дужини од 53 км. Кроз саму територију општине Косјерић овај регионални правац нема савремени застор од асфалт-бетона, већ се коловоз налази са застором од туцаника.

Највеће саобраћајно оптерећење преусмерено је на магистрални путни правац М-21, који пролази кроз само место Косјерић.

Табела 2.42.: Преглед државних путева који пролазе кроз општину Косјерић

Редни бр.	Бр. пута	Путни правац	Дужина пута у км	Врста коловоза		
				Асфалт (км)	Туцаник	
					км	%
1.	м-21	Нови Сад-Рума-Шабац-Ваљево-Косјерић-Пожега	32.8	32.8	-	0
2.	р-263	Ужице-Косјерић-Варда-Јакаљ-Костојевићи	26.72	26.72		0
3.	р-205а	Каона-Дивчибаре	7.63	7.63	-	0
4.	р-213	Седларе-Варда-Јакаљ-Ужице	16.5	0	16.5	100
Укупно:			83.65	76.15	16.5	/
%			100	80.3	19.7	

Подручје општине Косјерић покривено је мрежом категорисаних путева у укупној дужини од 148,6 км.

Путну мрежу сачињавају: магистрални пут, регионални путеви и локални путеви. Локални путеви на територији општине Косјерић су:

- 1. Локални пут Варда – Годечево
- 2. Локални пут Косјерић - Маковиште
- 3. Локални пут Мрчићи - Дреновци
- 4. Локални пут Косјерић - Радановци
- 5. Локални пут село Косјерић – Град
- 6. Локални пут Ражана - Росићи – Скаавци
- 7. Локални пут Субјел – Околишта
- 8. Локални пут Косјерић - Субјел – Мушићи

Укупна дужина свих локалних путева износи око 90км.

Густина путне мреже на територији општине Косјерић износи 0,41 км по км².

Иако су државни и локални путеви углавном са асфалтним коловозним застором стање регионалних и локалних путева представља препреку за добру повезаност руралних средина са урбаним центром општине. Локални путеви у зависности од временских услова у оквиру годишњих климатских промена у појединим случајевима због лошег стања макадамског коловозног застора нису поуздана и најкраћа веза за саобраћајну комуникацију засеока у оквиру истог села. Изменом структуре врсте коловозног застора локалних путева у брдовитом делу општине са неповољном конфигурацијом терена (у корист асфалтних путева) и довођењем макадамских локалних путева у стање непроменљивости у односу на временске прилике остварили би се повољнији услови за одговарајуће повезивање делова руралних насеља (било са регионалним путевима или за локалну комуникацију).

Табела 2.43.: Саобраћајна повезаност по насељима у оквиру општине

насеље	Саобраћајна повезаност
Бјелоперица	М 21 ; Засеоци пут Тубићи - Арнаутовићи - Брђани - Градња - М21
Брајковићи	М 21-државни пут
Варда	Регионални пут 263-државни пут
Галовићи	Регионални пут 263-државни пут
Годечево	Локални пут Варда - Годечево
Годљево	Локални пут Косјерић - Маковиште
Горња Полошница	Регионални пут 263-државни пут
Доња Полошница	Регионални пут 263-државни пут
Дреновци	Локални пут Мрчићи - Дреновци
Дубница	Локални пут Косјерић - Радановци
Косјерић(Варош)	М 21; Рег. Пут 263-државни путеви
Косјерић(Село)	Регионални пут 263-државни пут; локални пут Косјерић - Град
Маковиште	Регионални пут 213-државни пут; Локални пут Косјерић - Маковиште
Мионица	Локални пут Ражана - Росићи - Скаавци; Локални пут Субјел - Околишта
Мрчићи	М 21-државни пут; Локални пут Мрчићи - Дреновци
Мушићи	Локални пут Косјерић - Субјел - Мушићи
Парамун	Локални пут Косјерић - Маковиште

Радановци	Локални пут Косјерић - Радановци
Росићи	Локални пут Ражана - Росићи - Скаавци
Руда Буква	Регионални путеви 263 и 213-државни пут
Сеча Река	Регионални пут 263-државни пут
Скаавци	Локални пут Ражана - Росићи - Скаавци
Стојићи	М 21-државни пут
Субјел	Локални пут Субјел - Околишта
Тубићи	М 21-државни пут
Цикоте	Регионални пут 263-државни пут
Шеврљуге	Локални пут Косјерић - Субјел - Мушићи
Ражана	М 21-државни пут

Мрежом некатегорисаних путева повезане су махале, потези и засеоци са мрежом саобраћајница вишег ранга. Поједини земљани некатегорисани путеви нису проходни за колски саобраћај иако представљају просторно најкраћу везу између махала и заселака, чак и у подручјима повољне конфигурације терена. Адекватним интервенцијама треба ићи на унапређења стања некатегорисаних путева којима се остварује адекватна повезаност на локалном нивоу за поједина рурална насеља.

2.1.15. ИНФРАСТРУКТУРА

2.1.15.1. ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТСКА МРЕЖА И ПОСТРОЈЕЊА

Постојеће стање

Предметно подручје припада привредном друштву за дистрибуцију електричне енергије "Електросрбија Краљево" д.о.о. Краљево - огранак „Електродистрибуција Ужице“ – Погон Косјерић.

У границама Просторног плана Косјерић изграђени су далеководи напонског нивоа 220kV бр.204 Бајина Башта-Београд, бр.213/1 Бајина Башта-Обреновац и бр.227/1 Бајина Башта-Ваљево 3.

На предметном простору изграђени су далеководи напонског нивоа 110kV бр.116/1 Севојно-Косјерић и бр.116/2 Косјерић-Ваљево 1.

Напајање електричном енергијом је далеководом Ваљево – Севојно напонског нивоа 110 kV, који се затим се трансформише у ТС 110/35 kV „Косјерић“, капацитета 20 MVA и ТС 110/6 kV за потребе цементаре.

Даља трансформација се врши преко ТС 35/10 kV „Косјерић“ и ТС 35/10 kV „Ражана“, укупног капацитета 13 MVA и даље преко 114 ТС 10/0.4 kV.

Трафостанице су изграђене као слободностојеће, у оквиру објекта, типа „кула“ и као стубне.

Далековод напонског нивоа 110 kV је изведен надземно на челичним стубовима. Далеководи напонског нивоа 35kV изведени су надземно и то:

- Далековод 35kV на челично-решеткастим стубовима, попречног пресека AlCe 3x70mm², веза ТС 110/35 kV „Косјерић” и ТС 35/10 kV „Косјерић”;
- Далековод 35kV на челично-решеткастим стубовима, попречног пресека AlCe 3x70mm², веза ТС 110/35 kV „Косјерић” и ТС 35/10 kV „Ражана”;
- Далековод 35kV на бетонским стубовима, попречног пресека AlCe 3x70mm², веза ТС 35/10 kV „Каленић” и ТС 35/10 kV „Косјерић”;
- Далековод 35kV, импрегнирани, попречног пресека AlCe 3x35mm², веза ТС 35/10 kV „Каленић” и ТС 35/10 kV „Косјерић”;

Електроенергетски водови напонског нивоа 10 и 1 kV су већим делом изведени надземно и мањим делом подземно.

Постојеће саобраћајнице су у мањој мери опремљене инсталацијом јавног оветљења.

2.1.15.2. ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНА МРЕЖА И ПОСТРОЈЕЊА

ФИКСНА ТЕЛЕФОНИЈА

Предметно подручје припада Аутоматској телефонској централі „Косјерић” и састоји се од:

- ИС „Косјерић”, EWSD/RDLU/4800, капацитета 3056 прикључака, од чега 3008 аналогних и 48 дигиталних 2B+D (ISDN –базни приступ).
- ЧН „Косјерић”, ИСКРА И-58А, капацитета 3000 аналогних прикључака, од чега 2268 директних и 732 двојника.

АТЦ „Косјерић” је повезана са надређеном централом у Ужицу дигиталним системом преноса преко оптичког кабла. Веза ИС „Косјерић”, EWSD/RDLU/4800 са надређеним HOST-ом Ужице је изведена путем 480 преносника, а веза ЧН „Косјерић”, ИСКРА И-58А и централе у Ужицу је изведена путем 224 преносника.

Приступна мрежа је комбинованог типа и састоји се од 8 кабловских подручја.

У границама предметног плана налазе се следеће крајње централе:

- EWSD/RDLU Годљево капацитета од 488 прикључака са приступном мрежом и везом са надређеном централом у Ужицу дигиталним системом преноса преко оптичког кабла.
- MSAN Брајковићи (Huawei 500) капацитета од 168 прикључака са приступном мрежом и везом са надређеном централом у Ужицу дигиталним системом преноса преко оптичког кабла.
- КЦ Ражана типа ИСКРА И-58Ц/160 капацитета од 220 прикључака са приступном мрежом и везом са надређеном централом остварена је дигиталним системом преноса преко оптичког кабла.
- КЦ Сеча Река типа ИСКРА И-58ЦА капацитета од 220 прикључака са приступном мрежом и везом са надређеном централом остварена симетричним каблом.
- КЦ Варда типа ИСКРА И-500А/100 капацитета од 770 прикључака са приступном мрежом и везом са надређеном централом остварена симетричним каблом.
- КЦ Субјел типа ИСКРА И-58Ц/160 капацитета од 220 прикључака са приступном мрежом и везом са надређеном централом у Ужицу остварена симетричним каблом.

МОБИЛНА ТЕЛЕФОНИЈА

Постоје три оператора мобилне телефоније, који користе GSM систем: ТЕЛЕНОР, ТЕЛЕКОМ и ВИП.

Сл. 2.114: Електроенергетска и телекомуникациона инфраструктура

КАБЛОВСКИ ДИСТРИБУТИВНИ СИСТЕМ

КДС систем развијати према плановима и техничким решењима овлашћених оператора у складу са законском регулативом која дефинише ову област. Планиране водове за потребе КДС изградити у коридору планираних и постојећих телекомуникационих водова телекомуникационе канализације. Планиране водове КДС изградити подземно у рову потребних димензија.

2.1.15.3. ГАСНА МРЕЖА И ПОСТРОЈЕЊА

На подручју Просторног Плана изградјена је гасоводна мрежа разводног гасовода Паљевско поље - Косјерић, са главном мерно-регулационом станицом у Косјерићу, капацитета 7000м²/х. Разводни гасовод је радног притиска до 50 б, пречника Ф 273мм.

2.1.15.4. ВОДОПРИВРЕДА

Површинске воде

На подручју Просторног плана развијена је густа хидрографска мрежа коју чине бројни извори, потоци и водотоци, од који се као највећи издвајају река Скрапеж, Сеча река и река Кладороба.

Река Скрапеж припада сливу Западне Мораве. Просторним Планом обухваћен је већи део слива реке Скрапеж, која је лева притока реке Ђетиње. Горњи део тока реке Скрапеж, све до ушћа са Сеча реком има више назива и чини га више саставница (Ријечица, Суваја, Таорска река, Радановачка река, Годљевача). Сеча река је прва већа десна притока Скрапежа, која извире на падинама Јелове горе, тече на дужини 12 km и прима две значајније притоке Полошницу и Тмушу. У косјерићкој котлини у Скрапеж се улива река Кладороба, која је настала спајањем Мионичке, Стојичке и Ражанске реке. Даље, низводно у Скрапеж се улива река Градња.

У односу на реке Шумадије, река Скрапеж је релативно богата водом, иако је карактерише неравномерни протицај у току године, као и између низа година. Тако су неке богате водом, а има и оних када је корито у једном делу године скоро суво. Хидролошка осматрања Скрапежа се врше на две водомерне станице од којих једна је у Косјерићу, а друга у Пожеги. Коритом Скрапежа, у зони насеља Косјерић протиче просечно 47.30 мил. m³ воде годишње. Од тога велике количине воде користи индустрија цемента, тако да је на профилу код Пожеге уочено да коритом Скрапежа протиче знатно мања количина воде.

Поплаве у сливу реке Скрапеж су честе и углавном су изазване кишом и отапањем снега и коинциденцијом са високим водама притока и бујичарског су карактера.

Слив Скрапежа карактерише диспропорционалност, када се посматрају количине и квалитет вода са једне стране и насељеност са друге. Наиме, у нижим пределима је све већа загађеност вода (све је мање здраве и искористиве воде), присутна је све већа густина насељености и потреба за пијаћом водом. Са друге стране све мања насељеност је присутна у планинским пределима, где постоји већа издашност вода (издашност се креће у опсегу од 7.5 до 18 l/sec/km²). У зонама надморске висине изнад 500 mnm, воде се налазе у I класи квалитета, што је повољно јер се 71.21% слива налази изнад те изохипсе.

Ниски водостаји јављају се углавном у летњем периоду, а управо је то период кад је вода неопходна за наводњавање и снабдевање индустрије. То је период пресушивања извора и исцрпљивања резерви подземних вода и тада се јавља проблем водоснабдевања. Слив Скрапежа карактерише и већа дужина периодичних (550 km) у односу на сталне водотокове (343 km), што је још једна чињеница, која указује на присуство проблема малих вода и недостатак воде у целом сливу.

Подземне воде

На овом подручју присутни су разни типови акумулација подземних вода и то карстни тип издани, пукотинске издани и збијене издани. Сам град Косјерић се снабдева водом из каптираног карстног извора Таорско врело, чија се издашност креће око 33 l/sec. Изданска вода има одличан квалитет и испуњава све норме неопходне за пијаћу воду. Ипак, понекад за време јаких киша, долази до спирања органских распаднутих материја, па је вода на извору неупотребљива за пиће и потребно је пречистити.

Збијени тип издани се јавља у неогеним седиментима и алувијалним наносима, али

како је нанос релативно мале дебљине (3-5 m), не може се рачунати на већу издашност ове издани. За раседе су везана два термална извора. Један је у засеку Деспотовићи у сливу Дубнице, издашности 19 l/sec, температуре воде 21°C и њиме се водоснабдева олимпијски базен у Косјерићу. Други извор, "Бањица", капацитета 25 l/sec, је у засеку Спасојевићи и могао би се користити у балнеолошке сврхе с обзиром да температура воде износи 25.6°C.

Снабдевање водом

На подручју предметног Просторног плана углавном су развијени локални сиситеми водоснабдевања. Општински центар снабдева се водом са изворишта "Таорско Врело", издашности око 33 l/sec, које је удаљено 12,0 km од града. Оно је у функцији од 1983. године, са изграђеним резервоаром и дистрибутивном мрежом и снабдева водом око 5.000 становника.

Остала насеља, у границама Просторног плана општине Косјерић, решавају проблем водоснабдевања углавном путем локалних водовода. На територији општине Косјерић регистровано је 74 локалних водовода, углавном мање издашности. Значајније сеоске локалне водоводе имају насеља: Сеча Река, Ражана и Варда.

Село Сеча Река снабдева се водом са са више извора: извор "испод Ерчића" (снабдева 40 домаћинстава), извор "Митровићи" у засеку Минићи (снабдева 5 домаћинстава), извор "Осојак" у селу Цикоте, извор "Радошевићи" и "Пајтића извор".

Део села Сеча Река, Годљево, Гајеви, Јешићи снабдевају се водом са извора "Петрова чесма" изнад села Цикоте. Од каптаже извора до корисника изграђен је водовод дужине преко 10 km.

Село Парамун, Годљево и засеок Дубница снабдевају се водом са са више извора: извор "Горњи Дајанковац" (снабдева 15 домаћинства села Парамун, део Годљева, школу и задругу), извор "Средњи Дајанковац" (снабдева 12 домаћинстава и продавницу у засеку Маринковићи и Божићи) и извор "Дорењи Дајанковац".

Села Маковиште и Полошница снабдевају се водом са извора "Јелечевац" на Повлену (снабдева 60 домаћинстава). Од извора до корисника изграђена мрежа дуга 12 km.

Село Варда снабдева се водом са три извора "Бујадинце" (снабдева 43 домаћинства, школу, пошту, продавницу). Вода се са извора пумпама подиже до резервоара, одакле гравитационо дистрибуира до корисника.

Село Брајковићи снабдева се водом са више мањих водовода са неколико каптираних извора: "Гајеви" (снабдева 40 домаћинства), извор "Мирковина" и извор "Ридови".

Села Горња и Доња Ражана снабдевају се водом са већег броја каптираних извора: извор "Калеми" у селу Мужичи и извор "Лазови" у селу Дреновци за Горњу Ражану; извор "Чојовића чесма" на потезу Букови и извор "Дубоки поток" у селу Мрчићи.

Села Радановци и Дреновци за водоснабдевање користе више извора мале издашности.

Одвођење отпадних и атмосферских вода

Канализација отпадних вода, осим у насељу Косјерић, није изграђена ни у једном од насеља општине. Канализација насеља Косјерић планирана је по сепарационом систему, али је изграђена само канализација отпадних вода без постројења за пречишћавање, док атмосферске воде отичу површински природним падом терена.

Испуштање употребљених вода представља озбиљан проблем јер се отпадне воде општинског центра са два испуста директно упуштају у реку Скрапеж, без икаквог третмана. Овоме треба додати отпадне воде из производних погона "КОФЕНИКС" (оксидне боје) и "ЕЛКОК" (једињења цинка) које загађују реку Кладоробу, која се тако загађена улива у Скрапеж.

Евакуација отпадних вода у осталим насељима општине и даље се врши преко непрописно изведених септичких јама, чиме се непосредно угрожава животна средина и здравље људи.

2.1.16. КОМУНАЛНЕ ПОВРШИНЕ И ОБЈЕКТИ

2.1.16.1. Управљање чврстим отпадом

Садашње стање управљања чврстим отпадом на нивоу Републике Србије је тешко проценити због недостатка категоризације отпада и основних података о количинама отпада. На територији наше републике, основни начин одлагања отпада је његово смештање на депоније и сметилишта. Основни проблеми који доприносе даљем нарушавању животне средине су, поред једностране оријентације управљања отпадом и лоша организација и неадекватна техничка решења депонија. Додатни проблем је проузрокован чињеницом да се комунални отпад не сакупља у сеоским домаћинствима. Неадекватно поступање са отпадом је један од највећих еколошких проблема у Републици.

Значајан напредак у односу на предходан период, остварен је последњих година када је донешена Национална стратегија управљања отпадом - са програмом приближавањем ЕУ 2003. године, као први стратешки документ тј. оквир за модеран интегрисан систем управљања отпадом и Закон о управљању отпадом, маја ове године (Сл. Гласник 36/09), као и низ релевантних закона и правилника. Законом је уређена: класификација отпада, планирање управљањем отпадом, субјекти управљања отпадом, одговорности и обавезе у управљању отпадом, организовање управљањем отпадом, управљање посебним токовима отпада, услови и поступак издавања дозвола, прекогранично кретање отпада, извештавање о отпаду и база података, финансирање управљања отпадом и надзор. Националном стратегијом управљања отпадом су дефинисана основна стратешка опредељења наше земљу у домену управљања отпадом.

Предлаже се да:

- оријентација управљања отпадом проистекне из развоја економије и индустрије,
- се постулати управљања отпадом ускладе са стратешким плановима Европске Уније
- се истакну дугорочни и краткорочни циљеви управљања отпадом
- уведе приватни капитал у домен управљања отпадом
- изврши реорганизација свих служби које су задужене за управљање отпадом.

Посебни циљеви који су нарочито истакнути овим документом су:

- да је неопходно смањити количину отпада
- да је неопходно успоставити стандарде за третман отпада
- да треба користити рециклажу, поновно коришћење и регенерацију отпада
- гориво које се добија рециклажом треба користити као алтернативни енергент
- да треба повећати број становника који је обухваћен системом сакупљања отпада
- развијати свест становништва о значају рециклаже и значају правилног управљања отпадом
- максимално смањивати ризике и опасности од отпада
- инсистирати на одрживом управљању отпада

- да треба изградити регионалне санитарне депоније
- треба укључивати информационе системе код управљања отпадом.

Документ који подржава и препоручује рециклажу као метод управљања чврстим отпадом

Под покровитељством Уједињених нација, у Рио Де Жанеиру, је 1992. године одржан Светски самит о заштити животне средине, а као резултат је објављена Агенда 21. У закључцима из ове Агенде, који се односе на менаџмент чврстим отпадом, се истиче да је неопходно:

- минимизирати отпад за финално одлагање и подстаћи сепарацију ради лакше рециклаже и поновне употребе. (развијеним земљама се предлаже да за ове потребе одвоје 1% од трошкова за одлагање отпада)
- усавршити технике за процену количине и састава отпада
- јачати и проширити националне системе за поновну употребу и рециклажу отпадака
- креирати моделе поновне интерне употребе отпада
- подстицати политику поновне употребе и рециклаже отпада.
- установити критеријуме за квалитетан третман и одлагање отпада
- стално надгледати утицај загађења везан за отпад, укључујући и епидемиолошки надзор где је неопходно.

Такође су дате препоруке за третман отпада и земљама у развоју. Најважније препоруке су:

- да се до 2005. године у земљама у развоју осигура, да се бар 50% укупног отпада, отпадних вода и чврстих отпадака, третира и одлаже према националним или међународним еколошким и здравственим упутствима.
- да се до 2025. године обезбеди одлагање целокупног отпада, отпадних вода и чврстих отпадака, према националним или међународним еколошким упутствима.

Трендови у управљању чврстим отпадом

- Један од главних проблема данашњице је управљање и смештај отпада. Са развојом цивилизације и убрзаним технолошко-техничким напредком друштва, усложњавају се и проблеми везани за отпад. Једна од кључних тема савременог друштва, а у циљу одрживог развоја и заштите животне средине је збрињавање све већих количина и све опаснијих отпадака. Отпад врло често садржи веома токсичне материје које апсорбује земљиште или се емитује у атмосферу.
- Према подацима Републичког завода за статистику Србије, просечна количина отпада је 632 кг по становнику, што нас сврстава у средње развијене земље света.
- Данас, Светска Банка је расположена да даје кредите развијеним земљама и земљама у развоју, како би се у државама стратешки решио овај проблем.

Приступ управљању чврстим отпадом

Приступ управљања чврстим отпадом је заснован на: анализи, разматрању и дефинисању метода и поступака третмана чврстог отпада. Полазно тежиште се заснива на оптимизацији неколико фаза у његовом збрињавању:

- прво је неопходно инсистирати на његовом сталном смањивању
- затим је неопходно одабрати оптимални пут његовог третмана од места настанка до коначног складиштења – нешкодљивог по животну средину и здравље људи
- и последња фаза се односи на његово збрињавање, према стандардима државе, односно у складу са националним или међународним еколошким упутствима, а на начин да се у потпуности заштити животна средина и здравље људи и животиња.

Са друге стране, концепција управљања отпадом је заснована на четири основна принципа, која су зацртана у међународним препорукама за управљање отпадом:

- Смањивање отпада (не користити пластичне кесе које се не разлажу – већ папирне и текстилне)
- Поново коришћење –(нпр. што више користити стаклене боце – перу се и поново користе).
- Рециклажа – технички прерадити све оно што је могуће – пластичне боце, лименке, папир, метал.
- Депоновање – што је могуће мање отпада и прерадом добијати енергију.

Класификација чврстог отпада

Чврсти отпад се класификује на неколико различитих начина.

Према извору настајања дели се на: комунални, индустријски, енергетски, пољопривредни, рударски, отпад од рушења, земљу од ископа, канализациони муљ и други отпад.

На основу природе материјала, класификује се на: органски и неоргански отпад, сагоривог или несагоривог састава, кварљиве или нектварљиве садржине.

Једна од најчешће коришћених класификација је базирана на врсти материјала: домаћи отпаци (отпаци од хране и суви отпаци), улични отпаци, напуштена возила, индустријски отпаци, отпаци од рушења, грађевински отпаци, индустријски отпаци, мртве животиње посебни отпаци и отпаци од третмана отпадних вода.

Према ОЕСД-у у комуналне отпатке спадају:

- отпаци из домаћинства,
- отпаци из мањих комерцијалних или индустријских предузећа,
- пијачни и баштенски отпаци,
- у ову групу могу да буду укључени и неки грађевински отпаци,
- отпаци од рушења,
- улични отпаци од чишћења и
- отпаци од путева.

Према регулативи Републике Србије, у комуналне (у Закону је комунални отпад поистовећен са кућним) отпадке спадају:

- смеће из стамбених, пословних и радних просторија, осим индустријског отпада и опасних материја,
- отпаци од чишћења јавних површина.

Избор методе управљања чврстим отпадом

За избор методе управљања чврстим отпадом (методе обраде или одстрањивања отпада), неопходно је знати и проверити неколико чиниоца:

- састав отпада – који је показатељ потрошње и који варира од годишњег доба и интензитета развијености – урбаности неког града или региона, нивоа прихода домаћинства и начина живљења. Састав домаћег и комерцијалног отпада је основ за израчунавање количине секундарних сировина и потенцијалне енергетске добити.
- количину отпада – која такође зависи од истих чиниоца

На основу генералног приступа о технологији узорковања (ISO 5667/2/1988), комисија европских градова је у Бриселу 1993. године донела документ којим се од европских градова захтева да

стално прате количину и структуру отпада, да би се могле спроводити одређене активности као алтернатива депоновању.

Рециклирање је опште прихваћено у већем броју развијених земаља, а погони за рециклажу су производни системи који користе бесплатно прикупљене примарне сировине, прерађују их и даље пласирају на тржишту.

Често постоје договори са локалном управом, када компаније нуде услуге граду или општини – бесплатна услуга одржавања хигијене, у замену за коришћење примарних сировина издвојених из отпада.

Сакупљање отпада

Сакупљање отпада је такође важна активност у процесу управљања отпадом. Ту активност изводе комуналне службе и састоји се од преузимања смећа и његовог транспорта до места елиминације.

Сакупљање укључује складиштење, место и фреквенцу сакупљања, мерење, сортирање, и издвајања секундарних сировина (ради прераде или поновног коришћења у индустрији као примарне сировине), експедовање (ради поновног коришћења или одлагања).

Постоје три основна начина сакупљања отпада за рециклажу:

- Симултано сакупљање – сакупљање се врши симултано, на уобичајен начин у прилагођеним возилима са преградама, уграђеним полицама и са отвореним приколицама прикаченим за сабирна возила
- Сепаратно сакупљање – сепаратно сакупљање од врата до врата, које је могуће организовати у оквиру једне уобичајене туре (супституционално сакупљање) или додатно уз уобичајено прикупљање отпада (додатно сакупљање)
- Централизовано сакупљање – корисници носе сами секундарне сировине на неки од сакупљачких пунктова који су снабдевени контејнерима.

Централизовани систем је у старту јефтинији, али је знатно нижи проценат отпада који може да се даље рециклира. Међутим овакви погони запошљавају већи број радника – што је добро за локалну заједницу.

У случају централизованог сакупљања, најбоље локације контејнера су поред централних супермаркета. Најчешће се становницима не врши компензација за донети материјал за рециклажу, али у неким градовима постоје и мини откупни центри или аутомати за откуп сировина за рециклажу, где се врши накнада за донети отпадни материјал.

Значај рециклаже отпада

Рециклирање је од изузетног значаја, јер се тиме:

- штеди енергија,
- штеде се материјали и производи,
- смањује се деградација животне средине,
- смањује се зависности од увоза сировина,
- повећава се запошљавање (фабрике за рециклажу).

Анализа стања у Косјерићу

Управљање чврстим отпадом у општини Косјерић није на задовољавајућем нивоу и знатно заостаје за стандардима Европске уније. Постојеће нехигијенско сметлиште би требало затворити, штитећи околну земљиште од даље контаминације и требало би отворити нову санитарну депонију на новој локацији.

Општина Косјерић са 14.000 становника има 8,94 тона отпада на дан.

Према Националној стратегији управљања отпадом и Студији оправданости изградње регионалне санитарне депоније, регионални центар у коме ће се формирати регионална депонија би требало да покрива следеће општине: Ваљево, Косјерић, Мионицу, Уб, Коцељева, Осечину и Љубовију. Регион укупно обухвата 206.484 становника и производи 132,15 тона отпада дневно. Општина Косјерић (14.000) се прикључила другом региону, коме припадају: Ужице (83.022 становника), Бајна Башта (29.151), Пожега (32.293), Ариље (19.784), Ивањица (35.445), Чајетина (15.628), укупно 215.323 становника. Њима су се придружили и Чачак (117.072) и Лучани (24.614), што је укупно 371.000 становника. Регионални центар – депонија је предвиђена у Ужицу на локацији „Дубоко“ (површина око 15 Ха). Формирано је и ново заједничко ЈКП предузеће за управљањем отпадом.

Заједнички Рециклажни центар је према националној стратегији предвиђен за следеће општине: Ваљево, Косјерић, Мионицу, Уб, Коцељево, Осечину, Љубовију, Лазаревац, Љиг, Аранђеловац, Барајево, Обреновац и Лајковац. Регион укупно има 440.060 становника и производи 281,62 тона отпада на дан.

Заједнички центар за компостирање отпада предвиђен је за следеће општине: Звездару, Вождовац, Раковицу, Чукарицу, Гроцку, Ваљево, Косјерић, Мионицу, Уб, Коцељево, Осечину, Љубовију, Лазаревац, Љиг, Аранђеловац, Барајево, Обреновац, Лајковац, С.Паланку, Рачу, В.Плану, Свилајнац, Младеновац и Сопот Регион укупно покрива 1.201.750 становника и дневно производи 769,11 тона отпада на дан.

Предвиђено кретање количине отпада за Косјерић до 2020. године

Укупна количина сакупљеног отпада у тонама – годишње

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
640	666	583	606	636	668	701	737	766	727	829	853	879	905	932	960

Укупна количина сакупљеног отпада у тонама – дневно

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
2,1	2,2	1,9	2,0	2,1	2,2	2,3	2,5	2,6	2,4	2,8	2,8	2,9	3,0	3,1	3,2

Укупна количина сакупљеног отпада у тонама – – т3/дан

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
8,5	8,9	7,8	8,1	8,5	8,9	9,3	9,8	10,2	9,7	11,1	11,4	11,7	12,1	12,4	12,8

2.16.2. Комунални објекти

Комунални објекти обрађени у оквиру ове теме јесу:

- (зелене) пијаце,
- сточне пијаце,
- хумана гробља,
- сточна гробља.

Постојеће стање на пољу комуналних објеката у општини Косјерић даје слику велике разлике између града Којсерића и његовог окружења са једне стране и остатка Општине са друге. У

оквиру града и његовог непосредног окружења налази се неколико значајних комуналних објеката, којима управља Јавно комунално предузеће „Елан“ из Косјерића.

Комунални објекти на простору општине Косјерић су:

- Једина уређена Зелена пијаца налази се у оквиру града и то је најзначајнији тржни простор на отвореном на подручју целе Општине. Дата пијаца је површине 0,68 ха и у добром стању, али тражи даље уређење (накривање, засебни делови за осетљиву робу, тоалети). У осталим насељима нема уређеног пијачног простора нити уређене продаје у намени зелене пијаце, али се по већим сеоским насељима спорадично и спонтано јавља продаја овог вида;
- На подручју целе општине Косјерић постоји само једна сточна пијаца (2,2 ха), која се налази приближно 2 км северно од града, у оквиру приградског села Брајковићи, потез Јасик. Сточна пијаца не испуњава савремене стандарде и постоји јасна потреба за њеним даљим опремањем (прилазни пут, инфраструктура);
- Постојање вашаришта условљено је установом сеоских вашара о важним данима у току године. Будући да се вашаришта по карактеру трговине приближава сточним пијацама (могућа продаја стоке и живине, жита и сл.) даља обрада теме биће везана за тему сточних пијаца.
- Хумана гробља на подручју Општине су бројна и најчешће мала. У сеоском подручју често један заселак или више блиских заселака имају своје гробље (најчешће сасвим мало и скромно уређено). Ово значи да у оквиру појединих села постоји и више од 5 гробаља. Овакво стање представља посебну тешкоћу око њиховог уређења и опремања, као и стварања одговарајућег приступа овим гробљима. Једина гробља значајна по величини и опремљености су два градска гробља, којима газдује ЈКП „Елан“. Мање гробље се налази у оквиру насеља, до цркве. Веће гробље обухвата стари и нови део, укупне је површине 1,4 ха и налази се јужно од насељеног подручја, на граници к.о. Косјерић-варош и к.о. Косјерић-село. Гробље је скоро проширено на нову парцелу, али је у будућности потребно његово даље уређење (ограђивање, капела, приступ са паркирним простором,...);
- У Општини не постоји тренутно ниједно уређено сточно гробље. Решавање овог проблема тражи ангажовање надопштинског нивоа и пожељно га је решавати на нивоу Округа или удружено са суседним општинама (попут регионалне депоније).

2.17. КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

ЗНАЧАЈ ЗАШТИТЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Заштита културног наслеђа обухвата многе активности које предходе и прате физичке интервенције на споменику културе, као што су интересовање, правна заштита, планирање и управљање.

Изазови који се јављају у домену заштите културног наслеђа могу се свести на три поља:

- **Физичка заштита споменика културе**, што подразумева праћење понашања и третирање материјала, стабилности конструкције, узрока и механизма пропадања споменика културе, планирање интервенција и евалуација њихове ефикасности;
- **Управљање и планирање културних добара**, што подразумева приступ и коришћење ресурса, укључујући финансијске изворе, професионални кадар и технологију; политички и

законодавни контекст и стање; власништво и надлежности над спомеником културе; административни контекст;

- **Одређивање културног значаја и вредности споменика културе** – *зашто* је споменик културе значајан, *коме* је значајан и *за кога* га штитимо; утицај интервенције на то како разумемо и схватамо његов значај.

Планом треба створити предуслове за пуно коришћење културне баштине у функцији најбољег развоја и напретка средине. То се подједнако односи на све врсте непокретних културних добара – споменике културе, просторне културно – историјске целине, археолошка налазишта и знаменита места, као и на сва евидентирана добра која уживају претходну заштиту.

2.17.1. УТВРЂЕНА НЕПОКРЕТНА КУЛТУРНА ДОБРА

На територији обухваћеном Просторним планом општине Косјерић налазе се следећа утврђена НКД:

- **СЕЧА РЕКА, Црква брвнара**
- **КОСЈЕРИЋ, Стари хан**
- **ТУБИЋИ, стро гробље**
- **КОСЈЕРИЋ, зграда Среског начелства**

1. СЕЧА РЕКА, Црква брвнара

Непокретно културно добро од великог значаја (Сл. гласник РС број 47/87). Црква брвнара у Сечој Реци представља изузетан објекат народног градитељства који сведочи о умешности мајстора који су га правили. У сечоречком летопису је забележено да је црква саграђена у доба војводе Георгија Петровића 1812. године.

Око цркве брвнаре распоређени су камени надгробни споменици на којима су текстови, укомпоновани са орнаментиком, појачаном бојама: жутом, наранџастом, црвеном, плавом, у свим нијансама.

2. КОСЈЕРИЋ, Стари хан

Непокретно културно добро - споменик културе (Решење број 1947/49)

Хан представља објекат од јавног значаја, саграђен уз пут како би путницима, пролазницима пружио могућност предаха, одмора и преноћишта.

Савремени изглед објекта на први поглед не говори о његовом грађевинском стању, те се мора напоменути да је на објекту неопходно извођење конзерваторских радова којима би се санирала постојећа оштећења, али и вратио оригинални изглед у потпуности.

3. ТУБИЋИ, стро гробље

Културно добро – археолошко налазиште Старо гробље у Тубићима, налази се на катастарским парцелама бр. 896 и 897 КО Тубићи у укупној површини од 1936m² у грађанској својини.

Простор обухваћен катастарским парцелама коришћен је за сахрањивање од праисторије закључно са средњим веком, тако да је локалитет веома значајан за проучавање развоја материјалне и духовне културе у дугом временском периоду.

На локалитету се налази једна праисторијска хумка, као и већи број надгробних споменика из римског периода, а највећи део чине средњовековни споменици.

4. КОСЈЕРИЋ, зграда Среског начелства

Зграда Среског начелства налази се на КП бр. 113/3 у КО Косјерић

Сазидана је у другој половини XIX века, када је формирана чаршија у Косјерићу, је типско приземно здање подужне, правоугаоне основе, са кровом на четири воде.

Припада стилу класицизма, са елементима рококоа.

Ово старо монументално здање је напуштено, тако да треба да му се нађе намена, која би омогућила да оно даље себе може да издржава, а тек онда да се крене са грађевинским пословима, наравно по условима службе заштите, да би се сачувао аутентичан спољни изглед.

2.17.2. ЕВИДЕНТИРАНА НЕПОКРЕТНА КУЛТУРНА ДОБРА

Према извршеној евиденцији и валоризацији овим Просторним планом општине Косјерић треба обавезно, уз примену наведених општих услова за мере техничке заштите, сачувати следеће евидентиране објекте градитељског наслеђа:

- 7. Објекат у Карађорђевој
- 10. Објекат у Карађорђевој 37
- 23. Објекат у Карађорђевој 10

II - СЕЧА РЕКА

Црква Св. Илије
Основна Школа

III - ВАРДА

VI - РАЖАНА

Црква Успења Пресвете Богородице
Основна Школа

7. Објекат у Карађорђевој

Пословно стамбени објекат са почетка XX века, који се састоји из две целине: репрезентативнијег и квалитетнијег зиданог дела правоугаоне основе и објекта који се наслања са зиданим приземљем и тај простор је првобитни дућан, а затим се наставља дрвеном конструкцијом на спрату, што је магаза за чување робе.

10. Објекат у Карађорђевој 37

Приземан пословно стамбени објекат, сазидан у стилу класицизма, на регулационој линији, са високим кровом на четири воде. Сокл је у новије време добио нову неодговарајућу камену оплату, која ће још више погоршати проблем влаге. Десна половина је намењена дућану, а на левој половини су два висока двокрилна прозора са шамбранама. Сачуван је део оригиналног излога са леве стране, док су врата неадекватно промењена.

23. Објекат у Карађорђевој 10

Једина кућа у Косјерићу, која је сачувала своје стилско обележје и са мањим интервенцијама и поправкама може се прогласити за споменик културе, а представља украс старог Косјерића. Врло је битно што је објекат сачувао двориште, бунар, и стари амбијент са помоћним зградама, за шта такође за све будуће интервенције, треба тражити сагласност Завода. Објекат је настао почетком XX века и стилски припада класицизму са предње стране, а улазни део са дворишне стране има елементе народне архитектуре.

2.17.4. ОБЈЕКТИ ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА КОЈИ УЖИВАЈУ ПРЕДХОДНУ ЗАШТИТУ

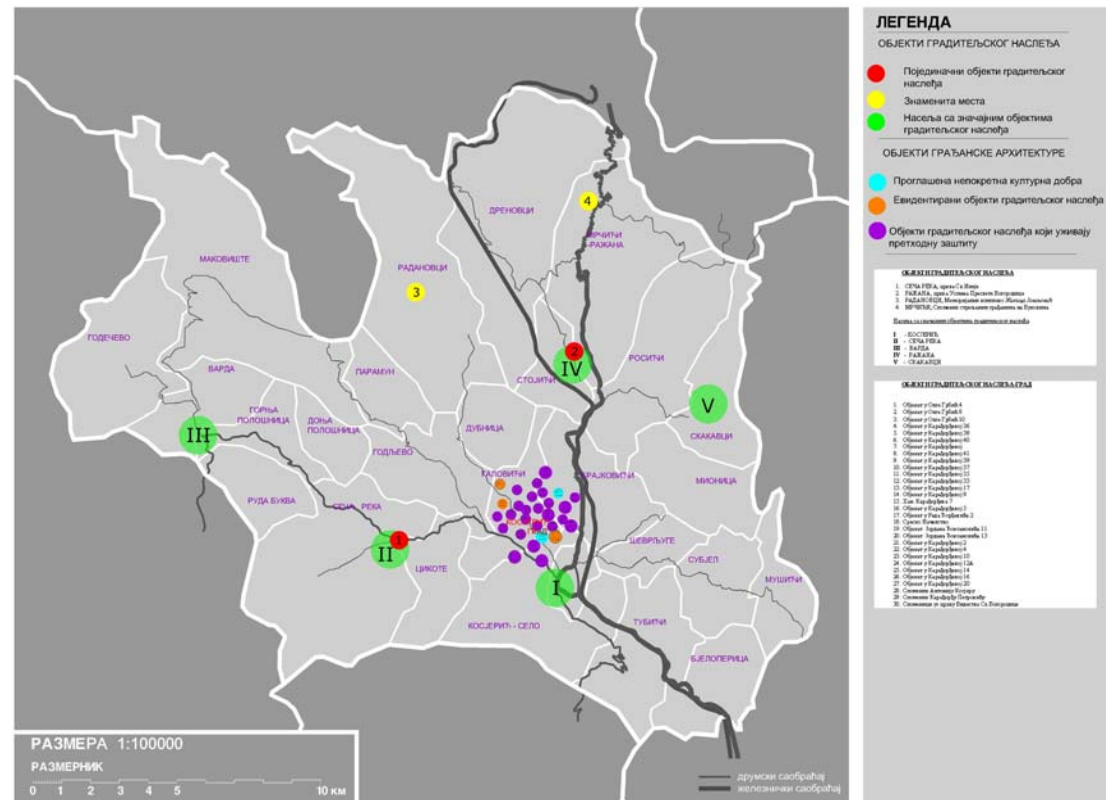
1. Објекат у Олге Грбић 4
2. Објекат у Олге Грбић 8
3. Објекат у Олге Грбић 10
4. Објекат у Карађорђевој 36
5. Објекат у Карађорђевој 38
6. Објекат у Карађорђевој 40
8. Објекат у Карађорђевој 41
9. Објекат у Карађорђевој 39
11. Објекат у Карађорђевој 35
12. Објекат у Карађорђевој 33
13. Објекат у Карађорђевој 17
14. Објекат у Карађорђевој 9
16. Објекат у Карађорђевој 5
17. Објекат у Рада Ђорђевића 2
18. Среско Начелство
19. Објекат Јордана Ђоксановића 11
20. Објекат Јордана Ђоксановића 13
21. Објекат у Карађорђевој 2
22. Објекат у Карађорђевој 4
24. Објекат у Карађорђевој 12А
25. Објекат у Карађорђевој 14
26. Објекат у Карађорђевој 16
27. Објекат у Карађорђевој 20
28. Споменик Антонију Косјеру
29. Споменик Карађорђу Петровићу
30. Споменици уз цркву Рождества пресвете Богородице

2.17.3. ОБЈЕКТИ ТРАДИЦИОНАЛНЕ АРХИТЕКТУРЕ СА СПОМЕНИЧКИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА

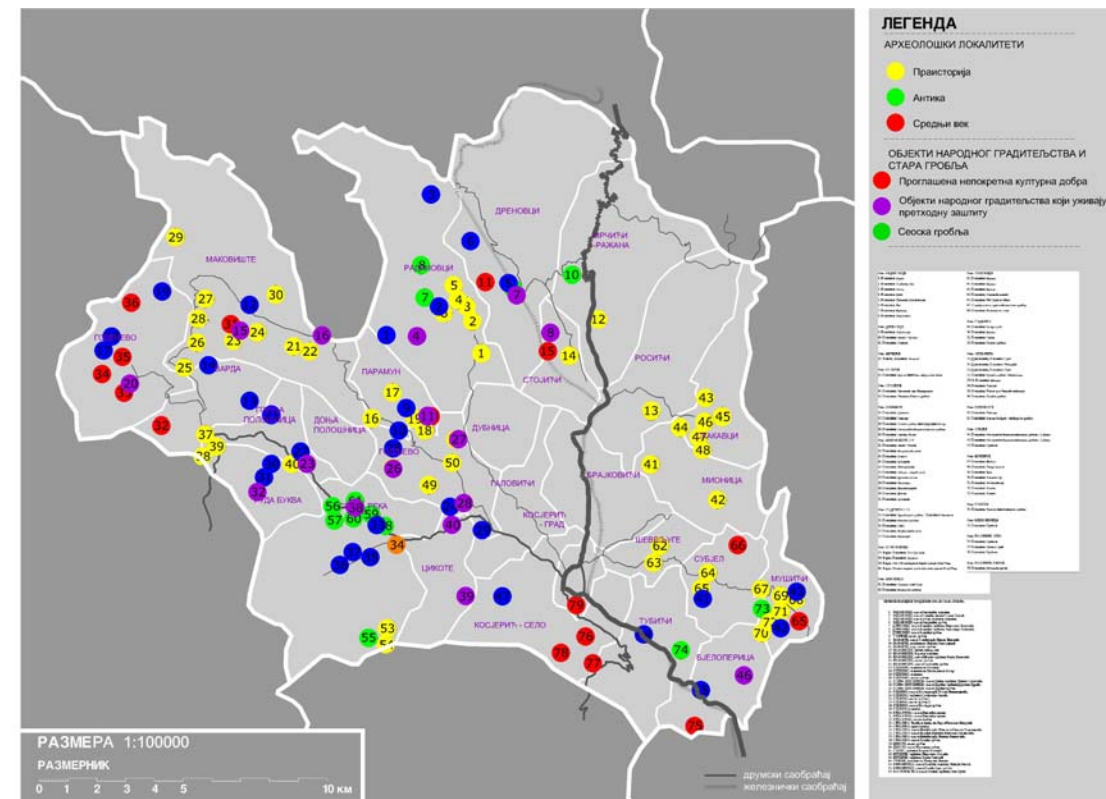
ОБЈЕКТИ НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА И СТАРА ГРОБЉА

1. РАДАНОВЦИ, засеок Радојевићи, воденице
2. РАДАНОВЦИ, засеок Сандићи, имање Стојане Пантић
3. РАДАНОВЦИ, засеок Забава, комплекс воденица
4. РАДАНОВЦИ, засеок Радојевићи, гробље
5. ДРЕНОВЦИ, засеок Кандићи, окућница Мирослава Павловића
6. ДРЕНОВЦИ, засеок Кандићи, окућница Александра Ранковића
7. ДРЕНОВЦИ, засеок Кандићи, гробље
8. СТОЈИЋИ, сеоско гробље
9. ПАРАМУН, засеок Томићи, кућа Николе Николића
10. ПАРАМУН, домаћинство Милице Глигоријевић
11. ПАРАМУН, старо сеоско гробље
12. МАКОВИШТЕ, целина центар села
13. МАКОВИШТЕ, Боровац, воденице
14. МАКОВИШТЕ, засеок Шепци, окућница Радоја Павловића
15. МАКОВИШТЕ, сеоско гробље
16. МАКОВИШТЕ, засеок Јовановићи, гробље
17. ГОДЕЧЕВО, воденице на Рогачици
18. ГОДЕЧЕВО, воденице на Плоштанском потоку

19. ГОДЕЧЕВО, воденице
20. ГОДЕЧЕВО, сеоско гробље
21. ГОРЊА ПОЛОШНИЦА, засеок Илићи, окућница Милана Јовановића
22. ГОРЊА ПОЛОШНИЦА, засеок Пурићи, окућница Драгише Пурића
23. ГОРЊА ПОЛОШНИЦА, засеок Пурићи, гробље
24. ГОДЉЕВО, засеок Поточари, кућа Бобана Милентијевића
25. ГОДЉЕВО, окућница Гроздомира Јевтића
26. ГОДЉЕВО, сеоско гробље I
27. ГОДЉЕВО, сеоско гробље II
28. ГОДЉЕВО, засеок Поточари, гробље
29. ГОДЉЕВО, воденица
30. РУДА БУКВА, засеок Николићи, целина
31. РУДА БУКВА, засеок Николићи, целина
32. РУДА БУКВА, сеоско гробље
33. СЕЧА РЕКА, Ћатића воденца, вл. Вера и Лепосава Митровић
34. СЕЧА РЕКА, црква брвнара
35. СЕЧА РЕКА, засеок Минићи, кућа Милоша и Радосава Тодосијевића
36. СЕЧА РЕКА, засеок Марићи, воденица Милована Јоксимовића
37. СЕЧА РЕКА, засеок Минићи, кућа Милана Филиповића
38. СЕЧА РЕКА, засеок Лучићи, гробље
39. ЦИКОТЕ, сеоско гробље
40. ЦИКОТЕ, засеок Мрачинци, гробље
41. СУБЈЕЛ, окућница Богдана Поповића
42. МУШИЋИ, окућница Мирослава Остојића
43. МУШИЋИ, окућница Бранке Јанковић
44. ТУБИЋИ, домаћинство Милутина Милића
45. БЈЕЛОПЕРИЦА, засеок Пантићи, воденица Милојке Вистаћ
46. БЈЕЛОПЕРИЦА, засеок Попића брдо, гробље
47. КОСЈЕРИЋ СЕЛО, засеок Рогоићи, окућница Олге Грбић
48. КОСЈЕРИЋ ВАРОШ, стари хан

Слика 2.115.: Објекти грађитељског наслеђа и грађанске архитектуре

Слика 2.116.: Археолошки локалитети и објекти народног грађитељства

2.1.18. ЗАШТИТА И УНАПРЕЂЕЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Стратегија савременог приступа очувања и заштите животне средине заснива се на концепту усклађеног, односно одрживог и еколошки прихватљивог развоја. Еколошки капацитет простора је условљен одрживим коришћењем ресурса сагласно њиховој регенеративности, па се због тих разлога препоручују програми и пројекти у сфери урбанизације, привређивања и инфраструктуре који обезбеђују развој уз дугорочно, рационално, еколошки одрживо коришћење и очување природних ресурса и животне средине.

Општина Косјерић, свој развој мора прилагодити општим и посебним циљевима и захтевима заштите животне средине и принципима одрживог развоја. Развој мора пратити и задовољити све три компоненте одрживог развоја еколошку, економску и социјалну, јер то представља најприхватљивији начин за развој подручја.

За постизање циљева одрживог развоја, једног од основних циљева просторног развоја општине Косјерић је дефинисање стратегије заштите животне средине.

Локална Управа је задужена за одговорно планирање и управљање просторним развојем и мора утврдити приоритете и могуће правце решавања постојећих еколошких проблема.

Оцена стања животне средине дата је на основу вредновања природних карактеристика, створених вредности и података мониторинга животне средине територији општине Косјерић.

Процена постојећег стања животне средине представља „нулто стање” и основу за усвајање Стратегије заштите животне средине, планирање даљег коришћења ресурса за еколошки прихватљив и одржв развој општине Косјерић.

2.1.18.1. Приказ и оцена стања животне средине

Извори загађивања и потенцијални извори загађивања животне средине на подручју општине Косјерић, од директног и индиректног значаја, су врло разнородни:

- Цементара,
- експлоатационе површине (експлоатација лапорца, мермера, кречњака),
- производни погони са различитим технолошким процесима и капацитетима,
- топлане, индивидуалне котларнице и ложишта,
- недовољно развијена канализациона мрежа,
- непостојање централног постројења за пречишћавање отпадних вода градског центра, уређаја за пречишћавање отпадних вода осталих насеља,
- недостатак уређаја за третман технолошких отпадних вода за појединачне производне и друге погоне,
- септичке јаме, као тачкасти извори загађивања, без контроле на водонепропусност,
- отпадне воде (комуналне, технолошке и атмосферске), које се због непостојања постројења и уређаја за пречишћавање, непречишћене уливају у реципијенте,
- План управљања отпадом на подручју целе територије Општине није успостављен што за последицу има формирање „дивљих” депонија и сметлишта и стварање локација високог еколошког ризика,
- саобраћај и саобраћајне активности,
- неадекватна обрада, висок степен хемизације пољопривредних површина и потенцијално развјавање фертлизата у сушном периоду нарочито,

- недовољно развијени пољозаштитни појасеви и зоне;

Размештај идентификованих извора загађивања у простору, природне карактеристике подручја (морфолошке, метеоролошке, хидрографске, хидролошке, геолошке и хидрогеолошке) су улазни подаци за валоризацију простора.

2.1.18.2. Методологија коришћена у поступку оцене постојећег стања животне средине

Основни методолошки приступ дефинисан је Законом о заштити животне средине („Сл. гласник РС”, бр. 135/04 и 36/09).

За поступак процене стања животне средине, коришћена је методологија „Rapid Urban Environmental Assessment” са елементима еколошког вредновања за урбани развој „Mev Urban Environmental Assessment” модел:

- прикупљање информација и података о простору, потенцијалним и евидентираним изворима загађивања, стању медијума животне средине,
- успостављање основне анализе, нултог стања, као услова и полазне основе за анализу и процену могућих и евидентираних промена,
- вредновање стања, синтеза и компарација;

Примењена методологија заснована је на вредновању животне средине у границама простора истраживања - подручја општине Косјерић, непосредном окружењу и широј просторној целини („Mev Urban Environmental Assessment”).

Методолошки основ за вредновање индикатора животне средине су критеријуми који представљају кључне елементе управљања животном средином у предметној просторној целини.

Полазни критеријуми за оцену стања животне средине су:

- карактеристике подручја,
- значај подручја са аспекта заштите животне средине и одржив развој,
- постојећи утицаји на воде, ваздух, климатске и микроклиматске карактеристике, биљни и животињски свет, станишта и биодиверзитет, заштићена природна и културна добра, становништво, инфраструктурне системе и остале створене вредности;

Битни критеријуми за вредновање стања локација, зона и целина на подручју Општине Косјерић и животне средине су величина и значај постојећих утицаја. Процена могућих утицаја од планираних решења у Стратегији развоја општине Косјерић вредновање предложених и могућих варијантних решења, избор еколошко-економски најприхватљивијих решења у складу са принципима одрживог развоја. Вредновање варијантних решења мора садржати све битне аспекте (посебно стање медијума животне средине и здравље становништва) и избор најприхватљивије варијанте, мора имати за циљ заштиту животне средине и здравље становништва.

Воде

Квалитет и стање загађености површинских и подземних вода представља важан податак са еколошког аспекта, пре свега у циљу утврђивања приоритета за санацију и превенцију стања, спречавање и отклањање узрока и извора загађивања, утврђивање стратегије - мера заштите и мониторинга.

Територију општине Косјерић карактерише веома разграната хидрографска мрежа коју чине реке, мањи водотокови, термални извори као и карстна издан (чија је вода одличног квалитета).

Потенцијал *површинских вода* карактерише форланд реке Скрапеж са мрежом притока Сеча река и Кладороба, Лимац, Добрињска река и Лужница.

Подземне воде карактеришу карстне и пукотинске издани. Карстни тип издани формиран је у кречњацима горње креде и тријаске старости. Одликује се водом врло доброг квалитета у погледу хемиског и бактериолошког састава, као и у погледу физичких својстава.

За *водоснабдевање* се користе карстене издани „Таорско врело“ и „Деспотовићи“. Извориште Таорско врело је формирана у карбонатним стенама горњокредне старости. Доњу границу издани чине слабоводопропусне стене серпентина. Дренирање ове издани врши се преко врела и неколико извора, који се јављају по контакту са слабоводонепропусним стенама које се јављају представљају обод ове издани. Минимално капацитет ове издани је 181 l/s измерено у изузетно сушном периоду, док се процењује да су максималне и преко 1000 l/s. Од каптаже извора до Косјерића изграђен је водовод дужине 13 km.

Извориште „Деспотовићи“ је друго извориште, стерилиних термалних вода температуре око 19,5⁰ C, изграђен је у долини Дубнице у засеоку Деспотовићи и данас се користи за снабдевање олимпијског базена у Косјерићу и водоснабдевање. Извор се у природним условима празни преко извора у засеоку Станишићи на десној долинској страни Дубнице у количини од 2-10 l/s и дифузним истицањем у реку Калдорабу.

Издан „Бањица“ налази се у долини Бањичког потока, и температура вода ове издани је 25,6⁰ C. Ова издан је артешког и субартешког типа. Укупно минимално пражњење издани је 10 l/s. Ова издан се природно празни у у реку Годљевача на контакту кречњачких стенских маса тријаске старости са водонепропусним шкриљцима палеозојске старости.

Уредбом о категоризацији Скрапеж је на свом току кроз општину Косјерић сврстан у водоток II категорије квалитета.

Загађивање подземних вода је пре свега последица примене вештачких ђубрива у пољопривреди као и неадекватан третман септичких јама у свим сеоским насељима.

Комуналне (санитарне) отпадне воде представљају извор сталног загађивања површинских и подземних вода, обзиром да не постоје довољно развијени системи и уређаји као ни постројења за пречишћавање отпадних вода. Општински сентар – градско насеље Косјерић, као и остала насеља на територији општине, немају развијене канализационе мреже потребних и захтеваних капацитета. Евакуација фекалних отпадних вода врши се преко септичких јама, различитих типова и карактеристика, без евиденције о водонепропусности.

Технолошке отпадне воде из постојећих погона и комплекса (производних, услужних, саобраћајних и других), такође представљају изворе загађивања подземних и површинских вода.

Атмосферске воде оптерећене отпадним материјама (таложним материјама, уљима и другим материјама) такође представљају извор загађивања површинских и подземних вода.

Експлоатација природних ресурса и отварање површинских копова директно и цементара индиректно утичу на водни режим и хидрогеолошке карактеристике (кретање подземних вода) као и на квалитет површинских и подземних вода.

Загађивање водотокова на територији општине представља, такође последицу и утицаја суседних територија.

Како су потребе за водом све веће мере заштите су неопходене као и рационално коришћење постојећих хидролошких капацитета за потребе будућих генерација.

Обавезне мере заштите водотокова:

- забрана испуштања било каквих отпадних вода на локацијама и у реципијент;
- постављањем централног колектора за комуналне воде у градском насењу;
- обавезан је предtretман потенцијално зауљених атмосферских вода са свих манипулативних и осталих површина, преко сепаратора-таложника до захтеваног нивоа пре упуштања у реципијент,
- прописивањем обавезног третмана (пречишћавања) отпадних вода до захтеваног нивоа, пре упуштања у реципијент,
- до успостављања система управљања отпадним водама обавезан је третман отпадних вода из постојећих и планираних објеката
- сви планирани објекти морају обезбедити уређај за третман отпадних вода (преорука је биолошки третман)
- изградња канализационе мреже и постројења за третман фекалних отпадних вода,
- пошумљавањем и озелењавањем свих еродибилних површина.

Ваздух

Систематски мониторинг се врши на основу Правилника о Граничним вредностима, методама имисије и критеријума за успостављање мерних места и евидеције („Сл. Гласник РС бр. 54/92“).

Табела бр.2.44.: Мерна места мониторинга аерозагађења у насењу Косјерић

Место	Косјерић	Мерно место
Полутант		
Чађ Сумпор диоксид Азотни оксид	2	<ul style="list-style-type: none"> • Општина • Водовод
Таложне материје	10	<ul style="list-style-type: none"> • Елкок • Дуњићи • Црепана • Водовод • Галовићи-гробље • Основна школа • Дамњановићи • Перушићи • Капија код дроб. • Лазови
Олово, кадмијум и цинк у таложним материјама	6	<ul style="list-style-type: none"> • Елкок • Дуњићи • Црепана • Водовод • Галовићи-гробље • Основна школа

Суспендоване честице	2	<ul style="list-style-type: none"> • Општина • Водовод
Олово, кадмијум, арсен, манган, никал и хром у суспендованим честицама	2	<ul style="list-style-type: none"> • Општина • Водовод

Евидентирана прекорачења праћених полутаната:

1. чађ- прекорачује дозвољене вредности на мерним местима општина и водовод
2. цинк –на мерном месту код Елкок-асе јављају повремена прекорачења дозвољених вредности
3. арсен- повећане вредности у односу на прописане Правилником о граничним вредностима имисије јављају се на локацији код Елкок-а
4. суспендоване честице- прекорачење дозвољених вредности запажа се на локацијама Водовод и Општина

Највећи извор загађивања ваздуха у општини Косјерић је „Цементара Титан Косјерић“ која емитује велике количине загађујућих материја из својих емитера и са својих депонија сировина. Прекорачења дозвољених вредности цинка и арсена јављају се код фабрике електро каблова Елкок.

Загађивање ваздуха на територији општине Косјерићу последица је грејања тј. рада котларница и индивидуалних ложишта. Котларнице су распоређене на целој територији општине. Као енергент се користи чврсто гориво или мазут и лож уље.

Загађивање ваздуха у граду најинтензивније је од испуштања материја у роцесу индустријске производње. У току производње испуштају се прашкасте материје и чађ. Са складишта материјала такође долази ди разношења материја које доводе до загађења ваздуха.

Завод за јавно здравље контролише квалитет ваздуха у граду на основу уговора са Скупштином општине Косјерић.

Земљиште

Земљиште као изразити фактор развоја сваког подручја, а и необновљив (тешко обновљив) природни ресурс захтева врло пажљиво управљање.

Загађеност земљишта директно и индиректно зависи од емисије и диспозиције штетних загађујућих материја као и од структуре, састава и физичко хемиских особина супстрата. Према одредбама Правилника о дозвољеним количинама опасних и штетних материја у земљишту методама за њихово испитивање („Сл.гласник РС“ 23/94) у опасне материје у земљишту спадају: кадмијум, олово, жива, арсен, хром, никал и флуор, а у штетне: бакар, цинк и бор. Средства за заштиту биља која се употребљавају за сузбијање корова су на бази тиазинских препарата: атразин и симазин.

Земљиште на овом подручју угрожено је пољопривредном производњом тј. загађивањем прекомерном употребом минералних ђубрива и средстава за заштиту биља, као и загађивањем од вода и просеђивањем са депоније . Услед свих ових неадекватних активности долази до девастације и деградације педолошког покривача, чиме се смањује његова и пејзажна и продуктивна вредност. Потребно је још поменути да сточарска производња може бити битан фактор загађења средине.

Пољопривредно земљиште је изложено великом броју извора загађивања који потичу од:

- коришћења агрохемијских препарата (вештачка ђубрива, хербисиди, пестисиди),
- сточарска производња
- аерополутаната (таложних и других материја),
- непречишћених отпадних вода,
- неконтролисаног одлагања отпада (опасног, биохазардног, комуналног),
- ерозионих просеса,
- поплава.

Коришћење агрохемијских средстава без контроле и претходно утврђеног квалитета пољопривредног земљишта представља еколошки ризик по животну средину и здравље становништва. Осим деградационих процеса, смањења плодности и бонитета земљишта, опасност је и од кумулирања опасних материја (тешких метала, радионуклида).

Аерополутанти представљају фактор угрожавања стања и квалитета земљишта, а посебно пољопривредних површина. Степен угрожености у директној је зависности од просторно-положајних карактеристика удаљености извора загађивања.

Недовољно развијена канализациона мрежа, непрописне септичке јаме и упуштање непречишћених отпадних вода у реципијенте, приобаља и земљиште, одлагање разних врста отпада на неадекватним локацијама („дивља“ одлагалишта), представљају директне и индиректне факторе угрожавања квалитета земљишта, подземних и површинских вода.

Наводњавање пољопривредних површина неконтролисаним водама из водотокова на подручју Општине, представља ограничавајући фактор и фактор ризика са кумулативним ефектима за гајене културе и производњу биолошки безбедне хране, обзиром на стање канализационе мреже и непостојање уређаја за третман отпадних вода.

Поплаве и ерозиони процеси су изразити фактор угрожавања и деградације земљишта. Веома развијена хидрографска мрежа на подручју Општине представља потенцијал, али нерегулисана речна корита бујичарских водотокова представљају фактор ограничења.

Обавезне мере заштите земљишта:

- извршити зонирање високопродуктивног и осталог пољопривредног земљишта са предлогом за производњу биолошки вредне хране (екопољопривреда),
- утврдити мере и услове за заштиту од загађивања, забраном депоновања свих врста отпада и испуштања отпадних вода,
- дефинисањем услова изградње пољопривредних објеката на пољопривредном земљишту,
- урадити програме санације, ревитализације и рекултивације деградираних локација, зона и целина,
- урадити програме коришћења пољопривредног земљишта за производњу здравствено безбедне хране,
- урадити програм за контролу квалитета (бонитета, плодности) пољопривредног земљишта, избор гајених култура, формирање пољозаштитних појасева (еколошке нише, ветробрани појасеви). обавезно је увођење контроле употребе хемијских препарата на пољопривредним површинама,
- обавезна је заштита земљишта од ерозионих процеса забраном чисте сече, неконтролисане прореде и отварања вегетацијског склопа на теренима већих нагиба,
- обавезно пошумљавање еродибилних терена, уз избор врста сагласно условима еколошко-биолошке подлоге,
- обавезна процена утицаја на животну средину за Пројекте (објекте и садржаје) потенцијалне изворе загађивања и угрожавања квалитета земљишта, применом мера превенције, спречавања и отклањања могућих извора загађивања и деградације, као и мера мониторинга стања и квалитета земљишта;

Бука

Бука претставља фактор који смањује квалитет живота али и може угрожавати здравље људи на које утиче. Посебна заштита од буке неопходна је у зонама становања као и зонама за одмор људи.

Извори буке који потенцијално могу допринети њеном повећању изнад дозвољеног нивоа везују се за околину индустријских капацитета и најоптерећеније деонице путева и индустријског колосека. У Косјерићу је највећи извор буке „Цементара Титан Косјерић“.

Обавезне мере заштите од буке :

- формирање заштитног зеленила око индустриског погона Цементаре Титан Косјерић
- формирање пејзажно уређених, линеарно, заштитног зеленила (обостраног/једностраног) дуж саобраћајница,
- избор зеленила прилагодити локацијским условима у складу са пејзажним и еколошко-биолошким захтевима,
- обавезно озелењавање паркинг-простора,
- увођењем посебних саобраћајних режима у зонама.

Флора и фауна

Флора и фауна као интегрални систем природе средина претставља битан еколошки фактор у сагледавању простора и његове очуваности.

Шуме претстављају један од најкомплекснијих екосистема и истовремено огледала човековог односа према животној средини. У општини Косјерић шуме заузимају 37%. Анализом шумског фонда општине Косјерић види се да је ово подручје релативно богато разноврсним шумским екосистемама. Део лишћарских шума је деградиран.

На територији општине Косјерић налази се споменик природе „Клокочевац“ (КО. Дреновац кп.бр. 758/1) мешовита шума букве, јеле са мечјом леском и племенитим лишћарима прашумског карактера на локалитету Ком, на планини Повлен.

У општини се запажа велики број биљних врста (лековите, ароматичне, медоносне). Оне расту у шумским фитоценозама или на необраслом шумском земљишту. Оваква разноликост биљног света претставља вредност подручја и треба је очувати.

Сав шумски фонд овог подручја због својих изразитих пејзажних и еколошких вредности захтева већи степен заштите.

Фауна је типична за ово подручје без одређених особености, налазе се станишта срне, зеца, фазана и дивљих свиња.

Обавезне мере заштите флоре и фауне :

- валоризацијом постојећих шумских површина са аспекта вишенаменског функционалног коришћења и уређивања,
- применом мера пошумљавања, ревитализације, обнове и обавезне неге,
- пејзажним уређењем комплекса у грађевинском реону и повезивањем са суседним зонама,
- заштита и унапређење посебних природних вредности, уз наменско-еколошки одрживо и прихватљиво коришћење, а у складу са еколошким потенцијалом и обезбеђеном стабилношћу екосистема,
- обавезно је очување аутохтоности биљних и животињских врста, заједница, станишта и ареала на подручју Плана и непосредном окружењу,

- заштита биодиверзитета и биолошких ресурса просторно-еколошке целине и валоризованих зона,
- очување природне геометрије површина шумских екосистема без фрагментације аутохтоних комплекса у залеђу грађевинског реона.

Акциденти и удесне ситуације

Представљају могуће појаве са краткорочним, дугорочним, реверзибилним, иреверзибилним, кумулативним, синергетским ефектима по животну средину и здравље становништва.

Заступљене и планиране технологије и делатности, са проценом или утврђеном вероватноћом могућих акцидентних ситуација, подлежу процени ризика од удеса.

Обавезне мере управљања удесом:

- План превентивних мера и мера за спречавање могућих удеса (за појединачне Пројекте, зоне, просторне селине и територију општине);
- План за поступање са опасним материјама у употреби, транспорту, промету, складиштењу и одлагању;
- План постизања, управљање ризиком и заштита за све активности, постројења и просесе у којима је присутна једна или више опасних материја, а које могу изазвати аксидент (Просена опасности од удеса);

Управљање отпадом

Управљање отпадом је засновано на избору концепта евакуације отпада, сагласно смерницама и препорукама Националног Плана управљања отпадом, у циљу спречавања деградације животне средине и здравља становништва и свих корисника простора, пејзажних вредности, форланда река Скрапеж, Сеча реке, Кладоробе и др. Спречавање утицаја на микроклиматске и еколошке услове на подручју Општине и зонама могућих утисаја.

Основна концепција, принципи, услови и план управљања отпадом обухвата мере за:

- реализацију концепта регионализације, укључивање на регионалну депонију, преко трансфер станице,
- сва решења до реализације основног концепта су прелазна и у функцији коначног решења,
  - превенција, унапређење и смањење настајања отпада на извору,
  - постепено увођење шема раздвојеног сакупљања и сортирања отпада и увођење рециклаже,
  - побољшање организације сакупљања и транспорта,
  - етапно увођење модерних судова за одвојено сакупљање отпада и савремене, специјализоване опреме за транспорт,
  - оптимизација учесталости сакупљања и транспортних рута, у зависности од густине становања, густине насељености, броја становника, туриста и осталих корисника простора,
  - поуздано, еколошки одрживо и прихватљиво коначно одлагање отпада.

Мере заштите животне средине обухватају примену посебних правила у управљању отпадом од настанка до одлагања:

- сакупљање, разврставање, промет, превоз, рециклажа, третман отпада, његово коначно безбедно одлагање на регионалној депонији,
- санација, рекултивација и безбедно затварање свих локација неконтролисаног одлагања отпада,

- усвајање опције регионализације као најбоље понуђеног решења и укључивање у систем поузданог одлагања отпада на регионалној депонији (сагласно Плану управљања комуналним отпадом за Р. Србију).

Основни услов за организовано и контролисано сакупљање отпада је поверавање послова (надлежном комуналном предузећу и/или на други начин, у складу са важећом законском регулативом).